

ТАВРІЙСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ В. І. ВЕРНАДСЬКОГО
НАВЧАЛЬНО-НАУКОВИЙ ІНСТИТУТ
ФІЛОЛОГІЇ ТА ЖУРНАЛІСТИКИ
КАФЕДРА СХІДНОЇ ФІЛОЛОГІЇ
КАФЕДРА КРИМСЬКОТАТАРСЬКОЇ ФІЛОЛОГІЇ
ТА ЗАГАЛЬНОУЗІВСЬКИХ ДИСЦИПЛІН
ВИДАВНИЧИЙ ДІМ «ГЕЛЬВЕТИКА»
ЦЕНТР УКРАЇНСЬКО-ЄВРОПЕЙСЬКОГО
НАУКОВОГО СПІВРОБІТНИЦТВА

ЗБІРНИК МАТЕРІАЛІВ

VIII КОНГРЕС СХОДОЗНАВЦІВ

20 грудня 2024 року

УДК 005.745:910(1-11)(062.552)
С 96

VIII Конгрес сходознавців : збірник матеріалів, м. Київ,
С 96 20 грудня 2024 року. – Київ : Таврійський національний
університет імені В. І. Вернадського ; Львів – Торунь : Liha-Pres,
2024. – 244 с.

ISBN 978-966-397-464-4

У збірнику представлено стислий виклад доповідей і повідомлень,
поданих на VIII Конгрес сходознавців, який відбувся на базі Таврійського
національного університету імені В. І. Вернадського 20 грудня
2024 року.

УДК 005.745:910(1-11)(062.552)

ISBN 978-966-397-464-4

© Таврійський національний університет
імені В. І. Вернадського, 2024
© Українсько-польське наукове видавництво
«Liha-Pres», 2024

НАУКОВИЙ КОМІТЕТ:

Валерій Борзняк, доктор юридичних наук, професор (Таврійський національний університет імені В. І. Вернадського);

Олександр Бессараб, кандидат філологічних наук, доцент (Таврійський національний університет імені В. І. Вернадського);

Ольга Шарагіна, кандидат філологічних наук, директор ННІ філології та журналістики (Таврійський національний університет імені В. І. Вернадського);

Сергій Бабій, доцент (Таврійський національний університет імені В. І. Вернадського);

Таміла Сеїтг'яєва, кандидат філологічних наук (Таврійський національний університет імені В. І. Вернадського);

Марсель Ердал, професор (Франкфуртський університет імені Йоганна Вольфганга Гете, Німеччина);

Озкул Чобаноглу, професор (Університет Хаджеттепе, Анкара, Туреччина);

Хакан Кирилми, професор (Університет Бількент, Анкара, Туреччина);

Олексій Хамрай, професор (Інститут сходознавства імені А. Кримського НАН України);

Ласло Кароль, доцент (Упсальський університет, Швеція);

Мажена Годзінська, доктор філософії з культурної антропології (Варшавський університет, Польща);

Ібрагім Шахін, доцент (Егейський університет, Ізмір, Туреччина);

Уміт Їлдіз, доцент (університет Акденіз, Анталія, Туреччина);

Ірина Дрига, доцент (Таврійський національний університет імені В. І. Вернадського);

Ольга Мавріна, доцент (Інститут сходознавства імені А. Кримського НАН України);

Мехмед Челек, доцент (Університет Улудаг, Бурса, Туреччина).

ОРГАНІЗАЦІЙНИЙ КОМІТЕТ:

Емірмасва Афізе Саїтмустафаївна, старший викладач кафедри кримськотатарської філології та загальноузівських дисциплін ННІ філології та журналістики Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського;

Арнаутова Айше Рустемівна, старший викладач кафедри кримськотатарської філології та загальноузівських дисциплін ННІ Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського;

Бабій Сергій Миколайович, доцент, завідувач кафедри східної філології ННІ філології та журналістики Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського;

Радченко Юрій Юрійович, старший викладач кафедри східної філології ННІ філології та журналістики Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського.

КООРДИНАТОРИ КОНГРЕСУ:

Емірмасва Афізе Саїтмустафаївна, в.о. завідувачки кафедри східної філології ННІ філології та журналістики Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського;

Челік Катерина Степанівна, старший викладач кафедри східної філології ННІ філології та журналістики Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського.

ЗМІСТ

НАПРЯМ 1. КУЛЬТУРНО-ІСТОРИЧНА СПАДЩИНА КРАЇН БЛИЗЬКОГО І СЕРЕДНЬОГО СХОДУ

Білокопитова Н. І., Ель Гуесаб К.

Історико-філософська сутність тюркського суфізму 10

Видрін А. А.

Лексична репрезентація релігійного змісту в арабських пареміях 14

Дрига І.-В. А.

Первинний аналіз рукопису Омеляна Пріцака «Походження Русі»
(том 3 «Східні джерела») 16

Іванов О. Ю.

Експансія російської імперії в Середній Азії в першій чверті XVIII ст.:
реальні та приховані цілі царату 20

Kistol A. I., Mo'men Nemer Daoud

The Origins of Arabic Inscriptions on Golden Horde Mirrors Discovered
in Ukraine 24

Корзакова Х. Б.

Культура неєврейського населення Юдеї в елліністичну епоху
на прикладі «Сидонської» поховальної печери в місті Мареша 28

Кривохижа Р. Р.

Військово-політична діяльність еміра Тимура на території
сучасного Афганістану 30

Ліхтей І. М.

Єврейське питання на Закарпатті на початку 20-х років XX ст. 34

Рубльова Р. І., Демченко Я. В.

Релігійна архітектура Близького Сходу: символізм та ідентичність 38

Цватий В. Г.

Публічне мовлення і дипломатичне ораторське мистецтво
у сфері міжнародних відносин на Близькому Сході
(арабське середньовічне красномовство і комунікація) 42

НАПРЯМ 2. КУЛЬТУРНО-ІСТОРИЧНА СПАДЩИНА КРАЇН АЗІАТСЬКО-ТИХООКЕАНСЬКОГО РЕГІОНУ

Абашнік У. В.

Культурна спадщина у фільмах жахів Сінгапуру початку 21-го ст. 47

Ганус С. О.

Ренесансна «юність» західноєвропейської китаїстики 51

Годжал С. С.

Історичний туризм в Австралії на сучасному етапі 56

Долик О. С.

Життя та діяльність Чжен Хе: шлях від в'язня до адмірала 59

Індиченко Г. В.

Міжнародна конференція з фізики напівпровідників у Японії 1966 р.
як поштовх до розвитку українсько-японських наукових зв'язків..... 63

Карпіцький М. М.

Передумови розуміння свідомості в Айтареї Упанішаді 66

Козловський С. О.

Становлення відносин між Візантією та Китаєм у ранньому
Середньовіччі (VI-VIII ст.) 70

Комісаров К. Ю., Бедрій І. М.

Проблема інтерпретації назви у процесі перекладу роману
«火花» сучасного японського письменника Наокі Матайоші
українською мовою 75

Малахова Ю. В.

Передумови створення першого україномовного підручника
з японської мови в Україні «Японська мова: Теоретико-практичний
курс японської мови. Підручник для вжитку на курсах східних мов
ВУНАС» у 1926 році Ф. Пущенком..... 79

Метелєв І. Т.

Країна золотих пагод: захист культурної спадщини М'янми
в ХХІ ст. 81

Новікова О. В.

Зв'язок тексту та зображення у творах серії «53 станції дороги
Токайдо» Утагава Кунісади на прикладі творів з колекції
Музею Ханенків 85

Пан Лун Китайська естрадна музика в рецепції Йерун де Клоута	89
Peña Llanes J. J. Preserving the past, building the future: Cultural Heritage and Regional Integration in ASEAN	92
Фальковський А. О. Об'єкти Світової культурної спадщини Шрі-Ланки та їх адміністративно-правовий захист	96
НАПРЯМ 3. ТУРЕЧЧИНА, КРИМ ТА ТЮРКСЬКИЙ СВІТ	
Бубенок О. Б. До питання про походження топоніма <i>Тепсень</i>	99
Власов О. А. Форми посуду кримськотатарської кераміки на основі музейних, архівних, літературних джерел	102
Дрига І. М. Сучасний стан корпусної лінгвістики в Туреччині	107
Іванов В. М. Караїмська громада м. Харкова: історія і сьогодення.....	110
Капуловський Я. О., Меміш О. М. Економічні зв'язки Кримського ханства з Україною	114
Кобринець О. С. Гастрономічна пара «хліб-сіль» в українських і турецьких пареміях .	116
Покровська І. Л. Специфіка семантики фразеологізмів з компонентом-онімом у сучасній турецькій мові	118
Poltorak V. M. Crimean Tatars among the Ottoman Cossacks during the Eastern War.....	120
Самченко Ф. Т. Питання османського спадкування трону очима венеціанських дипломатів	124
Тортіка М. В. Місце А. Бенароя та євреїв Солуні в соціал-демократичному русі Османської імперії	129

Федчук О. Б.

Відносини Кримського ханства з Річчю Посполитою напередодні російсько-турецької війни 1768-1774 рр. 132

Шишигін Є. В.

Орієнтальні компоненти в етнодизайні меблів та інтер'єрів Амвросія Ждахи 136

Школьна О. В., Белнакіта У. М.

Османські намети часів Яна III Собеського з Королівського замку на Вавелі у світлі тюркологічних досліджень текстилю України XVII–XVIII століть 140

НАПРЯМ 4. СУЧАСНІ ПОЛІТИКО-ЕКОНОМІЧНІ ПРОЦЕСИ НА ТЕРЕНАХ БЛИЗЬКОГО, СЕРЕДНЬОГО ТА ДАЛЕКОГО СХОДУ

Zakharchenko A. M.

Security challenges in the MENA region after October 7, 2023: the U.S. response 145

Меміш О. М.

Турецько-сирійсько-іракські відносини навколо використання водних ресурсів Тигру та Євфрату 148

Наумов С. В.

Вплив розпаду Радянського Союзу на Китай і трансформація світового порядку 150

Сорокін А. А.

Звіт керівника служби міжнародних зв'язків КМДА про відрядження до м. Сеула (грудень 1996 р.) – новий документ з історії українсько-південнокорейських відносин 154

Стоєцький О. С.

Об'єднані Арабські Емірати та Україна: новий етап у двосторонніх відносинах 159

Шуляк С. В.

Зміни у зовнішньополітичному механізмі Туреччини в умовах становлення президентської форми правління 162

Ямпольська Л. М.

Особливості модернізаційних процесів Республіки Корея на сучасному етапі 166

НАПРЯМ 5. КУЛЬТУРНО-ІСТОРИЧНА СПАДЩИНА НАРОДІВ ВЕЛИКОГО СТЕПУ

Білоус В. М.

Федір Щербина – організатор статистико-етнографічних досліджень казахів на межі ХІХ–ХХ ст. (До 175-річчя вченого)..... 171

Кулікова Г. А.

Крим: між окупацією та свободою..... 175

Однороженко О. А.

Геральдика литовських татар ХVІ ст..... 177

Русначенко А. М.

Колективізація в Туркменістані..... 185

Сидоров Г. В.

Ногайці у свідченнях європейських мандрівників у середині ХІХ ст. 191

НАПРЯМ 6. КРАЇНИ ТА ЦИВІЛІЗАЦІЇ СХОДУ В СУЧАСНОМУ МЕДІАПРОСТОРІ

Боднар Д. І.

Концептуальні основи дослідження східного Імаго у контексті музикознавства 196

Москаленко К. М.

Медіатизація дипломатичного підстилю арабської мови 200

Самойленко Н. С.

Відображення культурної спадщини Китаю в сучасних медіа на прикладі реклами 202

Ухтомський А. О.

Фейкові новини як нова пандемія. Південнокорейський досвід захисту.. 205

Шуляк Н. В.

Китай у сучасному медіапросторі 207

НАПРЯМ 7. СХІДНІ МОТИВИ В ЛІТЕРАТУРНОМУ ДИСКУРСІ

Бегмат А. О.

Тема любові у поезії Ліни Костенко та Шу Тін..... 210

Гоголіна Ю. О.

Дослідження феномену «комічного» в китайській літературі: історичний та теоретичний аналіз 213

Дудар Я. О. Проблема періодизації творчості Кендзабуро Ое.....	215
Івашина Т. М. Концепт КРИМ в українському пісенному дискурсі часів російсько-української війни	219
Калініченко А. С. Мовна дискримінація кримських татар в романі «За перекопом є земля» Анастасії Левкової	222
Луцюк М. В. Гендерний вимір жанру даньмей у сучасній китайській літературі.....	225
Рибалкін С. В. Особливості фокалізації у романі «Святиня» К. Сабера	230
Русаква К. О., Ліпіна В. І. Китайське та європейське коріння образу Попелюшки	232
Хоміцька О. Г. Кувейтський фольклор та ідентичність в оповіданнях Касіма Худейра Касіма.....	235
Чистяк Д. О. Перекладні видання творів С. І. Насімі українською та французькою мовами: проблеми та перспективи	237
НАПРЯМ 8. ПІДТРИМКА НАЦІОНАЛЬНОЇ СТРАТЕГІЇ РОЗВИТКУ КРИМСЬКОТАТАРСЬКОЇ МОВИ	
Василик Т. І. Спеціальність «Кримськотатарська мова та література» в КНУ імені Тараса Шевченка: 10 років поступу (за матеріалами офіційного сайту Університету)	240

НАПРЯМ 1. КУЛЬТУРНО-ІСТОРИЧНА СПАДЩИНА КРАЇН БЛИЗЬКОГО І СЕРЕДНЬОГО СХОДУ

DOI <https://doi.org/10.36059/978-966-397-464-4-1>

Білокопитова Н. І.

*кандидат філософських наук,
докторантка кафедри філософії, публічного управління
та соціальної роботи
Запорізького національного університету
м. Запоріжжя, Україна*

Ель Гусаб К.

*кандидат філософських наук, доцент,
доцент кафедри філософії, публічного управління та соціальної роботи
Запорізького національного університету
м. Запоріжжя, Україна*

ІСТОРИКО-ФІЛОСОФСЬКА СУТНІСТЬ ТЮРКСЬКОГО СУФІЗМУ

Актуальність вивчення історико-філософської сутності тюркського суфізму значною мірою зумовлена, по-перше, історичною та географічною близькістю між Україною та тюркським світом, по-друге, фундаментальним прагненням – до пошуку детермінант, які могли б слугувати універсальним базисом для всього людського знання, та обґрунтуванню такої теорії істини, яка б складала основу концептуального знання щодо людського існування. По-третє, діалектикою дуального протиріччя «раціонального-ірраціонального», що має відображення у добу тотальної цифровізації та прогресу технократичної парадигматики. Світ не може бути суто раціональним, пошук його універсальних закономірностей постійно співіснує з духовними цінностями ментальних кодів людини. А це вже світ «ірраціонального», позанаукового знання. Ще можна додати, що 2021 рік був оголошений ЮНЕСКО «Роком пам'яті Хаджі Бекташ-и Велі» до 750-річниці його смерті, бо цінності, що започатковані на основі любові, миру та толерантності які він поширював, простягаються від локального до загальнолюдського.

На питання, чому суфізм, незважаючи на заборони та гоніння, набув такого широкого поширення від Індонезії на Тихому океані до Марокко на Атлантичному океані, суфії доводять, як і чому ідея вдосконалення може бути прийнята будь-яким суспільством, незалежно від його номінального та соціального устрою.

В історії виникнення та розвитку суфізму в Центральній Азії особлива роль належить двом відомим постатям ісламського світу середньовіччя – *Ходжі Ахмеду Яссаві* (помер у 1166 р.) та Абд аль-Халіку аль-Гіждувані (помер у 1220 р.). Дж. Трімінгем (Trimingham, 1971) [1] зазначав, що багато знаменитих суфіїв ведуть від Юсуфа Хамадані свою генеалогію, але дві основні лінії, зокрема, сягають двох його заступників (араб. *خليفة* – *халіфе*) (найкращих учнів-помічників) – перська до Абд аль-Халіка аль-Гіждувані, а тюркська до Ахмеда аль-Яссаві. Ахмед аль-Яссаві вважається *прабатьком всіх тюркських суфіїв*, і від нього веде походження *Хаджі Бекташ* [5].

Погляди Ахмеда бін Ібрахіма бін Алі з Яссі (місто, пізніше отримало назву Туркестан, сучасний Казахстан) сформувалися на основі вчення Юсуфа аль-Хамадані. Вчення *Яссавія* має багато релігійних, соціальних та культурних відгалужень. Вчення Яссаві відіграло важливу роль в *ісламізації тюркських племен*, у впровадженні ісламу в середу тюрків-кочівників. Вірші Ахмеда та його послідовників-дервішів, таких як Юнус Емре (пом. бл. 740/1339) сприяли розвитку віршування також і в персько-тюркських мовах.

Вплив культури *Хазрат-і Туркестан*, як називали Ахмеда, видно хоча б і того, з якою готовністю Темур спорудив на Сирдар'ї двокупольну будову (закінчено в 801/1398), один із куполів якого знаходився над могилою Ахмеда, а інший – над мечеттю. *Яссавія* був тарикатом мандрівних дервішів, зв'язок яких з Ахмедом аль-Яссаві приписували їм духовних предків безпосередньо тюркського походження. До наших часів дійшла його книга віршів «*Дівані хікмет*» (збірка мудрості), яка є й нині як би поетичним керівництвом для *досягнення людської досконалості*.

Одним із перших джерел, у якому згадується ім'я Хаджі Бекташа Велі, є робота під назвою «*Менакібу'л-Кудсіє фі Менасібу'л-Унсійє*» [3]. Хоча існують різні перекази про життя та смерть вчителя секти Бекташі, у творі під назвою *Velayetname / Menakirname*, написаному учнем Хаджі Бекташа Велі, зазначалось, що він був із Хорасану, його батьком був Сейїт Ібрагім Сані його мати була Хатем Хатун [6]. Також записано, що він народився в 645 році за хіджрою і помер у Сулука-Карахойюк в Анатолії в 737 році за хіджрою, під час правління османського султана Орхана Газі [1, с.6]. Власне кажучи, село

Карахойюк пізніше згадувалося разом із Хаджі Бекташ Велі та отримало назву Хаджибекташ [1, с.7].

У науковому середовищі відомі 17 рукописів «Макалят» Хаджі Бекташа. Найдавніша з них датована 713 р.х. (1313). Ім'я переписувача Факіх ібн Хасан. Цей рукопис знаходиться в бібліотеці Сулейманіє в Стамбулі під шифром "Denizli 393/4". Вона виконана арабським почерком насх. У бібліотеці Сулейманіє зберігаються ще п'ять рукописів «Макалят» [4].

«Макалят» це невелика книга-посібник містичного змісту; вона звернена до учнів, що вступають на шлях суфійського служіння. У «Макалят» викладаються теоретичні основи суфізму: йдеться про чотири брами пізнання – про *шаріат, тарікат, марифат і хакікат*; про душевні метаморфози адептів; про самітників, посвячених і ашків («закоханих»); про культ людини; про вшанування Алі та 12 імамів тощо. Ці 4 категорії є найуспішнішим підходом (чотири брами – dört kapı), з яким людина досягає найвищого рівня. Кожен рівень досягається за 10 кроків – зобов'язань, всього сорок (сорок «стоянок» – kırk makam, у даному контексті *макам* мається на увазі «стоянка» душі на шляху пізнання істини, а не літературний жанр арабо-мусульманського середньовіччя).

Коли турки увійшли в ісламське культурне середовище, після 9 століття в новому культурному колі існувало багато легенд про життя та чудеса важливих релігійних діячів, які виявляли героїзм у війнах проти немусульман. Було встановлено, що ці розповіді іноді несуть сліди старої епічної традиції, як це видно в оповіданнях Деде Коркута. Наративи, які сформовані навколо історичних і релігійних діячів, які виявили героїзм у війнах, таких як Сатук Бугра Хан, Еба Муслім, Батгал Газі, Данішменд Газі, Сарі Салтук, є легендами з епічним характером. Легенди навколо життя таких діячів, як Ахмед Ясаві, Мевлана, Хаджі Бекташ Велі та Юнус Емре, які виділяються своїми *релігійними та містичними характеристиками*, а не героїзмом, і зосереджені на своїх *чудесах* і перевагах, також цікаві з точки зору кількості і якості таких робіт [2].

Виникнення суфізму в надрах ісламу безпосередньо було пов'язано з соціально-економічними і політичними умовами на той час. У цих умовах суфізм був зручною формою для вторгнення опозиційних, для панівної мусульманської ідеології, думок. Разом з тим суфізм був не тільки формою прикриття. У цей час ряд суфійських мислителів піднімали голос протесту проти несправедливості, проповідували ідеї гуманізму. Суфізм був продуктом елітарної свідомості і водночас народною релігією. Соціальною базою суфізму в здебільшого були міські ремісники. Суфізм є дуже різноманітний релігійно-ідеологічний

перебіг, поширений практично у всіх країнах мусульманського Сходу, в тому числі і в Центральній Азії. *Пантеїзм* суфіїв мав прогресивне значення для своєї епохи, бо цей напрям суфізму відкрив шлях для розвитку філософії та природничих знань. У суфізмі поєднуються теологія та філософія, особливо у розумінні абсолютної істини природи та людини. Філософський аспект містичного розуміння Істини є настільки складний, що поки не вдалося розробити єдину схему пізнавальної концепції суфізму.

Література:

1. Ahmed Sırrı Baba. Er-Risaletü'l-Ahmediyye fi Tarihi't-Tarikati'l-Aliyyeti'l-Bektaşiiyye. Beyrut, Matbaati'ş-Şark, 1939.
2. Çıblak Coşkun, N. Miracles in Alevi-Bektashi Belief. *Journal of Alevism-Bektashism Studies*. 22, 2020, 25–58. DOI: <https://doi.org/10.24082/2020.abked.294>
3. Elvan Çelebi. (Tarihsiz). Menakıbu'l-Kudsiyye fi Menasıbu'l-Ünsiyye, Mevlana Müzesi Yazmaları No 4937. <https://tees.yesevi.edu.tr/madde-detay/menakibu-l-kudsiyye-menakibu-l-kudsiyye-fi-menasibi-l-ünsiyye-elvan>
4. Makalat. Hünkar Haçî Bektaş-i Veli. Ankara, 2007. S.23 <https://www.ussakiorder.com/uploads/5/8/1/7/58178045/23437637-makalat-haci-bekta%C3%85%C5%BEi-vel%C3%84%C2%B0.pdf>
5. Trimmingham, J. Spencer. The Sufi Orders in Islam, Oxford at the clarendon press, 1971, 334 p. <https://archive.org/details/160961366SufiOrdersInIslam/page/n5/mode/2up>
6. Vilâyet-nâme Manâkıb-ı Hünkâr Hacı Bektâş-ı Veli. Hazırlayan Abdülbakı Gölpınarlı, İstanbul, Nurgök matbaası. 1958, 200 p. <https://www.profdrosmanegri.com/wp-content/uploads/2021/02/Haci-Bektas%CC%A7-Veli-Velayetnamesi.pdf>

Видрін А. А.

*аспірант кафедри мов і літератур Близького та Середнього Сходу
Київського національного університету імені Тараса Шевченка
м. Київ, Україна*

ЛЕКСИЧНА РЕПРЕЗЕНТАЦІЯ РЕЛІГІЙНОГО ЗМІСТУ В АРАБСЬКИХ ПАРЕМІЯХ

Арабський пареміологічний фонд несе у собі глибокий культурний та історичний контекст, що дозволяє іноземцям не лише збагатити свій словниковий запас, але й глибше зрозуміти менталітет, традиції та цінності арабського світу. Його вивчення може сприяти розвитку міжкультурної компетентності, що є особливо важливим у сучасному мультикультурному світі. Особливе місце в ньому посідають вислови з релігійним компонентом, які є важливими носіями моральних і культурних цінностей. Центральним елементом багатьох таких висловів є релігійна лексика, яка формує їх семантичне ядро. Терміни на кшталт *Аллах*, *віра*, *милосердя* та *справедливість* передають ключові ісламські цінності, надаючи пареміям сакрального значення. Арабські паремії з релігійним змістом є відображенням глибоких духовних і моральних цінностей, які тісно переплітаються з ісламськими принципами. Вони передають ключові аспекти ісламської віри, такі як покірність Божій волі, віра у справедливість, милосердя, терпіння та моральні норми.

Стійкі релігійні формули, такі як *إن شاء الله* («Якщо буде воля Аллаха») або *ما شاء الله* («Те, що бажає Аллах»), підсилюють прагматичну функцію висловів і акцентують увагу на покорі Божій волі. Часте використання архаїзмів у релігійних пареміях підкреслює їхній зв'язок із давніми культурними традиціями, а метафори, як-от *نور* 'світло' для позначення знання та віри або *ظل* 'тінь' для позначення захисту Аллаха, додають висловам глибини.

Центральне місце в релігійних пареміях займає віра в Аллаха як всемогутнього Творця, який керує долею кожної людини. Ці вислови наголошують на важливості покірності Божій волі. Наприклад:

الحمد لله على كل حال

«Слава Аллаху за все, що відбувається» – підкреслює вдячність Богу навіть у важких обставинах». Або:

ما شاء الله كان وما لم يشأ لم يكن

«Що Аллах побажав, те сталося; що не побажав – не сталося» підкреслює єдність Бога та ідею передвизначення.

إن الله مع الصابرين

«Аллах із тими, хто терпить». Ця паремія акцентує увагу на терпінні як важливій чесноті, винагородженій Богом.

Також, за тематичною спрямованістю, можна виділити арабські паремії про милосердя та доброту. Паремії цієї категорії зосереджені на допомозі іншим та справедливості, які є основою ісламської етики:

ارحموا من في الأرض يرحمكم من في السماء

«Милосердуйте до тих, хто на землі, і Той, хто на небесах, буде милосердним до вас» або

يد الله مع الجماعة

«Рука Аллаха з тими, хто разом».

خير الناس أنفعهم للناس

«Найкращі з людей – ті, хто приносить користь іншим».

Такі паремії відображають важливість соціальної відповідальності та взаємодопомоги.

Ще іслам підкреслює важливість чесності та справедливості в усіх аспектах життя. Ця тема відображена в багатьох арабських пареміях, наприклад:

من عشنا فليس منا

«Хто нас обманює, той не з нами», що має на меті засудити обман і наголосити на важливості чесності. Або:

العدل أساس الملك

«Справедливість – основа правління».

Ця паремія відображає ісламський принцип справедливості як основи будь-якого суспільства.

Арабські паремії також часто використовують метафоричні образи для передачі моральних уроків. Наприклад,

العلم نور

«Знання – це світло», адже знання асоціюється зі світлом, що символізує віру та просвітлення. А у випадку з висловом:

الكذب ظلام

«Брехня – це темрява», брехню порівнюють із темрявою, що символізує моральну деградацію.

У вислові:

الحياة دار امتحان

«Життя – це дім випробувань» є нагадування про життя як період випробувань, підготовки до вічності.

Також однією з центральних чеснот в ісламі є терпіння, яке підкреслюється в багатьох пареміях.

الصبر مفتاح الفرج

«Терпіння – це ключ до полегшення» акцентує увагу на тому, що терпіння допомагає подолати труднощі.

إن مع العسر يسرا

«Справді, після труднощів настає полегшення» нагадує, що складнощі завжди змінюються на краще, якщо людина покладається на Аллаха.

Тож арабські паремії з релігійним змістом є не лише носіями віри та культури, але й глибокими етичними дороговказами, які формують поведінку людини. Вони відображають ключові ісламські принципи, збагачують міжкультурну комунікацію та залишаються актуальними завдяки здатності інтегрувати традиційні цінності в сучасний контекст.

Література:

1. محمد بن أبي بكر بن عبد القادر الرازي. الأمثال والحكم. المستشارية الثقافية. 2006، صفحة 239.
2. ابن القيم الجوزية. الأمثال في القرآن. 2007، 287 صفحة.
3. أبو الحسن الماوردي. الأمثال العربية. 2010، 344 صفحة.

DOI <https://doi.org/10.36059/978-966-397-464-4-3>

Дрига І.-В. А.

студент 22 групи

Київського національного університету імені Тараса Шевченка

м. Київ, Україна

ПЕРВИННИЙ АНАЛІЗ РУКОПISУ ОМЕЛЯНА ПРІЦАКА «ПОХОДЖЕННЯ РУСІ» (ТОМ 3 «СХІДНІ ДЖЕРЕЛА»)

Вивчення проблеми походження Русі на матеріалі першоджерел східними мовами всесвітньо відомим українським орієнталістом Омеляном Пріцаком результувало у створення шеститомної монографії «Походження Русі». Однак у Гарварді вийшли лише перші 2 томи, тоді як том 3 «Східні джерела» залишився незавершеним, ненадрукованим та зберігається в архіві НаукМА в Києві. Метою дослідження є введення в науковий обіг раніше не публікованого рукопису, який значно розширить уявлення про взаємини арабів, тюрків та персів з Київською Руссю. Об'єктом дослідження є десять папок рукописних матеріалів до тому 3 «Походження Русі» О.Й. Пріцака з колекції

кабінету – музею О.Пріцака в Американській бібліотеці НАУКМА (одиниці зберігання – 56-65).

Оригінальні тексти, частково перекладені О.Й.Пріцаком, можуть стати основою і для перекладознавчих, і для текстологічних студій при підготовці перекладачів семіто-хамітських мов. Обраний таким вченим світового рівня, як О.Пріцак, список авторів може слугувати дорожньою картою перекладів, які слід першочергово виконати з арабської на українську мову. А в розбудові започаткованого МЗС України нового формату дипломатичних відносин України з «глобальним Півднем», в тому числі з арабськими державами, знахідки О.Пріцака слід експонувати на спеціальних виставках архівних документів, які свідчать про «...багатостолітні міжлюдські, державні та дипломатичні відносини між нами та нашими партнерами, зберігаючи тяглість української державності та дипломатії, формуючи повагу держави до себе та інших держав до нас, доводячи: «...Україна не з'явилися на мапі світу 33 роки тому нізвідки. Ми – тут на своїй землі, споконвіку» [<https://www.facebook.com/andriy.sybiha>]

У результаті проведеного дослідження отримано такі основні висновки:

Досліджений в роботі рукопис О.Й.Пріцака «Походження Русі» (східні джерела), що зберігається в його особистому архіві, ніколи не був опублікований ані повністю, ані в поодинокі частинах. Його дуже стислий виклад має бути в звіті по гранту Гарвардського університету, який знаходиться в США і не доступний в Україні.

Вивчення тексту рукопису дає історичній науці цілий ряд нових даних: насамперед, безпосередні відомості про державність, соціальну структуру та звичаї Русі від великого кола мусульманських істориків, географів та мандрівників – представників різних шкіл арабської середньовічної науки – доводять прямі арабсько-руські контакти та більш ніж тисячолітню сталість державної традиції на наших землях, що в умовах антиукраїнської гібридної війни необхідно наголошувати, розвиваючи українську дипломатію на Сході.

Автором рукопису з дитинства керувала амбітна ідея доповнити «Історію України-Русі» М.Грушевського новим матеріалом, тож цей текст є великим системним дуже детальним джерелом, що подає ранню українську історію у новому світлі. Неупередженість та географічна дистанція дає Пріцакові стійкість до різних геополітичних намірів щодо України. Він використовує арабськомовні трактати не фрагментарно, а системно прочісує весь текст, укладає глосарії термінів, виділяє найважливіші імена, підкріплює мовні дані знанням історії суспільства, власноруч креслить схеми торговельних маршрутів та уявних «карт», якими бачили нашу країну арабські географи.

Сам по собі рукопис не дає уявлення про те, з ким і де міг автор обговорювати та давати прочитати чернетки глав своєї книги. Ми знаємо лише імена трьох дослідників, що цікавилися рукописом, але не зробили жодної публікації на тему – Т.Сидорчук, В.Остапчук та Д.Шестопаець. Утім, перспективу роботи становить прочитати листування О.Пріцака, запитати календар наукових семінарів Українського науково-дослідного інституту Гарварду й познаходити згадки про обговорення ідей тому в гарвардському колі, серед європейських орієнталістів та на Українському семінарі в HURI.

В рукописі є кілька варіантів приблизного плану монографії. Всі вони називаються по іменах арабських авторів, що писали про країну Сакалліба, чи про «третю расу» («3-й клімат»), чи країну Понтус та Меотиду. Попередньо можна виділити основних 7 розділів. Поділ рукописного матеріалу на 10 папок є технічним, він не відбиває структурної організації монографії, не розташований у хронологічному порядку. Так, матеріали останньої, 65-ї папки містять дані не останнього розділу.

«Східні джерела» через складність матеріалу писалися Пріцаком найбільш повільно і паралельно велася робота над іншими томами, тож можна шукати рукописи частин дальших 4,5 томів. На даний момент ми не знайшли жодного матеріалу по описах арабських посольств, недостатньо матеріалу по географах, натомість автор вдається в надзвичайну деталізацію в майже завершених главах про відомих авторів (аль-Ідрісі, аль-Масуді тощо).

З усіх глав набирається список важливих з точки зору міжнародної торгівлі та транспорту термінів, якими арабські вчені позначали землі Русі. Однак різні манери передачі їх арабською мовою, додаючи то іранські, то давньогрецькі, відкидаючи слов'янські та копіюючи тюркські половецькі суфікси та префікси, спонукали Пріцака виробити власну методу ідентифікації.

Фінальної частини рукопису немає, разом з тим, в кожній главі можна знаходити проміжні висновки. Вони дозволяють бачити хід думки автора та спрямовують нас до загальних висновків.

Література:

1. Гаухман М. Проект зводу арабських відомостей з історії Русі Вольфа Бейліса і Віктора Крюкова: історія проекту, моделі досліджень та актуальність для сучасності. URL: <http://surl.li/zutvip>

2. Дашкевич Я. Про історичні традиції українсько-арабських контактів // Україна – Арабський світ: сфери взаємних інтересів: Матеріали круглого столу, 31 трав. 1994 р. К., 1994, с. 11-12.

3. Дашкевич Я. Сирійські елементи в релігійному житті України-Русі (IX–XIII ст.) // Історія релігій в Україні: Тези повідомлень II «круглого столу», Львів, 4–5 трав. 1992 р. К.; Львів, 1992, с. 17-19.

4. История татар с древнейших времен. в 7 тт. Т. 2: Волжская Булгария и Великая степь. Казань: РухИЛ, 2006. С. 770-802.

5. Момрик А. Формування концепцій етногенезу українського народу (історіографія проблеми). – Рукопис. Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук зі спеціальності 07.00.05 – етнологія. – Інститут мистецтвознавства, фольклористики та етнології імені М.Т. Рильського НАН України. Київ, 2005.

6. Полотнюк Я. Є. Украинские топонимы в арабской географической литературе XVII в. На материале сочинения Павла Алепского «Рихлат аль-батрийярк Макарийус» // Научная конференция молодых востоковедов. Тбилиси, 1976, с. 75-77.

7. Прицак Омелян. Біобібліографічний покажчик 1937–2018. До 100-річчя від дня народження. Упор.: Василюк О.Д., Кочубей Ю.М. К.: Інститут сходознавства ім. А. Ю. Кримського НАН України, 2018.

8. Прицак О. Сторінка з українсько-арабських взаємин // Нова зоря (Львів), 1939, 9 квіт., ч. 26 (1226), с. 18–19. Сторінка з українсько-арабських взаємин (Етюд з VIII–IX ст.) // Літературно-науковий додаток «Нового часу». Львів, 1939, 9 квіт., ч. 15 (78), с. IV.

9. Прицак О.Й. Походження Русі. Том 1: Стародавні скандинавські джерела (крім ісландських саг). Київ: Інститут сходознавства ім. А.Ю.Кримського НАНУ, 1997.

10. Сидорчук Т. Особиста бібліотека Омеляна Прицака в Національному університеті «Києво-Могилянська академія» як джерело дослідження наукової біографії вченого // Краєзнавство. 2019. № 2. С. 123-134.

11. Халебський (Алеппський) Павло. З подорожніх записок / [Пер. з араб. Я. Полотнюка] // КС, 1995, № 4, с. 45-52.

12. EBÛ HÂMÎD el-GIRNÂTÎ. URL: <https://islamansiklopedisi.org.tr/ebu-hamid-el-gimati>

13. Архівні джерела: Кабінет-музей О.Прицака, Американська бібліотека НАУКМА. Фонд 10, опис 1. Інвентарний № 56, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 63, 64, 65.

Іванов О. Ю.

кандидат юридичних наук

доцент кафедри теорії та історії держави і права

Національної академії Служби безпеки України

м. Київ, Україна

ЕКСПАНСІЯ РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ В СЕРЕДНІЙ АЗІЇ В ПЕРШІЙ ЧВЕРТІ XVIII СТ.: РЕАЛЬНІ ТА ПРИХОВАНІ ЦІЛІ ЦАРАТУ

Територія Середньої Азії (зокрема, сучасного Казахстану) була стратегічно важливою для російської імперії. Зокрема, йшлося про річки Амудар'я та Сир-Дар'я та про «золоті піски» їхніх берегів. Крім наміву золота в долинах цих річок, що був традиційним промислом калмиків, росіяни замишляли масштабний проект з облаштування греблі для з'єднання Амудар'ї з Каспійським морем. Вважалося, що таким чином можна було безперешкодно постачати товари на великі середньоазійські ринки. Разом з тим, регіон Середньої Азії Петро I розглядав як безкоштовне джерело екзотичних звірів і птахів, яких можна було б використати як дари іншим монархам. Наступники Петра також звертали погляди на природні багатства козацьких степів: зокрема, 1 січня 1830 р. Оренбурзька прикордонна комісія склала довідку «Про торгові інтереси російської імперії у Східному Туркестані», де було зазначено про великі запаси цегельного чаю у цьому регіоні. Нарешті, посилення уваги особливостям суспільного устрою і общинного землеробства в казахських, киргизьких і туркменських степах свідчило про інтереси росії щодо їх родючих земель.

Петро I декларував, що росія мала стати торговим посередником між Європою та Азією, що суттєво підвищило б її матеріальний добробут. Нібито з цією метою він вважав за необхідне будівництво каналу, що з'єднав би басейни Балтійського та Каспійського морів. Зважаючи на настільки важливе стратегічне значення казахських територій для російської держави, з ініціативи царя в цей регіон стали прямувати спеціальні «експедиції» для більш докладного вивчення місцевих умов. Першою великою експедицією, спрямованою за царським указом 1714 р., було посольство до Хіви під проводом А.А. Бековича-Черкаського. Це був навернений у християнство кабардинський мусульманин, завербований на російську державну службу. Серед завдань, поставлених експедиції Петром I, були як дуже

тривіальні (з'ясувати місцезнаходження русла річки Амудар'я, здійснити детальний опис шляху до Індії через цю річку зі складанням карт та планів місцевості, при цьому з'ясовуючи можливу наявність кращого шляху), так і відкрито агресивні, експансіоністські (схилити до «вірності та підданства» мешканців Хіви та Бухари, захопити хівінські торгові судна). При цьому цар окремо зазначив, що в разі непокори місцевого населення членам експедиції дозволено застосовувати засоби силового примусу у будь-якому обсязі. При цьому в таємному листуванні імператора з Бековичем-Черкаським зазначено, що бухарці та хівінці звинувачувалися у прихильності до турків, тому вони мали підлягати захопленню в полон.

Для виконання зазначених завдань царя в особисте розпорядження капітана А. Бековича-Черкаського було виділено військовий загін у складі 1760 осіб та кошти в розмірі 5000 рублів. Крім цього, виділялися 2 інженерів та морський офіцер із загоном «не менше 5 осіб» для облаштування гребель на стратегічно важливих річках та розвідування торгового шляху до Індії. Попередньо проведення цієї експедиції було погоджено царським урядом з Хівінським ханством, яке займало на той час панівне становище в середньоазійському регіоні. Отримавши запевнення в безпеці та обіцянки всебічного сприяння, російська експедиція розпочала свій шлях у травні 1715 р. (за іншими даними – у січні 1716 р.). Практично одразу загін Бековича-Черкаського почав займатися насильницьким захопленням місцевих земель та торговельних шляхів, а також пограбуванням місцевого населення. Така поведінка членів «експедиції» викликала збройний опір з боку ойратів, що населяли Джунгарське ханство, у ході протистояння яким загинула значна частина росіян, у тому числі й їхній ватажок.

Тим не менш, частину поставлених царським урядом завдань ця «експедиція» все ж таки виконала. Так, була складена перша в Росії докладна карта Каспійського моря, завдяки чому стало відомо, що, всупереч уявленню, що існували у росіян, річки Амудар'я і Сир-Дар'я не впадали в нього. Це суттєво підмивало російські плани про взяття під контроль середньоазійського ринку та захоплення Індії. Разом з тим, на виконання розпорядження царя щодо облаштування військових укріплень на каспійських берегах з метою схилення Хівінського ханства «до вірності та підданства» було закладено фортецю Святого Петра та укріплення Олександрівське, а також фортецю на шляху до Астрахані. Водночас російські солдати почали самовільно збирати данину з мешканців цього міста, що спровокувало початок підготовки до повстання. У результаті повстання 1717 р. якраз і настав крах російської експедиції, а вцілілі представники її доставили на батьківщину складені карти оглянутої території.

Окрім «експедиції» капітана А. Бековича-Черкаського діяли інші – як у приватному порядку, так і від імені держави. Найвідомішою з них була «експедиція» підполковника І. Бухгольца, створена відповідно до царського указу від 22 травня 1714 р. «Про похід у Калмицьку землю на річці Дар'ї, для підкорення тих місць, де добувають золото». Основним завданням, що стояло перед експедицією, було заснування міста на підконтрольному калмикам Ямишевому озері поблизу річки Іртиш для облаштування позицій з метою подальшої окупації цих земель. Саме собою це озеро було джерелом добування високоякісної білої солі, що, безсумнівно, також становило значний інтерес для росіян. Окремим пунктом в указі було визначено необхідність установити, «як і в яких місцях по Дар'ї-річці тамтешні жителі золото промишляли».

У цілому нині ця експедиція тривала до літа 1716 р., і в ході неї царський уряд робив спроби задоволення територіальних домагань до держав, які знаходились у казахському степу. Приміром, 27 лютого 1715 р. від імені Петра I та сибірського губернатора М. Григор'єва було направлено ультиматум Джунгарському ханству з вимогою визнання своїх прикордонних територій російськими. Для втілення положень цього ультиматуму в життя якраз і були використані сили загону підполковника І.С. Бухгольца. Після заняття необхідних територій загін за завданням уряду взяв під контроль джерела добування залізних, золотих і срібних руд. Далі, до літа 1716 р., була царська вказівка схилити до складання присяги на вірність російської імперії джунгарського хана (хунтайші). Такого роду акції викликали хвилю протестів з боку місцевого населення, у результаті чого більшість солдатів окупаційної армії загинули, у тому числі й загін А. Бековича-Черкаського. При всьому цьому російські історики відзначають, що цей похід не був завойовницьким, а був «експедицією» в повному розумінні цього слова. Мовляв, в її основу було покладено здійснення дипломатичної місії з метою встановлення дружніх зв'язків із Бухарським та Хивінським ханствами. Водночас, не враховується, що в царському указі 1714 р. про посольство не йшлося.

Спробу відновити закладені вищеописаними «експедиціями» завоювання було здійснено загоном полковника Ступіна в 1717 р. Метою його було закріпити російську присутність у регіоні. Після розгрому загону І. Бухгольца джунгари зруйнували низку закладених ним фортець, призначених для базування російського військового контингенту. Метою «експедиції» Ступіна якраз і було відновлення найголовніших із них (зокрема, на Ямишевому озері). Наступні «експедиції» мали на меті лише облаштування нових укріплень, але ні вони, ні загін Ступіна відкритих каральних акцій серед місцевого

населення вже не проводили. У той же час, царський уряд будовав плани з підкорення Джунгарського ханства як головної перешкоди на шляху до встановлення контролю в середньоазійському регіоні. Тому тимчасове затишшя, сприйняте джунгарами як мир, використовувалося росією для підготовки до активних загарбницьких дій.

При всіх успіхах з облаштування військових укріплень у казахських степах названі вище «експедиції» не в повному обсязі впоралися з поставленими їм завданнями з надання відомостей про географічному описі Середню Азію загалом і Казахського ханства зокрема. Тому Петро I вирішив доручити це завдання Секретарю Орієнтальної експедиції Посольського приказу, італійцеві на російській службі полковнику Ф. Беневіні. У 1721 р. імператор видав «Інструкцію посольству Беневіні», де як основне завдання визначалося докладне дослідження Бухарського ханства. Ця держава межувала з казахами, і там, як і в Казахському ханстві, також панували міжкланові чвари, на чому окремо наголошувалося в царському указі. Так, постійні протистояння між ханом і знаттю «призводили до помітного занепаду внутрішньої та зовнішньої торгівлі». У своїх повідомленнях Ф. Беневіні підносив цареві нові і нові факти з цього приводу, особливо загострюючи увагу на кадровому складі ханського війська. Серед іншого, до його складу входили військовополонені росіяни, що полковник Беневіні вважав вагомим приводом для включення Бухари до складу росії. Також, відповідно до донесень французького купця П. Кукі, він наголошував нібито на невідгідних умовах рівноправної торгівлі з Бухарським ханством, вважаючи більш доцільним перетворити його територію на складову частину російської імперії. Не звучала прямо, але проглядалася в риториці Беневіні й інших царських чиновників також теза про те, що окупація Бухари як прикордонної з казахами держави значною мірою полегшила б і подальше захоплення Казахського ханства.

Kistol A. I.

Fellow Researcher,

D. I. Yavornytski Dnipropetrovsk National Historical Museum;

MA Student in History and Archaeology

Oles Honchar Dnipro National University

Dnipro, Ukraine

Mo'men Nemer Daoud

Undergraduate student

Philadelphia University,

Amman, Jordan

THE ORIGINS OF ARABIC INSCRIPTIONS ON GOLDEN HORDE MIRRORS DISCOVERED IN UKRAINE

In 1910, during archaeological excavations of burial mounds near the village of Tatarbranka, Novomoskovsk povit (modern Oril'ka, Novomoskovsk raion, Dnipropetrovsk oblast'), led by Dmytro Ivanovych Yavornytski, a fragment of a bronze mirror featuring "oriental decoration" and a Kufic signature in Arabic was discovered. Alongside it were remnants of a two-wheeled chariot and the skeleton of a woman adorned with rich jewelry, likely a member of the nomadic nobility, dating approximately the XII–XIII centuries BC [1, p. 49]. The mirror fragment was added to the collection of the Alexander Pol Ekaterinoslav Provincial Museum under the catalog number 581 [2, p. 101]. After World War II, the item was reassigned catalog number A-5067 and placed in the archaeological collection at the D. I. Yavornytski Dnipropetrovsk National Historical Museum (DNIM). The artifact was initially attributed by a museum worker as a Golden Horde bronze mirror, potentially an import from Iran. However, the object's exact origin and stylistic classification remain unclear, as only a fragment of the artifact was available for study at the time.

Another example of a similar type of mirror was discovered by an archaeological looter by the username «Zakharych» (Russian: Захарыч) in March 2017. The mirror was reportedly found «somewhere in the lands of Bessarabia» and was published on the looter's forum 'Arkaim,' where the user sought assistance in identifying the artifact [3].

Later research revealed that a complete mirror, though broken into two parts, was discovered near Kharkiv in 1854 by Krivorotov, a student at Kharkiv University. It was stored in the university museum under museum number 561 and later researched by N. Katanov and D. Aynalov. Unlike

Yavornytsky, who identified the calligraphic script as the kufic, they attributed it to naskh, transcribed it, and provided a translation:

العز الدائم، والعمر السالم، والإقبال الشامل، والظفر الناصر، والجد الصاعد، والدهر المساعد،
والأمر الساعد والبقاء أبدا

Romanization:

al-‘Izz al-Dā’im, wāl‘mr al-Sālim, wāl’qbāl al-shāmil, wa-al-ẓafar al-Nāṣir, wa-al-jadd alṣā’d, wāldhr al-musā‘id, wāl’mr al-Sā‘id wa-al-Baqā’
abadan

Translation (adaptation by Katanov & Aynalov):

Steadfast glory in a carefree life, all-encompassing happiness with saving victory, growing success with aiding fate, and favorable condition for the continuation of existence (so it may be) for eternity! [4, p. 108-110]

The inscription on the mirror is clearly a verse which employs eloquent language and belongs to the tradition of *saj* (Arabic: *سجع*), a medieval Arabic literary genre of rhymed prose with origins in pre-Islamic Arabian culture [5, pp. 101-103]. The rhymes in the text are constructed in accordance with the principles of *saj*, which could also be observed in certain parts of the Qur’an [5, pp. 125-128].

Arabic inscriptions are commonly found on multiple mirrors dated back to the XII–XIV centuries, associated with the presence of the Golden Horde and discovered across Ukraine and farther to the East. One notable example is a type of mirror featuring a depiction of Al-Buraq (known as «Al-Buraq mirrors») – a mythical creature in Islamic tradition described as the steed that carried the Prophet Muhammad during his miraculous night journey (Isra and Mi’raj) from Mecca to Jerusalem [6]. These epigraphs received little attention from researchers, usually being referred to as «a blessing inscription», although a proper semantic and literary analysis could provide deeper insights into the cross-cultural influences in medieval Ukrainian lands and help trace the origins of these artifacts.

Although mirrors of the type found in Tatarbranka are relatively rare, Al-Buraq mirrors are commonly discovered across territories formerly controlled by the Mongols or along the trade routes connecting Asia and Europe. The Metropolitan Museum attributes the origins of such mirrors to the XII–XIII century Seljuk Empire, suggesting that the motif either originated in Persia or was heavily influenced by its culture [7]. The frequency and abundance of such mirrors can be attributed to a relative simplicity of production, as they were typically sand-cast by smiths in local workshops. These mirrors were often replicated from original castings or higher-quality copies, which inevitably affected the quality of the final products. As a result, subsequent copies were of much lower quality, both in terms of casting precision and the alloy used in their manufacture [8, pp. 281-282].

It is notable that inscriptions following the same pattern were discovered on the doublure covers of six manuscripts from the Principality period (XI–XV centuries) in Anatolia. These manuscripts are housed in the libraries of Amasya, İnebey, Kastamonu, and Süleymaniye in Turkey and were studied by Fatma Şeyma Boydak. She discovered that the phrase *al-'izz al-dā'im wa'l-iqbāl* (العزّ الدائم والإقبال), meaning "everlasting power and prosperity/high position," was not only present on the Seljuk book bindings but also widely featured in contemporary Islamic art across different countries. This phrase appeared on ceramics, coins, and architectural inscriptions, reflecting its cultural significance. Notable examples include a XIV century metal cup stored in The Metropolitan Museum and a bronze plate from the Louvre Museum [9, pp. 292, 309-310].

The exact origin of the verse remains uncertain, as no references to it have been identified in the existing literature. The elevated language style and the tone it conveys suggest that it may have been composed by a highly educated court poet whose native language was Arabic and who possessed a profound knowledge of the Qur'an. This composition likely dates back to the Abbasid Caliphate. It is proposed that the original mirror was crafted for a person of high status, such as a noble, a high-ranking official, or an army commander [4, p. 110], and later replicated for mass production. The fact that many such mirrors were discovered in graves suggests that they could possess a magical and ritualistic significance to its owners [8, p. 281]. The inferior quality of the cast mirrors found in Eastern Ukraine suggests that they were locally produced rather than imported directly from Persia or Anatolia. This indicates their popularity and high demand among the population. However, it remains uncertain whether the meaning of the epigraphy held any significance for the owners of such mirrors. This raises the question of whether the owners possessed advanced knowledge of Arabic to understand the meaning of the inscription or whether they viewed it purely as decorative, much like the stylized writings found on modern branded products nowadays.

Appendix

Fig. 1. The fragment of a bronze mirror found by D. I. Yavornytski's expedition in a mound near Tatarbranka in 1910 (DNIM A-5067)

Bibliography:

1. Воронов В. І. Катеринославські «мотиви» в «Киевской старине». Історія торгівлі, податків та мита. 2017. № 1-2. С. 42–53.
2. Каталогъ Екатеринославскаго областного музея имени А.Н.Поля: Археологія и этнографія. Екатеринославъ: Тип. Губернскаго Правленія, 1910. 426 с.
3. Зеркало – Металлопластика – Arkaim.co. Arkaim.co. URL: <https://arkaim.co/topic/2663-zerkalo/> (дата звернення: 15.12.2024).
4. Катанов М. Ф. Восточные металлические зеркала из Харьковской и Екатеринославской губерний [Стаття 1]. Записки Императорского Харьковского университета. 1903. Кн. 2. С. 108–112, ил., разд. паг.
5. Stewart D. J. Saj' in the "Qur'ān": Prosody and Structure. *Journal of Arabic Literature*. 1990. Vol. 21 (2). Pp. 101-139.
6. Нова знахідка золотоординського дзеркала на території Самарі–Новобогородицької фортеці | КП «Етнографічні парки Дніпра» ДМР. КП «Етнографічні парки Дніпра» ДМР. URL: <https://etnoparky.dniprorada.gov.ua/researches/nova-znakhidka-zolotoordinskogo-dzerkala-na-teritorii-samari-novobogorodickoi-forteci> (дата звернення: 15.12.2024).
7. Mirror with a Pair of Addorsed Sphinxes with Scorpion Tails | The Metropolitan Museum of Art. The Metropolitan Museum of Art. URL: <https://www.metmuseum.org/art/collection/search/446680> (дата звернення: 16.12.2024).
8. Kvitnickij M. V. et al. Golden Horde grave with a mirror with the image of sphinxes in the Lower Dniester Region. In *Search of Essence*. Chisinau: Stratum, 2019. Pp. 275-290.
9. Fatma Şeyma. A Prayer Phrase on the Doublures Cover of the Principalities Period Turkish-Islamic Bindings: al-‘İzz al-dā’im wa’l-iqbāl. *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 2022. № 24/46. С. 291–317. doi: 10.17335/sakaifd.1166547.

Корзакова Х. Б.

*доктор філологічних наук,
викладачка кафедри класичної філології
Університету Бар-Ілан
м. Рамат Ган, Ізраїль*

КУЛЬТУРА НЕЄВРЕЙСЬКОГО НАСЕЛЕННЯ ЮДЕЇ В ЕЛЛІНІСТИЧНУ ЕПОХУ НА ПРИКЛАДІ «СИДОНСЬКОЇ» ПОХОВАЛЬНОЇ ПЕЧЕРИ В МІСТІ МАРЕША

Місто Мареша в Юдейській долині згадується вже в Старому Завіті як єврейське місто. Після зруйнування Першого Храму Мареша була заселена ідумеями і поступово стала столицею Західної Ідумеї. В елліністичну епоху місто почали називати Марісою і в ньому оселилася заможна громада сидонян. Хасмонеїський цар Гіркан I знову завоював Марісу, і вона перебувала під владою юдейських царів аж до походу Помпея. У 57–55 рр. до н.е. римський намісник Сирії Габіній відбудував місто, проте у 40 р. до н.е. парфяни остаточно його зруйнували. Те, що місто більше не заселялося, сприяло винятковій збереженості цієї локації, зокрема її підземної частини або того, що опинилося під руїнами й було засипане землею. Перші археологічні відкриття в Мареші були зроблені ще в XIX столітті [2], а систематичні розкопки проводяться й донині [1; 7; 12, та інші].

Поховальні печери Мареша були в користуванні протягом пізньоелліністичного та раннього римського періодів, перш ніж бути покинутими й на щастя забутими. Відкриті на початку 20-го століття [11], вони відтоді стали предметом вивчення в різних наукових дисциплінах. Серед цих печер «Печера Аполлофана» примітна не лише написами з іменами похованих, що відображають етнічне розмаїття мешканців Мареша того часу [9], але й стінами, прикрашеними складними зображеннями сцен полювання та тварин, справжніх і вигаданих, із їхніми назвами. На стіні передпечери є поетичний напис з чотирьох рядків над зображенням Цербера і ще кілька написів та графіті, залишених тими, хто використовував печеру не за її прямим призначенням [8, с. 65].

Текст поетичного напису у моєму еквіметричному перекладі:

Я не тямлю, чи з тобою буде біль чи буде щастя, / з іншим я
валяюся, кохаючи тебе.

Але, їй же Афродіті, дуже тішуся що твій / як застава плащ лежить досі у мене.

Однак я поспішаю геть, а тобі залишила / багато простору, щоб ты зробив усе, що вирішиш.

Не стукай у стіну – від цього здійметься великий шум, / краще б ти тільки знак подав, кивнувши крізь двері.

Текст цього напису тлумачили по-різному [3; 4, с. 65; 5; 10, с. 56; 11, с. 57, та інші]. На мою думку, цей текст є цитатою з втраченого твору, що належить до жанру міміямбу і зміст якого можливо реконструювати в дусі грецької драми елліністичної епохи. Якщо так, напис може свідчити про високий рівень знайомства місцевого населення з літературою еллінізму [6].

Поетичний напис та графіті свідчать про відвідування печери тими, хто використовував її для своїх цілей, – ймовірно, як зручне приміщення для таємних побачень.

Серед імен похованих у печері зустрічаються грецькі, ідумейські та арамейські, при цьому всі написи виконані грецькою мовою. Грецькою мовою підписані також назви тварин, зображених на фризі головного приміщення печери. Це викликає запитання: якщо зображення тварин служили для прикраси печери, навіщо було додавати їхні назви? Ці зображення, можливо, були скопійовані з втраченої елліністичної «енциклопедії» разом з написами. Я вважаю, що малюнки з написами були покликані підкреслити культурний рівень та ступінь еллінізації сім'ї, яка володіла печерою.

Література:

1. Avi-Yonah M., Kloner A. Maresha (Marissa). E. Stern (ed.). *New Encyclopedia of Archaeological Excavations in the Holy Land III*. Jerusalem, 1993. С. 948-957.
2. Bliss F. J., R. A. S. Macalister, R. W. Wünsch. *Excavations in Palestine During the Years 1898 – 1900*. London, 1902.
3. Crönert W., Wünsch R. W. Das Lied von Marisa. *Rheinisches Museum für Philologie* 64, 1909. С. 433-448.
4. Fuks G. Scythopolis – A Greek City in Eretz-Israel. Jerusalem, 1983.
5. Garrod H. W. Locrica. *Classical Review* 37, 1923. С. 161-162.
6. Geiger J. *Hellenism in the East: Studies on Greek Intellectuals in Palestine*. Franz Steiner Verlag, 2013.
7. Kloner A., Zissu B. The Subterranean Complexes of Maresha. An Urban Center from the Hellenistic Period in the Judean Foothills, Israel. *Opera Ipogea. Journal of Speleology in Artificial Cavities* 2, 2013. С. 45-62.
8. Lamer H. Der Kalypso-Graffito in Marissa (Palästina). *Zeitschrift des Deutschen Palastina-Vereins* 54, 1931. С. 59-67.

9. Levin Y. ARAM. Trade routes & seafaring in the Ancient Near East. The Idumeans and the Nabateans. Vol. 27, 1 & 2. 2015.

10. Macalister R. A. S. The Erotic Graffito in the Tomb of Apollophanes of Marissa. *Palestine Exploration Foundation Quaterly Statement* 38/1, 1906. С. 54-62.

11. Peters J. P., Thiersch H.. Painted Tombs in the Necropolis of Marissa. London, 1905.

12. Stern I. Excavations at Maresha Subterranean Complex 169. Final report. Seasons 2000-1016. *Annual of the Nelson Glueck School of Biblical Archaeology* XI, 2019.

DOI <https://doi.org/10.36059/978-966-397-464-4-7>

Кривохижа Р. Р.

*аспірант кафедри історії стародавнього світу та середніх віків
Київського університету імені Тараса Шевченка
м. Київ, Україна*

ВІЙСЬКОВО-ПОЛІТИЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ ЕМІРА ТИМУРА НА ТЕРИТОРІЇ СУЧАСНОГО АФГАНІСТАНУ

Емір Тимур (1336-1405 рр.) будував свою державу в Центральній Азії та Близькому Сході в другій половині XIV – на початку XV століть. Афганські землі входили в плани Тимура щодо розширення імперії (провінція Хорасан з центром в афганському місті Герат, Сулейманові гори, логістика для походу в Індію). Цікаво дослідити історію військово-політичної діяльності Тимура у вказаному регіоні.

В контексті історії афганських земель XIV ст. мова не йде про єдину державу. Різні території сучасного Афганістану входили до складу різних державних утворень. Зокрема, регіон Хорасан, котрий мав важливе значення через наявність торгових шляхів, включав деякі землі сучасного Ірану, Туркменістану, Афганістану, тощо. Ядром цього регіону в політичному, економічному та промисловому плані був Герат, що сьогодні є афганським містом. Регіон знаходився під культурними впливами перської культури. Управління Хорасаном здійснювала династія Курт, попри нестабільну політичну ситуацію. Місто Балх (сучасне місто в Афганістані, провінція Вазірабад) було уділом еміра Хусейна, майбутнього соратника еміра Тимура по його діяльності в 1360-их роках, існувало в якості окремої адміністративної

одиниці. Кабул, сучасна столиця Афганістану, в XIV ст. відносилась до улусу Чагатая, котрий в цей час поступово розпадався. На мою думку, Кабул варто сприймати як окремий уділ, де володарювали саме ті племена, що згодом візьмуть участь в етногенезі багатьох етносів Афганістану, опираючись на Сулейманові гори. Також зазначимо, що перелічені території були важливими логістичними центрами для походів іноземних завойовників до Індії [4, с. 125].

Емір Тимур в 1359 році стає помітною політичною фігурою в Мавераннахрі (міжріччя Амудар'ї та Сирдар'ї) та почав активні дії щодо посилення свого впливу, а з 1361 року – збройно боровся за об'єднання цього регіону під своїм управлінням. Примітно, що у вказаний час його союзником був згаданий емір Хусейн, з яким вони протистояли окремим представникам еліт Мавераннахру та наміснику Могулістану (східної частини колишнього Чагатайського улусу). Хусейн, в процесі боротьби, втратив та відновив контроль над вотчинним Балхом, заручившись підтримкою Тимура. Разом вони воювали в Кабулі, Хутталані, Бадахшані, тощо. Тобто, афганські землі були залученні до боротьби еміра за владу в Мавераннахрі [5, с. 173-175].

Протягом спільного владарювання в Мавераннахрі еміра Тимура та Хусейна в 1365-1370 роках, Кабул також визнавав їх зверхність, але іноді намагався виявляти непокору. Обидва еміри здійснювали каральні походи для приборкання провінції Кабулістан. Одне з джерел згадує, що війська Тимура перетнули перевал Гіндукуш з цією метою [3, с. 29-32].

Емір Хусейн мав міжусобні конфлікти з Тимуром, опираючись на свої володіння в афганському регіоні. Щоправда, політика Хусейна щодо своїх афганських земель змінювалась – в 1368 році він переселив населення міста Балх до Хіндувану, що призвело до тимчасового занепаду Балху [3, с. 61-64].

Наступний етап військово-політичної діяльності еміра Тимура в афганських землях – з 1370 по 1392 рік. Його можна охарактеризувати як період завоювання Тимуром ряду територій сучасного Афганістану. В 1370 році Тимур домогся здобуття фактичного єдиновладного управління Мавераннахром та перейшов для укріплення і розширення своєї держави. В 1380 році Тимур почав інтервенцію в Хорасан. Спершу, він задіяв дипломатію та натякнув правителю Герата, що той міг би стати фактичним васалом еміра. Правитель Герата погодився, однак почав підготовку до оборони міста в разі його облоги. Була проведена розвідка: поблизу Хорасану почав діяти загін сина Тимура, Міраншаха, котрий здійснював на деякі іранські території та збирав необхідну інформацію для походу свого батька на Хорасан. В 1381 році до Хорасану прибув емір Тимур, оголосивши про намір підкорити регіон. Частина місцевих еліт перейшла на його сторону, а за Герат та

його околиці йшли бої, котрі завершилися перемогою Тимура та визнання правителем Герата зверхності еміра. Династія Курт втратила суверенітет в управлінні Хорасаном, що увійшов до складу держави Тимура [3, с. 91-96].

Близько 1383 року Тимур зіткнувся з проблемою приборкання афганських племен Сулейманових гір. Спершу вони заявили, що бажають прийняти від Тимура даругу (намісника), але потім стали опиратися владі еміра та виявляли непокору. Джерело згадує про серйозну битву, котра проходила в гірській місцевості між військами Тимура та афганцями, яка була виграна першими. В рамках вказаної кампанії емір захопив місто Кандагар, стратив місцевого намісника та встановив свою владу. Мотиви дій афганців – цікавий аспект для подальшого дослідження [3, с. 106-107].

Кампанія 1383 року дозволила підкорити провінцію Забулістан (сучасний південний Афганістан). Цікаво, що ряд підконтрольних на той момент афганських земель Тимур віддав в управління своєму одноплеміннику з роду Барлас – Сайфал Барласу Кандагарі [3, с. 107].

В 1392 році Тимур провів адміністративну реформу та об'єднав підконтрольні йому афганські землі в окремий уділ, котрий був переданий внуку еміра, Пір Мухаммеду ібн Джихангіру. Територіально він охоплював володіння від Газни, Кабулу та Забулістану до кордону з Індією та Кандагаром, області до річки Сінд. Враховуючи, що Пір Мухаммед був одним з ймовірних спадкоємців влади Тимура, його афганський уділ видається дуже перспективним і таким, з якого можна відносно швидко дістатися столичного Самарканду та сісти на престол правителя імперії Тимуридів. Уділ функціонував повноцінно – Пір Мухаммед мав у своєму підпорядкуванні багатьох впливових беків [3, с. 151].

Провінція Хорасан в 1397 році була закріплена за сином Тимура, Шахрухом. Того ж року він прибув до своєї нової ставки в Гераті, де буде займатися питаннями розвитку ввіреного йому регіону до смерті Тимура в 1405 році, після чого вступив в міжусобицю Тимуридів за імперський престол. Проте, навіть після здобуття перемоги в цьому конфлікті (1409 р.) Шахрух продовжив перебувати в Гераті, звідки здійснював управління імперією та був зацікавлений в економічному, культурному та ремісничому процвітанні міста Герат та регіону Хорасан. Тобто, сучасні афганські землі відігравали важливе політичне значення в державі Тимура [3, с. 211-212].

З 1392 по 1398 рік – етап перебування афганських територій в складі держави Тимура, коли вони використовувалися в якості логістичних центрів для походів на Індустан. Близько 1397 року Тимур наказав підопічним свого внука Пір Мухаммеда здійснити похід через річку Сінд. Війська переправились через неї та провели успішний набіг

на місто Мултан (сучасний Пакистан). Розвідавши обстановку, вони повідомили всю необхідну інформацію Тимуру, котрий в 1398 році організував похід до Індії. Плацдармом слугували афганські землі імперії Тимура [3, с. 216].

Тимур перейшов Гіндукуш, перетнув Пандшер, зупинився поруч з Кабулом. Перебуваючи там, він вирішив вирити іригаційний канал, що посприяло розвитку тамтешнього сільського господарства. В Кабулі Тимур збирав прибуваючі підкріплення, приймав посольства та вивчав розвіддані. До нього звернулися місцеві еліти з проханням владнати територіальний конфлікт щодо фортеці Ерьяб, приборкав афганців в гірській місцевості, а потім рушив у напрямку Кашміру [3, с. 220-223].

Індійська кампанія завершилась в 1399 році, і Тимур повертався до Самарканду, його шлях знову проходив через афганські території. Примітно, що тут у Тимура погіршилось здоров'я, і він певний час не міг пересуватися на коні. Паланкін, в якому знаходився емір, несли через вузькі гірські проходи, що уповільнювало рух війська [3, с. 248-250].

Династія Тимуридів мала владу до 1507 року, і протягом всього цього часу під її контролем зберігались ті чи інші афганські землі. Після смерті Шахруха в 1447 році, Герат продовжив бути одним з двох політичних центрів імперії. На початку XVI століття це місто було захоплене Шейбанідами. Один з Тимуридів, Захїріддін Бабур, певний час управляв територіями сучасного Афганістану, а потім вирушив в Індію, де заснував династію Великих моголів [2, с. 26-37].

Зацікавленість Тимура та його нащадків в афганських землях можна також пояснити наявністю там сухопутних торгових шляхів, котрі йшли з Китаю та Індії. Існує концепція, згідно якої Тимур розширював кордони своєї держави з тою метою, щоб контролювати якомога більше торгових комунікацій Великого шовкового шляху, а один з його напрямків проходив саме через сучасний Афганістан [1, с. 30-34].

Отож, ми дослідили історію військово-політичної діяльності еміра Тимура на території сучасного Афганістану. Визначили, що афганські землі відігравали важливе політичне значення – афганське місто Герат в складі провінції Хорасан відносилось до одного з двох ключових центрів імперії Тимуридів. Також ми з'ясували, що Тимур та його нащадки активно розвивали економіку афганських земель, його культуру, ремесла та сільське господарство. Афганські землі використовувалися як плацдарм для походу в Індію. Окрім цього, Тимур отримував прибуток від контролю над сухопутними торговими шляхами, котрі проходили через вказані території.

Література:

1. Рубель В. А. За що воював Тимур? Сходознавство. 2005. № 5. С. 30–34.
2. Бобур З. Бобурнома / пер. з староузб. С. Хасанов. Тошкент : Шарк, 2002. 464 с.
3. Яздий Ш. Зафрнома / пер. з староузб. А. Ахмедов. Тошкент : Шарк, 1997. 486 с.
4. Habibi A. H. A short history of Afghanistan. Kabul : Book Publishing Institution With Cooperation by the Historical Society of Afghanistan, 1967. 217 p.
5. Spuler B. Central Asia v. In the Mongol and Timurid Periods. Encyclopædia Iranica. 2012. No. 2. P. 172–176. URL: <http://www.iranicaonline.org/articles/central-asia-v> (date of access: 30.12.2012).

DOI <https://doi.org/10.36059/978-966-397-464-4-8>

Ліхтей І. М.

*кандидат історичних наук, доцент,
завідувач кафедри Античності, Середньовіччя та історії України
домодерної доби
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»
м. Ужгород, Україна*

ЄВРЕЙСЬКЕ ПИТАННЯ НА ЗАКАРПАТТІ НА ПОЧАТКУ 20-Х РОКІВ ХХ СТ.

Євреї проживали в Угорському королівстві ще з часів Середньовіччя. Прибували вони також у північно-східні комітати Угорщини (землі історичного Закарпаття), які були заселені русинами (українцями). Сюди євреї переселялися переважно зі сходу та з півночі. Їх масовий приплив у цей регіон припадає на 70-ті роки XIX ст., що було зумовлено антиєврейськими погромами в Російській імперії. В результаті, багатші євреї емігрували в Америку, а бідніші рятувалися втечею в Галичину та Угорщину (на той час це була Австро-Угорська монархія). Переселяючись у північно-східні комітати, євреї оселялися поміж русинами, більшість яких перебувала за межею бідності.

У вересні 1919 р., відповідно до рішення Паризької мирної конференції, Закарпаття було офіційно приєднано до Чехословацької

республіки (ЧСР). Крім низки проблем соціально-економічного та політичного життя, чехословацькій владі на Підкарпатській Русі (таку назву Закарпаття отримало в новій державі) довелося вирішувати також національне та релігійне питання. У цьому контексті важливе значення мало врегулювання відносин із єврейською спільнотою, яка складала чималий відсоток серед населення регіону. Як засвідчив перепис населення, проведений 15 лютого 1921 р., на Підкарпатській Русі проживало 93 341 євреїв, що становило 15,4 % мешканців краю [9, s. 34, 65]. Переважна більшість із них були ортодоксальними, тобто правовірними, євреями.

Слід відзначити, що євреї на Підкарпатській Русі контролювали майже всю торгівлю. Їх культурно-релігійний рівень був нижчим, порівняно з євреями, що мешкали на чеських землях. У єврейському середовищі краю було чимало заможних осіб, водночас значний його відсоток становили бідняки. Деякі євреї дотримувалися проугорських позицій. Чисельність, політична, соціальна та національна орієнтація місцевих євреїв ускладнювали й без того досить напружену ситуацію на Підкарпатській Русі. Тож проблема підкарпатських євреїв була важливим чинником у процесі нормалізації життя країни [3, s. 22].

Провідним центром єврейства на Закарпатті було Мукачево. Важливу роль у житті єврейської спільноти цього міста відігравали хасиди. Вони групувалися навколо Хаїма Еліезера Шапіри (Шпіри) (1871–1937), який походив з Польщі, зі званої родини рабинів. У 1913 році він став рабином у Мукачеві. Невдовзі до Мукачева прибув із кількома десятками своїх послідовників-хасидів белзький рабин Іссахар Дов Роках (I) (1854–1926). Між двома рабинами виникали постійні чвари і велася боротьба за вплив на єврейську громаду. Ситуація загострювалася, тож адміністрація Підкарпатської Русі вирішила вислати Іссахара Дов Рокаха та інших белзьких євреїв за межі краю. В результаті, 21 березня 1922 р. Іссахар Дов Роках разом із 76-ома дорослими євреями, не рахуючи дітей, виїхав через Сваляву та Лавочне до Галичини [5, с. 92–95]. Проте мир у єврейській общині Мукачева так і не настав, позаяк у місті залишилося чимало Рокахових прихильників.

Виразником інтересів євреїв на Підкарпатській Русі була щоденна газета «Zsidó Néplap», яка видавалася в Ужгороді переважно угорською мовою. Окремі статті тут іноді друкувалися також у чеському перекладі. Крім того, досить часто невеликі замітки про становище єврейського населення краю публікували празькі періодичні видання, зокрема тижневик «Židovské zprávy» (Єврейські вісті). Це був друкований орган Єврейської Національної Ради, що знаходилася в Празі й репрезентувала політичні інтереси чехословацьких євреїв

сіоністського спрямування. Мета діяльності цієї організації – об'єднання євреїв, які проживали в Чехословаччині, для того, щоб вони змогли вибороти своє представництво в Національних Зборах (парламенті) країни.

Так, у 2-му числі газети «Židovské zprávy» за 1920 р. було оприлюднено тенденційне розпорядження тодішнього очільника Цивільного управління (головного владного органу Підкарпатської Русі) Яна Брейхи від 25 березня 1920 р., адресоване керівництву Березької жупи, такого змісту: «Довідався про те, що Ісидор Лебович, працевлаштований в окружному управлінні в Іршаві, єврей. Тому наказую негайно звільнити його з посади, оскільки я не потерплю, щоб на державній службі в Підкарпатській Русі працювали євреї, позаяк вони політично ненадійні й до них немає довіри». У своєму коментарі редакція газети наголосила, що проти цього кричущого порушення закону на території, де євреї становлять 10% (насправді їх було понад 15% – *І.Л.*) від усього населення, негайно вжито відповідні заходи. Однак для будь-якої розважливої людини є очевидним, зазначено далі, що необхідно більш рішуче протистояти офіційному антисемітизму. Адже єдиним обізнаним трибуном та єдиним компетентним захисником цих інтересів є, звичайно, єврейський депутат, обраний за єврейською програмою, бо він вважає своїм обов'язком захистити єврейські інтереси в подібній ситуації [2, с. 5].

В іншому числі тижневика «Židovské zprávy» надруковано коротку замітку про життя євреїв на Підкарпатській Русі, підготовлену на основі матеріалу, який люб'язно надав редактор часопису «Zsidó Néplap» д-р Бела Серені. З неї, серед іншого, довідуємося про те, що місцеві євреї послуговуються мовами ідиш, русинською, а в містах – угорською. Відтак повідомляється, що в Ужгороді функціонує кілька сіоністських спілок, а на теренах Підкарпатської Русі розпочато процес створення Єврейського народного союзу, який був би підпорядкований Єврейській Національній Раді в Празі. Завершується публікація інформацією про те, що в Сеймі, який повинен перебрати справу управління краєм, єврейська нацменшина також матиме своїх представників в особі трьох євреїв [10, с. 6]. Отже, редакції часописів «Zsidó Néplap» та «Židovské Zprávy» підтримували досить тісні контакти.

Восени 1920 р. президія Єврейської Національної Ради (голова – д-р Людвіг Зінгер, його заступник – Маркус Унгар, головний празький рабин – д-р Генріх Броді, який був родом з Ужгорода, та секретар – Авгело Голдштейн) прибули на Підкарпатську Русь, аби сприяти згуртуванню єврейського населення задля участі у виборах до місцевого Сейму. Як повідомляють «Židovské Zprávy», празьким

функціонерам вдалося подолати пастки угорських асимілянтів, зорганізувати євреїв у головних містах краю в коаліцію політичних партій та консолідувати навколо ідеї об'єднання найважливіші тамтешні групи – ортодоксів і хасидів [1, s. 5–6; 8, s. 7].

Крім тижневика «Židovské Zprávy», в Празі виходив ще один єврейський часопис – «Rozvoj» (Розвиток). Він був друкованим органом «Союзу чехів-євреїв». Обидва періодичні видання дуже боляче реагували на прояви негативного висвітлення життя євреїв Підкарпатської Русі в тогочасній чеській публіцистиці. До прикладу, чеський журналіст і письменник Войтех Лев (1882–1974) у статті, вміщеній у редагованому ним часописі «Večerník Práva Lidu», а відтак – і в брошурі «Brána na východ: (Karpatská Rus)» (Брама на схід: Карпатська Русь), констатував, що найбільш рафіновані вороги карпатських русинів – «горілка і єврей» (4, s. 37). Газети «Židovské Zprávy» та «Rozvoj» накинулись на В.Лева за таке висловлювання, звинувативши його в антисемітизмі [7, s. 7–8; 11, s. 5]. В газеті «Židovské Zprávy» було також оприлюднено обурливий лист головного рабина Праги д-ра Генріха Броді, з якого випливає, що публікації В. Лева з'явилися через упередженість у ставленні до євреїв [6, s. 7–8].

Отже, вже перші роки перебування Закарпаття в складі Чехословаччини засвідчили важливість вирішення єврейського питання з урахуванням як державних інтересів, так і регіональної специфіки.

Література:

1. Age. Židé v Podkarpatské Rusi. *Židovské Zprávy*. Roč. III, 1920. Čís. 25. S. 5–6.
2. Jak jsou Židé rovnoprávní. *Židovské Zprávy*. Roč. III, 1920. Čís. 2. S. 5.
3. Kahánek F. Židovská otázka v Československu. Praha: F.S. Frabša, 1922. 32 s.
4. Lev V. Brána na východ: (Karpatská Rus). Praha: Tiskový výbor československé sociálně demokratické strany dělnické, 1920. 55 s.
5. Ліхтей І. Єврейська ортодоксальна громада Мукачєва у 20-х роках ХХ століття: релігія, політика, освіта. Multietnicita periférie – destabilizačný faktor medzivojnového Československa?. Prešov: Prešovská univerzita v Prešove, 2022. S. 91–102.
6. Pálenka a Židé. *Židovské Zprávy*. Roč. III, 1920. Čís. 17. S. 7–8.
7. Potměšilosti českého tisku. *Židovské Zprávy*. Roč. III, 1920. Čís. 16. S. 7–8.
8. Presidium Národní Rady Židovské v Podkarpatské Rusi. *Židovské Zprávy*. Roč. III. 1920. Čís. 24. S. 7.
9. Sčítání lidu v republice Československé ze dne 15. února 1921. I. Díl (Československá statistika Sv.9.). Praha: Státní úřad statistický, 1924 v komisi knihkupectví Bursík & Kohout. 276 s.
10. Židé v Podkarpatské Rusi. *Židovské zprávy*. Roč. III. 1920. Čís. 7. S.6.
11. Židé v Podkarpatské Rusi. *Rozvoj*. List Svazu Čechů-židů. Praha, 28 srpna 1920. Čís. 13. S. 5.

Рубльова Р. І.

*старший викладач кафедри філософії
Харківського національного університету Повітряних Сил
імені Івана Кожедуба
м. Харків, Україна*

Демченко Я. В.

*курсант
Харківського національного університету Повітряних Сил
імені Івана Кожедуба
м. Харків, Україна*

РЕЛІГІЙНА АРХІТЕКТУРА БЛИЗЬКОГО СХОДУ: СИМВОЛІЗМ ТА ІДЕНТИЧНІСТЬ

Близький Схід – це особливий ландшафт, де велич, помпезність і пишність становлять його справжню суть. На цих землях процвітає архітектурне надбання, яке здатне привернути увагу своїм магічним сяйвом.

Архітектура мусульманського світу – широкий калейдоскоп стилів, що обіймає віддалені куточки Близького та Середнього Сходу, Кавказу, Індії, а також прибережних земель Піреней. Зачатки цієї архітектури зародилися в VII столітті під впливом мусульманства – релігійного фундаменту цих країв.

Ключову роль у формуванні арабської архітектури зіграло зодчество Сасанідського Ірану (226–651 рр.). Від нього араби перейняли центричні споруди, такі як мечеті і мавзолеї, завершені величезними куполами еліптичних обрисів. Основу таких купольних конструкцій становили чотири квадратні сторони та невеликі аркові перемички – тромпи, які були на кутах. Арки в арабському стилі варіювалися: від підковоподібної до стрільчастої, а саме пологіші стрільчасті характерні для Індії, а для мавританської Іспанії – підковоподібні.

Головними будівельним матеріалом була обпалена цегла та камінь – вапняк або піщаник. Фаянс, майоліка, дерево, гіпс і очерет доповнювали палітру матеріалів. Мармур використовувався для колонних конструкцій у західній частині мусульманського світу та Африки. Аркові перемички з підвищеними контурами викладали в основному з цегли, а дерев'яні балки, характерні для ісламської культури, часто служили опорою арок, оздоблених орнаментом.

Цей унікальний архітектурний код – не просто камінь та форма; він розповідає історії народів Сходу в їхній неповторній величі і духовності. Просторовою організацією мечеть значно відрізняється від християнського храму. В основі своїй вона має дві частини і складається з великого двору з колодязем для ритуальних обмивань і з власне молитовні. Двір оточений колонадою, до нього примикає молитовня у вигляді великого багатонісного простору, розділеного рядами колон, з нішею в стіні (міхраб), де зберігається коран. Для читання корану тут обладнана дерев'яна або кам'яна кафедра. Зовнішній вигляд доповнюється мінаретами, з яких віруючі призиваються до молитви. Це стрункі призматичні (наприклад, в Іспанії та Марокко) або циліндричні (в Персії і Туреччині) вежі з галереями.

Зодчество мусульманських країн відрізнялося активним застосуванням дрібномасштабного орнаменту, переважно необразотворчого, що рівномірно заповнювало ту чи іншу відведену для нього поверхню.

Варто зауважити, що у наступних століттях в арабських країнах провідним типом мінаретів стає тонка, стовпоподібна споруда, що звужується і скругляється догори.

Релігійна архітектура Близького Сходу є унікальним поєднанням культур, релігій та історичних традицій, які формували її протягом тисячоліть. Цей регіон, що став кошиком основних світових релігій (іслам, християнство, юдаїзм), має багатий набір архітектурних форм і символів, що втілюють як духовні, так і соціальні аспекти життя.

Юдаїзм, одна з найдавніших релігій Близького Сходу, приділяє особливу увагу сакральним спорудам, які втілюють ідею зв'язку людини з Богом. Найвідомішим прикладом є Єрусалимський храм, побудований за часів Соломона, який став символом єдності єврейського народу.

Архітектура храму характеризувалася гармонією пропорцій та чіткою функціональністю. У центрі храму знаходилось Святилище, де зберігався Ковчег Завіту. Цей простір символізував Божу присутність серед людей. Сучасним втіленням духовного спадку є Стіна Плачу, яка зберігає пам'ять про зруйнований храм і об'єднує юдеїв у молитві [1, с. 102].

Християнська архітектура Близького Сходу поєднує елементи візантійської, римської та місцевої архітектури. Базилика Різдва Христового у Вифлеємі та Храм Гробу Господнього в Єрусалимі є одними з найвідоміших прикладів.

Ці споруди мають глибокий символізм. Наприклад, хрестоподібна форма базилік символізує розп'яття Христа. Вітражі та мозаїки зображують біблійні сюжети, сприяючи візуальному переказу

священної історії. Крім того, ці місця паломництва виконують важливу роль у збереженні християнської ідентичності в умовах багатоконфесійного середовища [3, с. 56].

Ісламська архітектура, яка виникла на початку VII століття, значно вплинула на архітектурний ландшафт Близького Сходу. Мечеті є головним типом релігійних споруд, що відображають ключові ідеї ісламу.

Мечеті, такі як Купол Скелі в Єрусалимі та Мечеть Омейядів у Дамаску, вражають своєю символікою. Наприклад, геометричні візерунки та арабески відображають ідею нескінченності Божого творіння. Мінарети, які використовуються для закликів до молитви, також є символом піднесення до Бога [2, с. 193].

Символізм у релігійній архітектурі Близького Сходу відіграє ключову роль у передачі духовних ідей. Форми, матеріали та декор несуть глибокий зміст:

- 1) форма споруд – центральний купол у багатьох храмах і мечетях символізує небо і духовний центр;
- 2) матеріали – використання мармуру, золота та кольорових мозаїк відображає ідею святості та величчя бога;
- 3) декор – написи з корану в мечетях або біблійні сцени в християнських храмах акцентують увагу на божественній мудрості.

Сакральний простір у релігійній архітектурі Близького Сходу має особливе значення. Архітектурний дизайн храмів, мечетей та інших культових споруд часто передає ідею зв'язку земного з божественним.

У багатьох культових спорудах використовується концепція центральної осі, яка символізує шлях до Бога. Наприклад: у юдаїзмі головна увага приділяється Святому Мишкану, яке розташоване в серці храму, наголошуючи на центральності Божої присутності [1, с. 78]; у християнських базиліках головний вівтар завжди розміщений на східній стороні, що символізує воскресіння Христа та надію на спасіння; в ісламських мечетях кібла, яка вказує напрямком до Мекки, є основною лінією, що орієнтує молитву.

Світло є універсальним символом божественної присутності:

- 1) у юдаїзмі світло в Менорі символізує духовну мудрість;
- 2) у християнстві вітражі, що пропускають кольорове світло, символізують Божу благодать, яка проникає у світ;
- 3) в ісламській архітектурі численні вікна куполів створюють гру світла, підкреслюючи велич божественного творіння.

Купол, характерний для ісламських мечетей, відображає небесну сферу і нескінченність Бога. Мінарети піднімаються в небо, уособлюючи молитву, яка підноситься до Аллаха. У християнських

храмах куполи також символізують небеса, а дзвіниці виконують роль заклику до духовного пробудження.

Усі три релігії приділяють велику увагу геометричним формам:

1) у юдаїзмі квадрат і прямокутник відображають ідею порядку і стабільності;

2) у християнстві коло в дизайні храмів символізує вічність і Божу безмежність;

3) в ісламі геометрія та арабески вказують на гармонію всесвіту та вічність божественного порядку [2, с. 69].

Архітектура не лише слугує релігійним цілям, але й закріплює національну, етнічну чи релігійну ідентичність.

1. Юдаїзм – відновлення ідентичності через архітектуру.

Після руйнування Єрусалимського храму його залишки стали символом єврейської єдності та надії. Повернення до архітектури храму в сучасному ізраїльському контексті також підкреслює значення національної самобутності.

2. Християнство – зміцнення ідентичності через паломництво.

Місця, пов'язані з життям Ісуса Христа, такі як Вифлеєм чи Єрусалим, об'єднують християн із різних культур, підкреслюючи їхню спільну духовну спадщину.

3. Іслам – мечеті як центр громади

Архітектура мечетей у регіоні символізує не лише релігійний, але й соціальний центр. Вони стають місцем збереження культурної пам'яті та колективної ідентичності мусульманської умми.

Архітектура Близького Сходу використовує символіку як спосіб передати наступним поколінням релігійні ідеї та культурну спадщину. У цьому контексті вона слугує своєрідною мовою, яка формує ідентичність і зв'язок із минулим.

Наприклад, Купол Скелі в Єрусалимі побудовано на місці, яке мусульмани вважають точкою Вознесіння пророка Мухаммеда. Цей архітектурний елемент відображає важливість історичної пам'яті в ісламській традиції.

Релігійна архітектура є динамічною – вона адаптується до сучасності, не втрачаючи при цьому своїх символічних основ. Наприклад, нові храми чи мечеті відображають сучасні архітектурні тенденції, але зберігають традиційні елементи, щоб підтримувати зв'язок із минулим.

Архітектура релігійних споруд також є інструментом збереження ідентичності народів:

1) для юдаїзму архітектура стає виразником національного духу;

2) для християнства вона слугує засобом укріплення громади через паломництва;

3) для ісламу – відображенням універсальності та єдності умми [2, с. 231].

Отже, релігійна архітектура Близького Сходу є не лише пам'яткою минулого, але й живим виразником духовного багатства регіону. Символізм, втілений у сакральних спорудах, слугує мостом між людиною та Богом, а їх архітектурні особливості сприяють формуванню культурної та релігійної ідентичності.

Вивчення релігійної архітектури цього регіону дозволяє краще зрозуміти не лише її історичний контекст, але й сучасне значення для релігійних громад та культурного спадку світу.

Література:

1. Berger P. Sacred Spaces of Judaism. Oxford University Press, 2021. 240 p.
2. Grabar O. The Formation of Islamic Art. Yale University Press, 2019. 300 p.
3. Krautheimer R. Early Christian and Byzantine Architecture. Princeton University Press, 2020. 345 p.

DOI <https://doi.org/10.36059/978-966-397-464-4-10>

Ціватий В. Г.

*кандидат історичних наук, доцент,
Заслужений працівник освіти України,
доцент кафедри міжнародних організацій та дипломатичної служби
Київського національного університету імені Тараса Шевченка,
Наукове товариство історії дипломатії та міжнародних відносин
м. Київ, Україна*

ПУБЛІЧНЕ МОВЛЕННЯ І ДИПЛОМАТИЧНЕ ОРАТОРСЬКЕ МИСТЕЦТВО У СФЕРІ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН НА БЛИЗЬКОМУ СХОДІ (АРАБСЬКЕ СЕРЕДНЬОВІЧНЕ КРАСНОМОВСТВО І КОМУНІКАЦІЯ)

Актуальність проблеми концепту «ораторське мистецтво», у моделях культури Античного та Середньовічного суспільств, обумовлена зростаючим інтересом до розвитку історичної комунікології, мовленнєвих комунікацій (зокрема ораторського мистецтва, дипломатичного красномовства, публічного мовлення та

міжкультурної комунікації) і до сучасних неориторичних концепцій, що у свою чергу потребує більш докладного ознайомлення із основами інституціональної історії риторики та публічного мовлення.

Концепт «риторика» інституціонально відображає літературно-лінгвістичний аспект комунікології та культури комунікації доби Античності, а також характеризує особливості процесу рецепції античності в комунікативно-мовленнєві моделі доби Середньовіччя та Ранньомодерного часу [1].

В умовах сьогодення дослідження актуальних проблем сучасного суспільства з позицій історії, міжнародної комунікації, дипломатії, міжнародних відносин, культурології, політології, соціології, стає важливим і затребуваним для представників модернізованого суспільства XXI століття [1; 2, с. 32–37].

Мета дослідження – здійснити наукову рефлексію, орієнтовану на критичний аналіз й усвідомлення теоретичного знання, об'єктом і предметом якого є соціорегулятор сучасного суспільства – публічне мовлення, моделі публічного мовлення і ораторське мистецтво. Наукове обґрунтування і концептуалізація таких соціальних регуляторів сучасного світоустрою, як комунікація, публічне мовлення і міжкультурна комунікація – це новий перспективний напрям досліджень у сфері міжнародних відносин, інституціональної історії та комунікології в умовах мондіалізованого світоустрою XXI століття [2, с. 32–37]. Нові міжнародні реалії потребують і нових моделей міжнародних комунікацій [3].

Основним завданням спілкування в міжнародній сфері та під час ведення переговорів є ефективне досягнення цілей у вирішенні міжнародних питань або міжнародних конфліктів, інституціонального виробництва або міжнародного бізнесу через комунікацію і моделі публічного мовлення.

Хутба (خطبة الجمعة – п'ятнична проповідь) – це частина мусульманського богослужіння по п'ятницях, святкових днях і з урочистих нагод. Аналізується історія виникнення й розвитку арабського ораторського мистецтва, а також жанрові, композиційні та художні особливості хутби. Витоки виникнення хутби беруть свій інституціональний початок у родоплемінному середовищі доісламського періоду (джагілія). Надано класифікацію хутб за змістом на роди і види, а також розглядаються художні особливості доісламської хутби. Доісламська хутба інституціоналізувалася в руслі усної, а не писемної традиції. Їй властиві особлива традиційна мова, традиційна тематика, традиційні прийоми композиції та речетативу.

До середини VII ст., тобто до часу включення в культурне життя Халіфату та ареал ісламізованих народів, художня проза в арабській

літературі, у класичному розумінні, ще не склалася. Арабські літературознавці зазвичай відносять до прозових жанрів розглянутого періоду прислів'я і приказки, а також твори ораторського мистецтва (хитаба) [4, с. 40–43].

Ще задовго до ісламу язичницькі араби виголошували промови на різних урочистих зборах племені, при вирішенні спірних питань або перемир'ях між ворогуючими племенами. Вони прославляли моральні вчинки (мурувва), або засуджували аморальні вчинки. Сам характер давньоарабської словесності, надзвичайно високий інтерес арабів до мистецтва витонченої мови, словесні змагання в Указі, найзнаменитішому ярмарковому в доісламській Аравії, усе це сприяло розвитку ораторського мистецтва та комунікації.

Дійсно, «хутба» є частиною арабського ораторського мистецтва, але водночас вона є і певним жанром художньої арабської середньовічної прози усного характеру.

Хутба являє собою для нас професійний інтерес як літературний жанр, який відрізняється не тільки змістом і композиційною структурою, але й має відмінності ситуативні, соціокультурні і функціональні. Доісламська хутба має свою класифікацію на роди і види: політичне, громадське, дипломатичне, комунікативне і релігійне красномовство [4, с. 40–43; 5, с. 53–57].

Хутба – це особливий тип словесності, самої актуальної та самої «мобільної», нерозривно пов'язаної з політичним, політико-дипломатичним, соціальним і релігійно-ідейним життям арабів з моменту свого виникнення. Без сумніву, хутба – одне із багатств і досягнень арабської середньовічної літератури [6].

Основні види хутби інституціоналізувалися в доісламський період і надалі набули особливої довершеності й віднайшли широке застосування під час правління чотирьох праведних халіфів середньовічної Аравії.

До основних різновидів доісламської прозової мови належать такі:

1. Політичне красномовство (ал-хитаба ас-сіясійя): а) військова мова (ал-хутба ал-харбійя); б) промови Послів під час виконання їх дипломатичної місії (хутаб ал-вуфуд); в) промови, які закликають до миру (хутаб-ас-сулх).
2. Суспільне красномовство (ал-хитаба ал-іджтіма'ійя): а) промови, які вимовляються на урочистостях одруження (хутаб ан-ніках); б) словесні змагання з метою самовихваляння (муфахара або мунафара); в) промови, що виражають співчуття (хутаб ат-та'зійя); г) промови, які мають на меті примирити ворогуючі сторони (іслах зат ал-бейн); д) заповідальні промови (васайя).
3. Релігійне красномовство: а) релігійні проповіді (хутаб дінійя); б) римована проза кахнів (садж ал-куххан).

Художні особливості доісламської хутби свідчать про те, що вона є особливим типом арабської доісламської словесності, пов'язаної з найбільш злободенними проблемами політичного, політико-дипломатичного, соціального, соціокультурного та ідейно-релігійного життя арабів епохи джахлії [7; 8].

Отже, через дослідження проблем політичної, дипломатичної та історичної комунікології, інституціонально-політичних процесів у сфері комунікології, науковці спробували з'ясувати характер античної, середньовічної та ранньомодерної відкритості, комунікативності, у тому числі й публічності влади, шляхом аналізу риторики, практик ораторської майстерності, емблематики, символіки, семіотики, ритуалів, жестів, норм етикету та протокольних унормувань як комунікативних засобів.

Однією з найулюбленіших тем, яка сьогодні актуалізувалася під новим кутом комунікативного аналізу, є тема влади і суспільства, політики і дипломатії, комунікативно-мовленнєвої культури.

Особливості розвитку цивілізацій (Схід–Захід), дипломатії та комунікативно-риторичних практик в усьому своєму просторово-часовому різноманітті зберігають для нас – сучасників – багато цікавих фактів, а часом і політико-дипломатичних або життєвих практик, які не втратили своєї актуальності й в умовах нашого з вами поліцентричного (постбіполярного) світоустрою XXI століття.

Рецепція є соціокультурним надбанням суспільства. Темпоральний вимір концепту «рецепція» у добу Античності, Середньовіччя та Ранньомодерного часу (раннього Нового часу) є дороговказом у системі людських цінностей, ментальних установок і комунікології.

Концепти «Ораторське мистецтво», «Дипломатичне красномовство» і «Публічне мовлення» стали тими концептами, які й в наступні історичні епохи згадувався або порівнювався із тогочасними державними інститутами, як в добу Середньовіччя і раннього Модерного часу (XVI–XVIII ст.), так і в наступні періоди історії.

Протягом століть їх інтерпретаційна сутність змінювалася разом зі зміною характеру відповідних інститутів, інституціоналізувався в модель риторики з притаманними їй особистими характерними рисами і національними особливостями майстерності комунікації, публічних виступів, дипломатичних промов, красномовства та ораторського мистецтва.

Література:

1. Дятлов В.О. *Історична комунікологія та культура комунікації доби Середньовіччя і Ранньомодерного часу*. Чернівці: Чернівцівський національний педагогічний університет імені Т. Г. Шевченка, 2016. 160 с.

2. Ціватий В. Г. Дипломатичний інструментарій, норми протоколу та етикету міжнародної ввічливості провідних держав Європи та України доби раннього Модерного часу: інституціональний і комунікативний аспекти. *Гуманітарний корпус: збірник наукових статей* / За ред С. С. Русакова. Вінниця–Київ, 2022. Вип. 44. С. 32–37.

3. Ціватий В.Г. Дипломатичний протокол і етикет міжнародної ввічливості в умовах мондіалізованого світоустрою ХХІ століття: теоретико-методологічний і практичний дискурси наукової та освітньої дипломатії. *Сучасне суспільство: кол. моногр.* Харків: СГ НТМ «Новий курс», 2022. Розділ 3.12. С. 338–348.

4. Ціватий В.Г. Історичні, дипломатичні, культурні та релігійні традиції коптів у Єгипті: інституційно-цивілізаційний вимір. *Зовнішні справи: науковий журнал.* 2012. № 1. С. 40-43.

5. Ціватий В.Г. Переговори і модель переговорного процесу в міжнародних відносинах і світовій політиці ХХІ століття: теоретико-методологічний, психолого-комунікаційний та політико-дипломатичний дискурси. *Гуманітарний корпус: збірник наукових статей з актуальних проблем філософії, культурології, психології, педагогіки та історії.* Вінниця–Київ: "ТВОРИ", 2022. Вип. 47. С. 53-57.

6. Lutter Ch. Politische Kommunikation an der Wende vom Mittelalter zur Neuzeit. Die Beziehungen zwischen der Republik Venedig und Maximilian I. (1495-1508). München, 1998. 262 s.

7. Library of Congress Cataloging-in-Publication Data East and West : essays on Byzantine and Arab worlds in the Middle Ages / edited by Juan Pedro Monferrer-Sala, Vassilios Christides, Theodoros Papadopoulos. Gorgias. USA, Gorgias Press LLC, 2009. 396p.

8. Bjola C., Manor I. The Oxford Handbook of Digital Diplomacy. Oxford University Press USA. 2024. 704 p.

НАПРЯМ 2. КУЛЬТУРНО-ІСТОРИЧНА СПАДЩИНА КРАЇН АЗІАТСЬКО-ТИХООКЕАНСЬКОГО РЕГІОНУ

DOI <https://doi.org/10.36059/978-966-397-464-4-11>

Абашнік У. В.

*аспірантка кафедри теорії культури і філософії науки
Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна
м. Харків, Україна*

КУЛЬТУРНА СПАДЩИНА У ФІЛЬМАХ ЖАХІВ СІНГАПУРУ ПОЧАТКУ 21-ГО СТ.

Кінематограф відіграє важливу роль у збереженні та репрезентації культурної спадщини будь-якої країни чи нації. У цьому сенсі не виключенням є сингапурське кіно, яке досить динамічно розвивається після остаточного проголошення незалежності Республіки Сінгапур 9 серпня 1965 р. [2]. На кінематограф Сінгапуру впливають різні фактори, зокрема особливості історичного розвитку (часи британського панування у 19-му та 20-му ст., японська окупація під час Другої світової війни, входження спочатку до складу Малайської, потім до Малайзійської федерації), багатомовність (малайська, англійська, тамільська, а також мандаринська (або північно-китайська) мови), різноманіття релігій (буддизм, іслам, даосизм, християнство, індуїзм) тощо. При цьому у даній – хоча і густонаселеній, але все ж таки відносно невеликій за розмірами та населенням (всього біля 5,9 млн. мешканців) за світовими і навіть азійськими мірками – країні-місті з 1990-х рр. щорічно виходить в середньому 15 фільмів [3, S. 36].

Важливим етапом у дослідженні сингапурського кінематографу була монографія «Латентні зображення. Фільм у Сінгапурі» (2000) відомого канадського професора Яна Уде та його співавторки і дослідниці Івонн Нг Уде [4]. Вказана праця вийшла також другим, розширеним виданням у 2010 р. Тут автори в чотирьох частинах не лише надали ґрунтовний історичний аналіз розвитку кіно у Сінгапурі, але й у чотирьох додатках представили оглядову класифікацію фільмів по жанрах, оприлюднили інтерв'ю з деякими важливими представниками сингапурського кінематографу, надали відповідні біографічні та бібліографічні дані, а також згадали у однойменному параграфі третьої

частини «8. Міжнародний Сінгапурський фестиваль фільмів» [5, р. 221].

У своїй більш пізнішій статті «Кіно у Сінгапурі» (2013) названі автори вказували на суттєву відмінність між комерційним та некомерційним кінематографом у цій країні та наголошували: «Ось чому значну частину найпопулярніших фільмів Сінгапуру можна знайти лише в трьох жанрах, таких як: комедія, бойовик і жахи, причому контент зазвичай заснований на відомих формулах Голівуду та Гонконгу» [3, S. 36]. При цьому у названих та інших кіножанрах важливе місце займають теми культурної спадщини Сінгапуру, соціальної справедливості, проблеми освіти, життя різних верств населення (зокрема, солдатів у армії), дитяча сфера, а також питання «...сімейних цінностей, етнічної ідентичності» [3, S. 37].

В даному контексті вказану тематику, зокрема й відображення автентичної культури Сінгапуру у фільмах жахів, згадує у своїй статті «Духи, котрі потребують терапії. Терор та травма в азійському фільмі жахів» (2021) відомий німецький релігієзнавець та фахівець з етнології, професор Петер Бройнляйн, котрий публікує різні аналітичні праці з питань культурології, роботи засобів масової інформації, музеєзнавства, історії та теорії кіно тощо [1]. Ця стаття присвячена особливостям новітніх азійських фільмів жахів у самому широкому сенсі. На переконання німецького автора, зростання популярності згаданого жанру кіно у країнах Азіатсько-Тихоокеанського регіону було обумовлене не лише естетичним смаком, але й новими тенденціями у розвитку суспільств країн цього регіону, наприклад, кризою маскулітності тощо [1, S. 4].

Названа стаття Петера Бройнляйна вийшла у часопису «DORISEA», котрий видається Інститутом соціальної та культурної антропології при Гьоттінгенському університеті (ФРН). В центрі уваги автора у даній статті так зване кіно у стилі «нових азійських жахів» (англ. New Asian Horror), яке розпочало свій тріумф, починаючи з 1990-х рр. у Японії, Сінгапурі, Гонконзі, Таїланді, Південній Кореї, пізніше в Тайвані [1, S. 3]. У цьому новому напрямку він вирізняє дві основні групи фільмів: 1) «боді-горор» (англ. Body Horror), для яких характерне знищення та розпад тіла, і 2) «надприродні жахи», котрі в свою чергу пов'язані з «...вдалою візуалізацією психо-горора (англ. Psychohorror) у вигляді духів» [1, S. 3].

Саме особливості останньої групи фільмів жахів, де домінують різні духи, аналізує Петер Бройнляйн на прикладі окремих фільмів з азійських країн вказаного періоду. Серед них були такі фільми, як «Дзвінок» (Ringu, Японія, 1998), «Око» (The Eye, Гонконг, 2002), «Прокляття» (The Grudge, Японія, 2002), «Історія двох сестер» (A Tale

of Two Sisters, Південна Корея, 2003), «Служниця» (The Maid, Сінгапур, 2005) та інші. При цьому німецький автор наголошує тут: «В Японії духи померлих, особливо фігура жіночого духу помсти, є невід'ємною частиною фольклору. Відомі з давніх-давен з літератури та театру, вони легко знаходять свій шлях у японський кінематограф» [1, S. 4]. Слід погодитися з цією тезою, тому що для розуміння та росту популярності будь-якого твору мистецтва, зокрема й фільму жахів, дійсно важливим є контекст, у даному випадку – літературні та фольклорні традиції відповідного народу чи країни, в даному відношенні – також і Сінгапуру.

Під впливом традицій різних країн Азіатсько-Тихоокеанського регіону у Сінгапурі сформувалася своя автентична культура, котра також звертається до різних національних міфів. Такий національний міф перебуває у центрі уваги сінгапурського фільму жахів «Служниця», також «Покоївка» (The Maid, 2005) відомого режисера Келвіна Тонга (англ. Kelvin Tong). Згідно з місцевими віруваннями, котрі запозичені з китайської міфології, під час «Місяця духів», або Сьомого місяця померлі предки у вигляді духів або привидів можуть повертатися до живих родичів та близьких. Саме такі духи починають переслідувати 18-річну дівчину Розу, яка в пошуках заробітку з Філіппін прибула до Сінгапуру, де стала служницею (покоївкою) у родині пана та пані Тео. Надалі у фільмі досить динамічно розвивається сюжет «психо-горору» з жорстокими вбивствами, перетворенням мертвих на духи, розкриттям цих злочинів та втечею Рози до аеропорту, щоб в останній день Сьомого місяця щасливо полетіти додому. В контексті даної теми слід зазначити, що режисеру та його команді у цьому фільмі вдалося яскраво втілити різні елементи сучасного життя та культури Сінгапуру.

Своєрідний сінгапурський гумор як важлива культурна спадщина перебуває в центрі уваги іншого фільму, на цей раз комедії жахів в трьох частинах під назвою «Де з'явився привид?» (англ. Where Got Ghost?, 2009) режисерів Джека Нео та Бориса Боо. Перша частина фільму «На узбіччі з'явився привид» (англ. Roadside Got Ghost) змальовує у гумористичному стилі пригоди трьох шахраїв у сучасному Сінгапурі. Ця історія починається з того, що після чергової афери ватажок шахраїв посилає двох своїх поплічників купити фрукти. Натомість ці двоє вирішують вкрати апельсини на узбіччі, які були пожертвовані на «Фестивалі голодних привидів». Після того, як ватажок з'їв вкрадені апельсини відбуваються різні кумедні пригоди на фоні жахів, доки у фіналі фільму він не гине від автомобіля, якого на нього направив водій-привид. Причому на вже мертвого шахрая на дорозі котяться сотні апельсинів як помста від привидів за крадіжку.

У другій частині цієї комедії жахів під назвою «У лісі з'явився привид» (англ. *Forest Got Ghost*) з духами-привидами стикаються двоє сингапурських військових, які виконують топографічне завдання та заблукали в джунглях. Намагаючись обрати найкоротший шлях до свого пункту призначення, вони спочатку зустрічають одну дівчину в червоній сукні, а потім попадають до таємничого будинку, де господарює інша дівчина з білою парасолькою. Ці дівчата насправді є привидами, які можуть повернутися до реального життя лише тоді, коли знайдуть собі заміну. Саме це їм вдається, бо обидва військових вирішили навчитися у дівчини-господарки магії та фокусам, в результаті чого були прив'язані до стільців й залишилися там, доки не віднайдуть собі заміну. Наприкінці фільму звучить місцева народна мудрість: «Будьте готові стикнутися з наслідками, коли обираєте короткі шляхи».

Повертаючись до назви статті «Духи, котрі потребують терапії. Терор та травма в азійському фільмі жахів» (2021) Петера Бройнляйна, слід вказати, що цей автор говорить про «терор та травму» у переносному сенсі. Тобто йдеться про «терор» від засобів комунікації (дзвонить телефон, приходять повідомлення на електронну пошту тощо) та від кінофільмів жахів, «...коли дух прямо виповзає із телевізора у спальну кімнату» [1, S. 5], що в свою чергу призводить до травм у психіці користувача цих засобів чи глядача. Наприкінці своєї статті німецький дослідник порівнює зображення духів у фільмах жахів нового азійського кіно, зокрема й сингапурського, та у голлівудських фільмах жахів й вказує на їх відмінності. Однак на завершення Петер Бройнляйн все ж таки наголошує: «Тим не менш, обидва вписуються в глобалізований режим Я, який вчиться діагностувати власні недоліки в стражданнях, змушений виправляти їх під свою відповідальність, або ж в результаті гине» [1, S. 15].

В якості *основного висновку* можна констатувати, що у сингапурських фільмах жахів початку 21-го століття віднайшли відображення різні елементи культурної спадщини Сингапуру та країн Азіатсько-Тихоокеанського регіону: від традиційної міфології (духи, привиди), етнографічних особливостей до своєрідного місцевого гумору та народної мудрості.

Література:

1. Bräunlein P. J. Therapiebedürftige Geister. Terror und Trauma im asiatischen Horrorfilm. *DORISEA Working Paper Series*. Göttingen: Institute for Social and Cultural Anthropology, 2021. No. 25. S. 3–17.

2. Michalik Y. (Hg.). Singapore independent film. Marburg: Schüren, 2011. 170 S.

3. Uhde J., Uhde Y. N. Kino in Singapur. *Südostasien: Zeitschrift für Politik, Kultur, Dialog*. Heidelberg: Heidelberg Asian Studies Publishing, 2013. Bd. 29. S. 36–37.

4. Uhde J., Uhde Y. N. *Latent Images: Film in Singapore*. Oxford: Oxford University Press. 2000. XXIV, 255 p.

5. Uhde J., Uhde Y. N. *Latent Images: Film in Singapore*. Second edition. Singapore: Ridge Books, 2010. XVI, 365 p.

DOI <https://doi.org/10.36059/978-966-397-464-4-12>

Ганус С. О.

*старший викладач кафедри модерної історії України
та зарубіжних країн
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»
м. Ужгород, Україна*

РЕНЕСАНСНА «ЮНІСТЬ» ЗАХІДНОЄВРОПЕЙСЬКОЇ КИТАЇСТИКИ

Попри обмежені комунікаційні можливості часів середньовіччя, контакти між Європою та Китаєм не переривалися цілком, хоча були спорадичними. Стійкий попит на китайські товари (тканини, лакові меблі, гобелени, побутові речі та модні аксесуари, посуд тощо) укупі з політичними мотиваціями та звичайною людською допитливістю немов магніт вабили мандрівників, купців, місіонерів у пошуку шляхів доступу до Піднебесної, її справжніх та уявних скарбів. На початок Великих географічних відкриттів інформацію про Китай можна було почерпнути з лічених описів подорожей ченців Джованні дель П'єрано Карпіні, Г'їйома де Рубрука, Одоріко Порденоне, венеційського купця Марко Поло. Не зайве нагадати, що першовідкривачі модерної доби ставили собі за мету знайти найкращий маршрут до омріяних Індії та країни «*Kataj*», а Х. Колумб спочатку припустив, що острови Карибського моря є країною Сіпанго, тобто Японією.

Відома з часів античності дихотомія «Схід–Захід» не є лінійною конструкцією. У різні часи діалектичний зв'язок цього «дуету» мав специфічний модус свого побутування у ментально-географічних конструкціях та культурно-цивілізаційних образах. Слушним виглядає твердження Е.В. Саїда, що Схід – це інтегральна складова європейської матеріальної цивілізації та культури. «Орієнталізм» виражає і

репрезентує її як певний спосіб дискурсу модерних часів [3, с. 11]. Підтвердженням цьому є хоча б той факт, що ідеалізовані уявлення про гармонійне суспільство справедливості і загального щастя автори ренесансних соціальних утопій поміщують десь на Сході, як, приміром, Томас Мор, котрий вказав місцем розташування оспіваного ним ідилічного острова десь на південь від Тапробани (Шрі-Ланки) [2, с. 22].

До слова, Мор черпає інформацію «про найкращий устрій держави і про новий острів Утопію» з вуст уявного співбесідника Рафаїла Гітлодея – португальського мореплавця. Пріоритет у відкритті нових шляхів до країн Південних морів та до Східної Азії належав саме португальцям. Після захоплення Малакки загоном Афонсу де Албукерке у 1511 р. морська брама до Китаю була відчинена і цим поспішили скористатися португальські та голландські негоціанти й мореплавці.

Утім, знайомство з багатющою історією, мовою, культурою традиційного Китаю та створення його цивілізаційного портрету здійснювалась з інших мотивів фахівцями, котрі виконували свої специфічні завдання. Ми не прагнемо применшити значення подорожніх записок авторів, котрі відвідували країну з торговими цілями, хоча вони бачили її крізь західноєвропейські ментальні «окуляри». А ось отці-єзуїти мали зовсім завдання. Методи їхнього вирішення створили передумови одержання більш достовірної інформації про китайсько-конфуціанську цивілізацію, чий образ, створений ними, був значно ближчим до автентики. Вже з моменту заснування Товариства Ісуса у 1534 р. його братія прийняла апостольську обітницю служіння у Святій Землі. А якщо це стане неможливим, то за вказівкою Папи – в інших частинах світу. Один із засновників Ордену єзуїтів Св. Франциск Ксаверій (1506-1552), котрий вже успішно проповідував у Японії, в 1552 р. здійснив першу спробу розгорнути місію і в Китаї. Але не одержавши дозволу мінського уряду, єзуїти з 1563 р. почали таки проповідницьку діяльність у португальській колонії Макао [8, р. 9]. Керуючий східноазійськими орденськими справами Алессандро Валіньяно (1539-1606) з метою її поживлення посередництвом засвоєння китайської мови і глибшого знайомства з умовами країни, через керівництво індійської провінції Ордену, задіяв спочатку Мікеле Руджері (1543-1607), а згодом – знаменитого Маттео Річчі (1552-1610). Обидва вони почали свою місію в Макао, а згодом перенесли її до Гуанчжоу (1583) та Пекіна (1601) [9]. Існування першої єзуїтської місії в Китаї охоплюється 1552-1773 рр., аж поки Орден не був офіційно розпущений папою Климентом XIV. Останні єзуїти доживали своє життя у країні, проповіді у котрій вони віддали багато років.

Місіонерство супроводжувалось збиранням інформації про нововідкриті землі, котра подавалась в деталізованих звітах, листах, а згодом й в оглядових енциклопедичних узагальненнях, що з'являлися раз у раз у європейських видавців. Висловлюється припущення, що кореспондентську систему, коли кожний єзуїт мав регулярно подавати наверх вірогідну інформацію про обставини та успіхи місіонерства, започаткував ще Ігнатій Лойола. З часом листування місіонерів перетворилося в оригінальний літературний жанр [1, с. 92-93], так само, як і листування італійських дипломатів. Вже в XVI-XVII ст. їх активно публікували і використовували як джерело потрібної інформації.

Уславлений М. Річчі, котрий понад 30 років прожив у Китаї, організував свою місію нетривіально і проповідував Св. Письмо не з позицій католицького снобізму, а завойовував авторитет власною вченістю, красномовством та гуманістичними поглядами. Напрочуд швидко засвоївши китайську мову, принципи традиційної філософії та конфуціанську етику, отець-єзуїт вдавався до зрозумілих своїм візаві визначень та асоціацій, демонструючи цим глибинну спорідненість духовно-моральних традицій різних народів [6, р. 60]. Звісно, це полегшувало його місію і збільшувало довіру людей, включаючи і членів імператорської родини та вищих сановників. Результатом креативної діяльності Річчі стало глибоке взаємне знайомство Західної Європи і Китаю з оригінальною культурою, літературою та наукою одне одного. Справжню сенсацію у Мінській імперії справили перекладені китайською «Начала» Евкліда, механічний годинник та виконана у географічній проекції карта. Культурний взаємообмін набув нового імпульсу після упорядкування португальсько-китайського та китайсько-португальського словників. Дивовижно, що у цей початковий період регулярних європейсько-китайських міжцивілізаційних контактів було зроблено так багато, зокрема надруковано значну кількість європейської наукової літератури китайською мовою, що передбачало організацію пулу перекладачів і поліграфістів. Причому ці книги були необхідні не тільки для місіонерської діяльності, а саме для знайомства з досягненнями західної цивілізації [5, р. 3]. Активним промоутером цієї справи якраз і був М. Річчі, усе зроблене котрим і сьогодні викликає щире захоплення.

Естафета продовження знайомства Європи з Китаєм у XVII ст. переходить до німецьких єзуїтів – місіонерів Йоганна Шрека (1576-1630) та Адама Шалля фон Белле (1592-1666). Шрек, сповнений усвідомлення історичної значимості майбутньої подорожі до Піднебесної, писав 18 січня 1616 р. своєму доброму знайомому, медикові та аптекаря папського двору Йоганнесу Фаберу, що він не

готовий навіть задля власної безпеки і комфорту «відмовитися від цієї великої місії в якомусь іншому світі й заповзти в якийсь куток без жодного сенсу чи користі для себе та інших» [4, s. 85].

Українським сюжетом цього романтичного періоду європейської синології є перебування у Китаї єзуїта, сина війта м. Львова Павла Боїма (Бойма) Михайла (1612–1659), різнобічно ґрунтованої, освіченої та обдарованої людини. Будучи вченим-полімастом, М. Боїм видав цілий ряд праць з ботаніки, традиційної китайської медицини та фармакології, китайсько-латинський та китайсько-французький словники. Вважається, що за китайським прикладом в європейській діагностичній практиці завдяки його популяризаторству почали вимірювати пульс пацієнта. Нарешті, М. Боїм довів, що *Kataj*, про який писав Марко Поло та *China* у португальській мореплавно-географічній традиції – це одна країна, межі котрої аж до пустелі Гобі, Великого китайського муру та Кореї він і описав, а також підготував до друку перший у Європі атлас Китаю у 18 мапах. У 1670 р. паризький картограф і видавець Н. Сансон видрукував загальну карту Піднебесної на основі боїмового атласу [1, с. 93-94].

Значну роль у популяризації знань про Китай у Європі відіграв єзуїт Атанасій Кірхер (1602-1680), так само інтелектуал унікальної обізнаності та вчений-полімаст, автор чисельних праць у різних галузях знання. У Китаї, найшвидше, він не був. Але його компліятивна ерудитська монографія «*China Monumentis, Qua Sacris quā Profanis, Nec non variis Naturæ & Artis Spectaculis, aliarumque Rerum Memorabilium Argumentis illustrata*» (1667), більш відома під назвою «*China Illustrata*» може упевнено вважатися стартовою у царині європейської синології. До цієї китаїстичної енциклопедії увійшло чимало матеріалів, раніше підготовлених М. Боїмом [7].

У сучасних трактуваннях плідна робота європейських місіонерів і вчених часів Ренесансу оцінюється достатньо високо, оскільки, на думку Е. Цеттла, завдяки їхнім талантам адаптуватися та бути друзями, вони зблизили народи та культури. Трансляція європейської культури в Китаї та китайської культури в Європі в основному є їхньою заслугою [4, s. 82]. У своїх книгах, посланнях, звітах і листах місіонери змальовували захоплюючу картину історії та культури Китаю, викликаючи у Європі живий інтерес і захоплення цією далекою цивілізацією Сходу. Відтак, ці контакти ми можемо вважати динамічним початком пізнавального інтересу до Китаю в Європі, котрий перетворився у модус регулярного освоєння культурно-цивілізаційної спадщини Східної Азії з позицій культурно-цивілізаційної компліментарності та гуманізму.

Література:

1. Лозинський Р. Місіонерські подорожі львівських єзуїтів у XVII – пер. пол. XVIII ст. та їхнє значення для географії. *Вісник Львівського університету. Серія географічна*. 2020. Вип. 54. С. 91–105.
2. Мор Т. Утопія. *Мор Т., Кампанелла Т. Утопія. Місто Сонця* / перекл. з лат.; вступ. слово Й. Кобова та Ю. Цимбалюка. Київ: Дніпро, 1988. С. 16–114.
3. Саїд Едвард В. Орієнталізм. Пер. з англ. В. Шовкун. Київ: Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2001. 511 с.
4. Aus Johannes Schrecks Briefen: 1616, 18. Jan., an Faber; Rheinfelden → Rom. *Zettl E. Johannes Schreck-Terrentius SJ 1576 – 1630. Gelehrter und China-Missionar, Sein Leben und Werk*. Konstanz: HTWG Konstanz, 2016. 122 p.
5. Camus Y. Jesuits' Journeys in Chinese Studies / For the «World Conference on Sinology 2007» Renmin University of China, Beijing 2007.03.26-28. 24 p. *Macau Ricci Institute*. 2007. URL: https://www.ricci.ac.org/doc/monographs/1/Jesuits_Journeys_in_chinese_studies.pdf.
6. Jensen L. M. *Manufacturing Confucianism: Chinese Traditions & Universal Civilization*. Durham, USA: Duke University Press, 1997. 444 p.
7. Kircher A. *Athanasii Kircheri E Soc. Jesu China Monumentis, Qua Sacris quâ Profanis, Nec non variis Naturæ & Artis Spectaculis, aliarumque Rerum Memorabilium Argumentis illustrata...* Amstelodami: Janssoniusa Waesberge; Weyerstraet, 1667. 237 p.
8. *Les missions d'Extrême-Orient*. Tours: Alfred Mame et fils, 1902. 190 p.
9. Vermander B. *Jesuits and China*. Oxford Handbooks online. URL: <https://watermark.silverchair.com/352332934.pdf?>

Годжал С. С.

*кандидат історичних наук,
старший викладач кафедри історії імені проф. М. П. Ковальського
Національного університету «Острозька академія»
м. Острог, Рівненська область, Україна*

ІСТОРИЧНИЙ ТУРИЗМ В АВСТРАЛІЇ НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ

Значний потенціал туристично-рекреаційних ресурсів Австралії призводить до постійного збільшення потоку мандрівників з різних куточків світу. Це сприяє зростанню доходів країни від туристичних витрат, що, у свою чергу, позитивно впливає на її економічний розвиток. Комбінація цих факторів свідчить про те, що Австралія має всі передумови для подальшого розвитку існуючих туристичних напрямків, створення нових форм туристичних продуктів та ефективного використання своїх природних і культурних ресурсів, зокрема на малоосвоєних територіях. Туризм розглядається як одна з найбільш перспективних і прибуткових галузей світового господарства, що має великий потенціал для подальшого зростання [2]. Історичний туризм в Австралії набуває популярності завдяки розвитку інтересу до культурної спадщини та минулого країни. Австралія, з її багатою історією, є привабливим місцем для туристів, які цікавляться як місцевою історією, так і етапами колоніальної доби.

Австралія багата на пам'ятки, що відображають різні етапи її історії, від корінного населення до колоніального періоду та сучасності. До важливих об'єктів належать: національний парк «Улуру», перші британські поселення в Сідней (фортеця, Колоніальний квартал), музей Австралійських військових історій та інші.

У сучасному історичному туризмі значну роль відіграють культурні пам'ятки корінних народів Австралії (аборигенів). Туристи мають можливість познайомитися з традиціями, мистецтвом та історією корінних народів, відвідуючи культурні центри та природні заповідники. Національний парк «Улуру-Ката-Тжута» є однією з найвідоміших природних пам'яток Австралії, завдяки величезному червоному моноліту Улуру (Аерс-Рок), який є важливою частиною культурної та природної спадщини країни. Улуру є священним місцем для корінних народів Австралії (анангів), і його включення до списку Світової спадщини ЮНЕСКО підкреслює важливість як природного, так і культурного аспекту цього об'єкта. Для туристів доступні

пішохідні маршрути навколо Улуру, що дозволяють вивчати моноліт і його околиці, а також заходи на заході та сході сонця, що є популярними серед мандрівників. Відвідувачі можуть брати участь в освітніх програмах і культурних екскурсіях, які дозволяють глибше познайомитися з історією, традиціями та духовним значенням цього місця для аборигенів. Ката-Тьюта – це священне місце для чоловіків, дуже сильне і небезпечне, потрапити в яке можуть тільки минулі обряд ініціації. Гора складається з 36 скель, яким понад 500 мільйонів років. Корінними мешканцями цих місць є аборигени з племені «анангу», які вірять, що їхня культура була створена на початку часів. Саме люди-анангу проводять тури територією національного парку, під час яких розповідають про флору і фаун цих місць і про історію створення світу. Парк управляється спільно представниками громади аборигенів і Службою Охорони Парків і Дикої Природи штату Північні Території. І головне завдання такої спільної роботи – зберегти культурну спадщину аборигенів «анангу» і крихку екосистему всередині і навколо парку. Цікаво, що ЮНЕСКО визнає як культурну, так і природну значимість парку. У 1995 р. «Улуру – Ката-Тьюта» отримав Золоту Медаль Пікассо – найвищу нагороду ЮНЕСКО за видатні зусилля з охорони ландшафтів парку та культури аборигенів «анангу» [3].

Однією з головних історичних пам'яток Канберри є Австралійський військовий меморіал, який присвячений солдатам, загиблим під час різних воєн. Вперше ідея про зведення такого роду монумента була озвучена Чарльзом Біном, австралійським істориком, який висвітлює події Першої Світової війни. У 1917 році в Мельбурні була відкрита експозиція предметів, які безпосередньо відносилися до військової історії австралійського держави. Сьогодні Меморіал, що розташовується неподалік від австралійського парламенту, є одним з найбільш значущих монументальних споруд такого роду на планеті. До складу цього грандіозного пам'ятника входить Мавзолей з Залом Пам'яті, де знаходиться могила невідомого солдата, дослідний центр і музей [1].

Пам'ятки колоніальної спадщини Австралії, зокрема старовинні будівлі, церкви, порти і форти, є частиною туристичних маршрутів. Вони привертають туристів, які бажають дізнатися більше про період британської колонізації, імміграцію та розвиток сучасної австралійської нації.

У поширенні історії через туризм все більшого значення набувають сучасні технології. Віртуальні тури, інтерактивні виставки, мобільні додатки та віртуальна реальність допомагають залучати нові покоління туристів та зберігати історію. Музей сучасного мистецтва в Австралії (Сідней), експонує та колекціонує виключно твори сучасного

мистецтва як з Австралії, так і з усього світу. Будівля музею раніше була штаб-квартирою Ради морської служби. У колекції музею налічується понад 4 тисяч робіт австралійських художників, які купувалися з 1989 року. Тут представлені всі види мистецтва, але переважна більшість із них – живопис, фотографія, скульптура, роботи на папері й рухомі зображення. Значну частину колекції також займає зібрання робіт художників з числа австралійських аборигенів [4].

Ще одним музеєм, який можна відвідати як онлайн, так і наживо це – Національний автомобільний музей. Експонати в ньому демонструють історії людей і транспортних засобів, які сформували автомобільну історію Австралії. Увазі відвідувачів представлені різні автомобілі: від величних до абсурдних, від виготовлених вручну до серійних. Будучи міжнародним центром збору, дослідження, збереження, освіти та демонстрації історії австралійського автомобільного транспорту, Національний автомобільний музей – це набагато більше, ніж колекція транспортних засобів. Це соціальна історія австралійського автомобільного суспільства [5].

Історичний туризм є важливою частиною економіки Австралії, створюючи робочі місця у сфері готельного бізнесу, транспорту, туроператорів та культурних установ. Він також допомагає зберігати культурну спадщину та стимулює інвестиції в охорону пам'яток.

Водночас історичний туризм в Австралії стикається з низкою викликів, таких як охорона культурної спадщини, збереження об'єктів від масового туризму, а також балансування між розвитком туризму та захистом довкілля.

У майбутньому очікується подальше збільшення популярності історичного туризму завдяки інтеграції нових культурних і технологічних ініціатив, що дозволяють зберігати історичну спадщину та приваблювати туристів з усього світу.

Література:

1. Австралійський військовий меморіал: данина загиблим воїнам URL: <https://travelworld.org.ua/articles/avstralijskyj-vijskovyj-memorial-danyna-zahyblym-vojinam/> (Дата звернення: 16.12.2024 р.).

2. Дронів В. Розвиток туризму в Австралії. URL: <https://naukam.triada.in.ua/index.php/konferentsiji/80-sorok-de-vyata-vseukrajinska-praktichno-piznavalna-internet-konferentsiya/1073-rozvitok-turizmu-v-avstraliji> (Дата звернення: 18.12.2024 р.).

3. Національний парк «Улуру – Ката Тьютя» URL: <https://revolta.com.ua/turyzm/natsionalnij-park-uluru-kata-tyuta.html> (Дата звернення: 18.12.2024 р.).

4. Не виходячи з дому. Добірка онлайн-музеїв з різних частин світу.
URL: <https://suspilne.media/culture/34387-ne-vihodaci-z-domu-dobirka-onlajn-muzeiv-z-riznih-castin-svitu/> (Дата звернення: 17.12.2024 р.).

5. National Motor Museum, Australia. URL:
<https://artsandculture.google.com/partner/national-motor-museum> (Дата звернення: 17.12.2024 р.).

DOI <https://doi.org/10.36059/978-966-397-464-4-14>

Долик О. С.

*студент III курсу історичного факультету
Львівського національного університету імені Івана Франка
м. Львів, Україна*

ЖИТТЯ ТА ДІЯЛЬНІСТЬ ЧЖЕН ХЕ: ШЛЯХ ВІД В'ЯЗНЯ ДО АДМІРАЛА

Серед величезної кількості визначних державних діячів середньовічного Китаю особливу увагу привертає постать відомого мореплавця, мандрівника та дипломата Чжен Хе (1371-1433), який увійшов в історію як організатор та керівник семи масштабних заморських експедицій (1405-1433), що мали на меті поширення політичних, економічних та культурних впливів Піднебесної на народи басейну Південно-Китайського моря та Індійського океану. Поставлений на чолі найбільшого флоту того часу, Чжен Хе зумів майже на півстоліття зробити васалами китайських імператорів численні міста і держави Малайського архіпелагу, Індії та Східної Африки, а також перетворити Китай на потужну морську імперію [3, р. 327-347]. Незважаючи на блискучі зовнішньополітичні успіхи, життєвий шлях та кар'єра цієї людини видалися надзвичайно складними та позначилися цілим рядом злетів і падінь.

Майбутній адмірал з'явився на світ у м. Куньмін (провінція Юньнань) у 1371 р., при народженні отримавши ім'я Ма Хе [4, р. 6]. Його прабатьки були мусульманами та вихідцями із Середньої Азії, що переселилися до Китаю у ході монгольського завоювання Піднебесної. Так, вважається, що Ма Хе був нащадком Саїда Аджал ал-Діна Омара (1211-1279) – одного із воєначальників хана Хубілая, якого за вірну службу було призначено губернатором підкореної провінції Юньнань [1, р. 17]. Таким чином, за походженням Ма Хе можна віднести до

етнічної групи *хуейцзу* (кит. 回族), що сформувалася із нащадків прибулих мусульман, які асимілювалися у середовищі китайського місцевого населення, зберігши, однак, свої звичаї та релігію. Відомо, що батько та дід майбутнього мореплавця носили почесний титул *хаджі*, який вказував на те, що вони у свій час здійснили паломництво до Мекки [2, р. 11]. Сповідуючи іслам, Ма Хе, тим не менш, з великою пошаною відносився до інших релігій, що пізніше яскраво проявилось у його діяльності.

У сер. XIV ст. Піднебесну охопило масштабне повстання проти монгольського панування. Один із його ватажків – Чжу Юаньчжан – у 1368 р. проголосив себе імператором із нової династії Мін (1368-1644) [8, р. 58-106]. У 1382 р. його син Чжу Ді захопив провінцію Юньнань, вигнавши звідти монголів та розправившись із місцевими прихильниками колишньої династії Юань (1279-1368). Постраждала також сім'я Ма Хе: його батька було вбито, хоча достеменно невідомо, чи він брав участь у збройному опорі новій династії [5, р. 43-44]; доля старшого брата та чотирьох сестер Ма Хе невідома. Його самого взяли у полон та ув'язнили. Пізніше, у віці 10-14 років, Ма Хе було кастровано і він став одним із численних євнухів при дворі Чжу Ді [4, р. 8]. Слід зауважити, що у Китаї обов'язки євнухів не обмежувалися доглядом за імператорським гаремом, оскільки вони також виконували цілий ряд службових завдань (наприклад, відповідали за постачання продовольчих товарів), брали участь у вихованні дітей імператора і навіть обіймали важливі адміністративні посади, що наділяло їх вагомим політичним впливом. Не маючи власної сім'ї та незалежних джерел доходу, євнухи були особисто відданими імператору і часто користувалися більшою довірою та повноваженнями, аніж звичайні чиновники [7, р. 1-28]. Відповідно, служба та перебування при дворі відкривали перед Ма Хе неабиякі перспективи.

Завдяки своїм здібностям і наполегливим зусиллям, Ма Хе зумів привернути до себе увагу Чжу Ді. Більше того, з часом він став особистим радником спадкоємця трону [2, р. 18]. Мабуть, саме завдяки його сприянню Ма Хе зміг отримати гідну освіту в дусі конфуціанства та буддизму, чого була позбавлена абсолютна більшість придворних євнухів [5, р. 44-45]. Під час навчання та ранньої служби молодий євнух отримав ім'я Ма Сяньбао («Три коштовності»), що апелювало до трьох основних елементів буддизму – Будди, дхарми та сангхи [6, р. 487]. Окрім цього, Ма Хе опанував також основи військової справи і навіть брав участь у воєнних кампаніях Чжу Ді проти монголів [2, р. 18], що було доволі незвичним для придворного євнуха.

Після смерті Чжу Юаньчжана у 1398 р. імперію охопила громадянська війна між його спадкоємцями, переможцем із якої вийшов Чжу Ді. Усунувши свого племінника Чжу Юньвеня, він у 1402 р. проголосив себе імператором, обравши девіз правління *Юнле* («Вічна радість») [8, р. 193–206]. Важливу роль у сходженні Чжу Ді на престол відіграв його улюблений євнух Ма Хе, який допомагав принцу мудрими порадами, а також особливо відзначився у кількох битвах. За це він був нагороджений титулом *тайцзяня* (верховного євнуха), а пізніше йому також було присвоєно почесне прізвище Чжен [2, р. 22-23]. Відтоді Чжен Хе фактично став другою людиною у державі після імператора.

Головним завданням політики Чжу Ді було утвердження міжнародного становища та визнання Піднебесної. З цією метою він спорядив ряд масштабних морських експедицій, які, насамперед, виконували роль дипломатичних місій. На чолі величезного флоту (250-300 суден різних розмірів) було поставлено Чжен Хе, якому мали допомагати ще декілька десятків євнухів нижчих рангів [9, р. 27]. Цей неочікуваний та доволі ризикований вибір, однак, повністю себе виправдав, оскільки верховний євнух виявився надзвичайно вмілим дипломатом і блискуче виконав доручене йому завдання. Відомий своєю релігійною толерантністю, він легко знаходив спільну мову із представниками різних національностей та віросповідань.

У 1405-1422 рр. Чжен Хе шість разів вирушав у далекі заморські походи, у ході яких він відвідав східні береги Індокитаю, Яву, Суматру, Малакський півострів, Цейлон, Малабарське узбережжя Індії, Аравійський півострів і навіть ряд портів африканського континенту (Могадішо, Бараву та Малінді) [2, р. 49-94]. Прихильно прийнятий правителями тамтешніх міст та держав, він підносив їм багаті подарунки і, майстерно поєднуючи політику, торгівлю та дипломатію, домагався від них формального визнання сувєренітету китайського імператора. Заморські правителі, загалом, охоче йшли на цей крок, оскільки від них не вимагалось нічого, окрім регулярного надсилання подарунків та послів для засвідчення своєї покори. Натомість, вони отримували захист та заступництво Китаю, а також різноманітні торговельні пільги [1, р. 37–56]. Таким чином, шляхом обміну посольствами та іншими мирними методами Чжен Хе зміг поширити владу та вплив Піднебесної далеко на Захід.

Однак, після смерті Чжу Ді у 1424 р. консервативні чиновники домоглися тимчасового припинення подальших дорогих морських подорожей, які неабияк виснажували економіку імперії. Більше того, за правління нового імператора Чжу Гаочі (1424-1425) Чжен Хе потрапив у немилість. Колишньому адміралу тепер було доручено лише командувати гарнізоном м. Нанкіна та наглядати за будівництвом та

реставрацією кількох місцевих храмів [2, р. 139-144]. Незважаючи на це, Чжен Хе таки домігся у наступного імператора Чжу Чжанці (1425-1435) дозволу на організацію останньої експедиції (1431-1433) [5, р. 123–134]. Можливо, залишаючись мусульманином, він мав намір перед смертю здійснити паломництво до Мекки, однак зробити це йому завадили похилий вік та слабке здоров'я. Оскільки після 1433 р. немає жодних відомостей про життя та діяльність Чжен Хе, прийнято вважати, що він помер під час свого останнього заморського походу на шляху до Мекки у віці близько шістдесяти двох років [2, р. 165]. Очевидно, адмірала поховали у морі, адже його гробниця у Китаї представляє собою кенотаф.

Після смерті Чжен Хе остаточно завершилася доба масштабних морських подорожей, а значна частина записів про його діяння була згодом знищена фанатичними противниками подальших експедицій [5, р. 132–133]. Тим не менш, діяльність цієї людини залишила вагомий слід в історії Китаю та країн Південно-Східної Азії. Походи Чжен Хе посприяли культурному обміну між заморськими державами та Піднебесною, а також значно розширили знання та уявлення китайців про навколишній світ. Дипломатичний та, загалом, мирний характер його експедицій не має аналогів у світовій історії і часто протиставляється загарбницькій політиці європейських колонізаторів. Сьогодні Чжен Хе вшановують як народного героя не лише на батьківщині, але й у багатьох країнах Південно-Східної Азії, свідченням чого виступає велика кількість присвячених йому пам'ятників та храмів, зокрема, на території Малайзії та Індонезії.

Література:

1. Brezina, Corona. *Zheng He: China's Greatest Explorer, Mariner and Navigator*. New York: The Rosen Publishing Group, 2017.
2. Dreyer, Edward. *Zheng He, China and the Oceans in the Early Ming Dynasty (1405-1433)*. New York: Pearson Longman, 2007.
3. Finlay, Robert. «The Voyages of Zheng He: Ideology, State Power and Maritime Trade in Ming China». *Journal of the Historical Society* 8 (2008): 327-347.
4. Hum Sin Hoon. *Zheng He's Art of Collaboration*. Singapore: ISEAS Publishing Institute of Southeast Asian Studies, 2012.
5. Levanthes, Louise. *When China Ruled the Seas: The Treasure Fleet of the Dragon Throne (1405-1433)*. New York: Simon & Schuster, 1994.
6. Needham, Joseph. *Science and Civilization in China*. Vol. 4 «*Physics and Physical Technology*». Part 3 *Civil Engineering and Nautics*. Cambridge: University Press, 1971.

7. Shih-shan Henry Thai. *The Eunuchs in the Ming Dynasty*. New York: State University of New York Press, 1996.

8. *The Cambridge History of China*. Vol. 7 «*The Ming Dynasty, 1368-1644*». Part 1. Edited by Fredrick Mote and Denis Twitchett. Cambridge: University Press, 2008.

9. Yang, Wei. «Admiral Zheng He's Voyages to the «West Oceans»». *Education about Asia* 19 (2014): 26-30.

DOI <https://doi.org/10.36059/978-966-397-464-4-15>

Індиченко Г. В.

кандидат історичних наук, старший дослідник,

завідуюча відділу історії академічної науки

Інституту архівознавства

Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського

м. Київ, Україна

**МІЖНАРОДНА КОНФЕРЕНЦІЯ З ФІЗИКИ
НАПІВПРОВІДНИКІВ У ЯПОНІЇ 1966 Р. ЯК ПОШТОВХ
ДО РОЗВИТКУ УКРАЇНСЬКО-ЯПОНСЬКИХ
НАУКОВИХ ЗВ'ЯЗКІВ**

Українсько-японські наукові зв'язки мають усталені традиції і фактично безперервний розвиток. У ретроспективному контексті здійснювалося дослідження українсько-японського наукового співробітництва [1, с. 39–56], проте окремі його аспекти все ще залишаються неохопленими більш деталізованими науковими дослідженнями. У той же час, історична реконструкція міжнародної наукової діяльності української академічної науки різних хронологічних періодів є актуальною і сприятиме цілісному відтворенню історії України.

Достовірним джерелом інформації минулого є архівні джерела, які є неупередженими свідками подій, що мали місце в історії. За напрямом міжнародного академічного співробітництва найбільш інформативними є архівні документи, які відклалися в системі НАН України, зокрема архіві її Президії, Інституті архівознавства Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського, архівах наукових установ. Так, в архіві Президії НАН України зберігаються документи, які розкривають аспекти проведення Міжнародної конференції з фізики

напівпровідників, що проходила у м. Кіото (Японія) за участі члена-кореспондента НАН України К. Б. Толпиго. Це звіт про його відрядження на зазначений науковий захід та рішення вченої ради Донецького фізико-технічного інституту АН УРСР про результати відрядження. У звіті про результати цього відрядження вчений наголошує, що мета поїздки полягала в безпосередній участі у роботі конференції, встановленні особистих контактів із іноземними фізиками і обговоренні актуальних проблем фізики напівпровідників, ознайомленні зі станом досліджень з фізики напівпровідників в Японії та підготовкою фахівців у цій галузі [2, арк. 40].

Кирил Борисович Толпиго – член-кореспондент НАН України, видатний фізик-теоретик, який зробив визначний внесок у фізику твердого тіла і біофізику [3, с. 415–416]. У 1966 р. він брав участь у складі т. зв. радянської делегації у науковому відрядженні до Японії, де з 8 по 17 вересня проходила Міжнародна конференція з фізики напівпровідників. На той час К. Б. Толпиго очолював теоретичний відділ Донецького фізико-технічного інституту, створеного постановою Президії АН УРСР від 8 липня 1965 р. на виконання постанови ЦК КПУ і РМ УРСР від 28 липня 1964 р. № 815 і постанови РМ УРСР від 21 травня 1965 р. № 493 «Питання організації наукових установ АН УРСР в м. Донецьку» у складі Відділу фізики АН УРСР. Президія АН УРСР при створенні інституту визначила основним його завданням вважати розробку найважливіших питань з фізики твердого тіла [3, с. 686–690]. За результатами відрядження стало можливим ознайомитися із загальним станом сучасної теорії твердого тіла та результатами експериментальних досліджень провідних іноземних вчених у цих напрямках, зокрема з теорії та експериментів з фізики напівпровідників.

Український вчений виклав деталізований звіт про роботу секцій конференції «Зонна теорія» і «Домішкові стани», що уможливило використати експериментальні дані та результати теоретичних праць для подальшого розвитку цих напрямів у Донецькому фізико-технічному інституті, ознайомив вчених інституту зі станом сучасної теорії твердого тіла і успіхами в експериментальних дослідженнях. У звіті про відрядження К. Б. Толпиго навів детальний виклад 17 доповідей, виголошених на зазначених секціях, а також стисло охарактеризував роботу інших секцій і окремих доповідей, виголошених під час їх роботи. Дослідники життєвого шляху К. Б. Толпиго наголошують, що наприкінці 1960-х та у 1970-х український вчений зі своїми учнями саме активізував дослідження з теорії зонних і локалізованих станів електронів, теорії екситонів Мотта і екситонів Френкеля [4, с. 416].

Український вчений відмічав, що найцікавішими були особисті зустрічі з фізиками Великої Британії та Японії. Серед японських фізиків К. Б. Толпиго мав змогу встановити зв'язки з вченими *Ojama* і *Miya Kawa*, які займалися розрахунками зонної структури кристалів.

К. Б. Толпиго зауважував, що наукові розробки українських вчених в галузі фізики напівпровідників займають одне з провідних місць у світі, проте порівняно з ними, слабше пов'язані з експериментом, а також не завжди знаходять підтримку і подальший розвиток в експериментальних дослідженнях. Український дослідник звернув увагу на гарне матеріальне забезпечення досліджень в провідних країнах світу і в Японії, велику кількість допоміжного персоналу, що дозволяє фізику-експериментатору сконцентруватися на науковій роботі і швидкому підвищенні власної кваліфікації. На самій конференції в Кіото були присутні близько 300 японських фізиків, що склало майже половину всіх учасників. Відмічав Кирило Борисович й добру обізнаність японських фізиків з науковим доробком вчених інших країн, зокрема й публікаціями українських вчених у Українському фізичному журналі.

Характеризуючи стан фізики напівпровідників в Японії, український вчений відмічав, що «теоретичні роботи характеризуються великою ретельністю і завершеністю» [2, арк. 60]. К. Б. Толпиго наголошував, що «японські фізики мають все, щоб претендувати на одне з перших місць у світовій науці» [2, арк. 60].

Отже, наукове відрядження до Японії К. Б. Толпиго та участь у Міжнародній конференції з фізики напівпровідників, що проходила у 1966 р. у цій країні, сприяли налагодженню особистих наукових контактів з провідними фізиками-теоретики Японії та інших країн, подальшому розвитку актуальних наукових напрямів в Донецькому фізико-технічному інституті, а також збільшенню наукового авторитету української академічної науки.

Комплексні дослідження постатей українських науковців крізь призму архівних документів дозволяють відтворити цікаві віхи їхнього насиченого науковими подіями життя, віддати шану вченим, які прославили Україну своїми науковими розробками й дослідженнями. Саме таким неординарним та визначним дослідником був член-кореспондент НАН України Кирило Борисович Толпиго.

Література:

1. Индиченко Г. Міжнародне наукове співробітництво НАН України і наукових установ Японії (60–70-ті роки ХХ ст.): історико-джерелознавчий огляд. *Східний світ*. 2023. № 3. С. 39–56.

2. Архів Президії НАН України. Ф. 215. Оп. Відділ наукових зв'язків із зарубіжними організаціями. Спр.406. Арк. 39, 40–65.

3. Історія Національної академії наук України. 1961–1965 : Частина 1. Документи і матеріали / редкол. : О. С. Онищенко (гол. ред.) [та ін.] ; упоряд.: Л. М. Яременко, Г. В. Індиченко, О. І. Вербіцька ; НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського, Ін-т архівознавства. Київ, 2020. 944 с.

4. Шашкевич Ю. Г., Толпыго С. К. Кирилл Борисович Толпыго (1916–1994). К столетию со дня рождения. *Физика низких температур*. 2016. Т. 42. № 5. С. 415 – 416.

DOI <https://doi.org/10.36059/978-966-397-464-4-16>

Карпіцький М. М.

*доктор філософських наук, доцент,
професор кафедри господарсько-правових
та суспільно-політичних дисциплін*

*Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля
м. Київ, Україна*

ПЕРЕДУМОВИ РОЗУМІННЯ СВІДОМОСТІ В АЙТАРЕЇ УПАНШАДІ

В історії індійської думки відтворюється одна й та сама модель свідомості. Наприклад, у санх'ї виокремлюють три рівні ментальної свідомості й п'ять тонких елементів (земля, вода, вогонь, повітря, акаша), які розкривають п'ять аспектів емпіричної свідомості (запах, смак, образ, дотик, звук). Здавалося б, цього має бути достатньо для опису співвідношення ментального й емпіричного, однак поряд із цим виділяють ще манас (розум), що координує п'ять органів дій, п'ять органів чуття і п'ять їхніх об'єктів, що також становить емпіричну свідомість додатково до емпіричної свідомості п'яти тонких елементів. Отже, тут ідеться про два рівні емпіричної свідомості, один розкривається в космічному масштабі, інший має характер індивідуальної свідомості. Ця структура відтворюється в космогонічних міфах у Магабгараті. Відповідно до них космос розуміється як стан свідомості, спочатку проявляється Магат, Буддгі й Аганкара, тобто основа свідомості, пробуджена свідомість і свідомість, яка виявляє свою суб'єктність. Ці три форми ментальної свідомості є

онтологічною основою всієї світобудови. Потім виокремлюються п'ять тонких елементів, і вже на основі цього виокремлюється пуруша, з якого повторно виникає емпірична реальність, але вже в такій формі, в якій вона сприймається на рівні свідомості конкретної істоти. Цей космічний пуруша космогонії асоціюється з манасом у системі санх'ї.

Джерела такого розуміння свідомості можна знайти в ранніх упанішадах, зокрема, в першій частині Айтареї упанішади. Вона починається з розповіді, що спочатку все було одним Атманом, а далі багатозначний санскритський текст упанішади допускає різні варіанти перекладу. Не було нічого, що б розплющувало очі (у перекладі Дойссена) [1, с. 15], що озирнулося б навкруги (у перекладі Вальтера Сає) [2, с. 11]; що б миготіло (*miṣat*) (у перекладі Сиркіна), що б з'явилося (у перекладі Марти Кудельської) [3, с. 221]. Усі варіанти перекладу правомірні, і всі вони вказують, що не було нічого, що б будь-яким чином проявлялося в становленні життя. Атман створює води над небом (*ambhas*), промені світла (*maricir*), тобто повітряний простір, мертве, тобто землю і земні води (*ap*) [1, с. 15; 2, с. 11; 3, с. 221]. Інакше кажучи, Атман створює простір емпіричного світу, який наповнений його первинним змістом – водою, світлом, землею.

У міфологічній свідомості вода символізує хаос, несвідомий або початковий неоформлений стан буття. З води, тобто з цієї темної безформної сторони емпіричного світу, Атман витягує пурушу і надає йому зовнішньої форми. Виникнення форми з безформного стану має вказувати на процес упорядкування світу так, щоб його структура відповідала формі пуруші. Атман зігріває пурушу, і з рота пуруші виходить мова (*Vāc*), а з мови вогонь (*Agni*); з ніздрів – подих, а з подиху – вітер (*Vāyu*); з очей – зір (*cakṣus*), а з зору – сонце (*Aditya*); з вух – слух (*śrotra*), зі слуху – сторони світу (*Diç*); зі шкіри – волосся (*lomān*), з волосся – трави й дерева; із серця – розум (*manas*), з розуму – місяць; з пупка – видих (*arāna*), з видиху – смерть (*Mṛityu*); з дітородного органа – насіння (*retas*), з насіння – вода (*ap*) [1, с. 16; 2, с. 11-12; 3, с. 221].

Усі ці космічні феномени втілюють силу пуруші й називаються в упанішаді іноді світами, іноді божествами. Їхня символіка має архетиповий характер і потребує окремої розмови, проте зараз важливо зазначити, що пуруша структурує все, що створене, подібно до того як манас структурує вміст емпіричної свідомості. Тобто Атман наповнює силою пурушу, і вже з пуруші проєктується на весь емпіричний світ. Можливо цей пуруша і є найбільш ранньою формою розуміння розуму.

У другому розділі говориться, що всі ці космічні сили – божества, що вийшли з пуруші, занурилися у великий океан. Напрошується асоціація символу океану з первозданими водами, що відображають

тіньову хаотичну глибину світу. Якщо так, то всі космічні сили втрачають свою опору в абсолютному бутті Атмана і занурюються в хаос. Ба більше, Атман піддає пурушу голоду і спразі, які символізують неповноту і несамодостатність буття.

Цими космічними силами є божества, що просять притулку, щоб поїдати їжу. Адже не тільки тіло, а й розум має харчуватися. Його їжа – це чуттєвий зміст емпіричної реальності, який стає знанням. Тут виходить так, що божества потребують якоїсь іншої опори, крім Атмана, а саме – свідомості іншої окремої істоти. Спочатку Атман приводить божествам корову, потім коня, але тварини не можуть стати достатньою опорою для них. Тоді він приводить до них пурушу, і вони входять у нього як у притулок. Тут мається на увазі інший пуруша, не космічний розум, а індивідуальна людина. Ці космічні сили, тобто божества, входять у людину в тому ж самому порядку, як вони виходили з космічного пуруші.

Тобто емпіричний світ, який структурувався космічним пурушею, тепер ще раз структурується всередині людини. Це відрізняється від сучасної концепції розуміння свідомості як відображення реальності тим, що тут феномени зовнішнього світу не відображаються у свідомості, а самі безпосередньо присутні у свідомості. Тобто сонце, місяць, вогонь, трави і дерева в буквальному сенсі одні й ті самі феномени й в космосі, й у свідомості людини. Отже, мікрокосмос тотожний макрокосмосу не тільки в абсолютній основі, а й у різноманітті буття, тут космічне безпосередньо присутнє в індивідуальному. Це одночасно і тотожність у єдності, і тотожність у різноманітті.

У такий спосіб світова свідомість ще раз відтворює себе як індивідуальну свідомість, завдяки чому космічні сили знаходять додаткову опору, щоб подолати голод і спрагу, тобто несамодостатність, і отримують можливість поїдати їжу, тобто пізнавати емпіричний світ. Однак повністю подолати голод і спрагу виявилось неможливим, і Атман розподіляє їх серед усіх цих космічних сил, що увійшли в людину так, що тепер несамодостатність притаманна самому людському життю.

Тут виникає питання. Чому емпіричному світові недостатньо тієї опори, яку він має в Атмані, попри те, що Атман – абсолютне буття і споконвічна першооснова всякого існування? З цього випливає, що містичний досвід споглядання Атмана розкривався не як занурення в нерухоме Єдине, а в динаміці переходу з одного онтологічного стану в інший. В один момент містичного досвіду Атман може розкриватися як сутність усього, в якому всі явища збігаються в тотожності, а в інший момент – як різноманіття явищ світу. Отже, мікрокосмос тотожний

макрокосмосу не лише на рівні абсолютної єдності, а й на рівні різноманітності емпіричного світу. У пізніший період, у веданті філософськи обґрунтовується онтологічна єдність цих двох моментів, але філософське обґрунтування – це одне, а містичне переживання двох протилежних станів буття – єдності та різноманіття – це зовсім інше. І в цьому містичному переживанні єдність і різноманіття збігаються не в єдності субстанції, а в єдності процесу. На відміну від субстанції процес може зберігати єдність навіть тоді, коли різні його стани не збігаються між собою. У такому процесуальному сприйнятті перехід з абсолютної єдності в різноманіття не вимагає, щоб ми в цьому різноманітті постійно вбачали тотожність з Єдиним. Ось чому автор упанішади з одного боку визнає, що Атман є абсолютною сутністю всього, з другого боку, що різноманітний світ, який виник з Атмана в певний момент становлення потребує додаткової опори – людської суб'єктивності. Абсолютна тотожність і різноманіття є двома фазами онтологічного процесу існування, й у фазі різноманіття також відкривається єдність, але не субстанціональна, а процесуальна, що не виключає, а містить у собі момент неповноти існування (голод і спрагу) і нову опору в індивідуальній свідомості людини.

Література:

1. Sechzig Upanishad's des Veda. Aus dem Sanskrit übersetzt und mit Einleitungen und Anmerkungen versehen von Dr. Paul Deussen. Leipzig: F. A. Brockhaus, 1921. 928 s.
2. Walter Slaje: Upanischaden; Arkanum des Veda. Aus dem Sanskrit übersetzt und hrsg. Frankfurt/M.: Verlag der Weltreligionen 2009.
3. Upaniszady / tłumaczenie, wstęp i komentarz: Marta Kodelska. II wydanie. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, 2004. 392 s.

Козловський С. О.

*кандидат історичних наук, доцент,
доцент кафедри історії середніх віків та візантиністики
Львівського національного університету імені Івана Франка
м. Львів, Україна*

СТАНОВЛЕННЯ ВІДНОСИН МІЖ ВІЗАНТІЄЮ ТА КИТАЄМ У РАНЬОМУ СЕРЕДНЬОВІЧЧІ (VI-VIII СТ.)

Аналізуючи особливості китайської дипломатії доби раннього Середньовіччя можна стверджувати, що вона виходила з концепції «зумовленого васалітету» решти світу від Піднебесної – небо одне, а оскільки мандат Неба наданий імператору, весь світ – васал Китаю. За уявленнями середньовічних ханьців, їхня держава – коло, вписане у квадрат світу, а в куточках тогочасного квадрата існували «фань» – іноземці, чужинці, дикуни, варвари. Завойованим Китаєм куточкам світового квадрата давали такі назви як Аньдун (Смирений Схід) та Аннань (Смирений Південь). Весь некитайський світ розглядався як щось периферійне та одноманітне. Васали згідно з цією концепцією відвідували Китай (як символ підданства), подарунки надані імператору розглядались як данина, а дарунки від імператора – як милість. Зовнішня політика була побудована і інтересах внутрішньої політики – піддані імператора повинні були побачити, як іноземці підкоряються китайському імператору. Тобто така політика мала на меті тримати народ в покорі. І не важливо як власне самі іноземці розглядали свої візити до Піднебесної.

Середньовічний Китай будував відносини з іншими державами виходячи, насамперед, з власних інтересів – торгівля, пошук союзників у боротьбі з спільним ворогом. Не могла Піднебесна уникати контактів із однією з найпотужніших країн Середньовіччя – Візантією. У дипломатії Китаю та Візантії можна простежити багато спільного – зовнішня політика розглядалась як інструмент ведення війни, за допомогою дипломатії руйнували ворожі союзи, стравлювали варварські народи один з одним. Візантія шукала союзників для боротьби з арабами та тюрками, купувала шовкові тканини, водночас Китай потребував союзників у боротьбі з кочівниками, бажав отримати товари з Візантії, по можливості вивчити її військово мистецтво.

Китай підтримував контакти з Римською імперією, однак через внутрішні потреби в обох країнах (в Піднебесній йшла боротьба між

династіями, а Римська імперія розпалася та була частково завойована варварами), ці контакти на тривалий час були заморожені і відновились у VII ст., в добу династій Суй та Тан [12, р.143-144]. Багато дослідників сходяться на думці, що Китай іменував Візантію як Фулінь (拂菻), на відміну від Дациня (大秦/Риму) [14, s.535]. Хоча Ф. Хірт наголошував на тому, що Фулінь називали окрему провінцію, Сирію[8]. За деякими версіями Фулінь – транскрипція знахідного відмінка слова, яким називали Константинополь візантійці, оскільки в давньокитайській мові не було м'яко-губних звуків, слово це набуло вищезгаданої форми (Фулінь). Грецький дослідник Л. Христополоус стверджує, що термін «Фулінь» вперше було вжито в «Анналах Передньої Лян» (Qianliang 前凉) у добу Чжан Гуя (張軌 225–314 рр. н. е.), котрий був назначений префектом Лянчжоу (凉州) в 301 р. в добу династії Західна Цзинь [4, р. 67].

За уявленнями ханців, у Фуліні були сотні великих міст, країна межувала з Персією, мала величезне військо у сотні тисяч бійців [16, р.4748-4749]. У «Новій історії Тан» можна знайти запис згідно з яким араби (да ши 大食) направили свого полководця Мо-уї (摩拽, Móuè, Муавія I, намісника Сирії) аби той взяв в облогу Константинополь та змусив Візантію платити данину [9]. У китайських джерелах можна знайти детальний опис Константинополя, зокрема його міцні мури, численні коштовності (янтар, золото), водяний годинник з золотою статуєю людини [2, р.152-153]. Візантійський історик VII ст. Феофілакт Сімокатта писав про Китай як про велику східну імперію із столицею Хубтан, яка знаходилась на північний схід від Індії. Імперія була розділена р. Янцзи на дві частини, які ворогували між собою [17, р.29].

Дипломатичні контакти між обома державами розпочались з візантійською місією до Піднебесної у 643 р. [6]. На думку дослідника Генрі Юла, візантійські посольства мали місце й у 711, 719, 742 р. [17, р.55]. Водночас дослідник С. Адшед, називає також 667 та 701 рр. як ймовірні дати зовнішньополітичних контактів між Візантією та Піднебесною [1, р.104-106]. Часто дипломатичні місії Візантії не вказувались у китайських джерелах через те, що їх направляли окремі чиновники з провінцій, або ж імператори перебували у вигнанні (як у 701 р. під час узурпації Леонтія). Посли привозили імператорам коштовності, зокрема дорогоцінне каміння, вироби зі скла. У 719 р. офіцер високого рангу (Ta-shou-ling) привіз антилоп та левів [13]. Китайці описуючи Візантію акцентували на тому, що ромеї робили вино з винограду, звертали увагу на кримінальне право Візантії (система покарань), наголошували на тому, що візантійці спочатку

прагнули вирішувати конфлікти дипломатично, а вже у крайньому випадку використовували армію і, нарешті, що для Візантії було характерним серійне карбування золотих та срібних монет.

Слід зазначити, що на VII – першу половину VIII ст. припадає розквіт Шовкового шляху. Активна торгівля йшла шляхом, що пролягав через Согд і низів'я Волги до Північного Кавказу і далі до Візантійської імперії. Візантія активно скуповувала шовк, який за вартістю прирівнювався до золота, за допомогою шовку підкуповувала вождів кочових народів. На території сучасної КНР зустрічаються монети (та їх імітації) Східної Римської імперії із зображеннями імператорів від Феодосія II Каліграфа (408-450 рр.) до Костянтина V Копроніма (741-775 рр.), що свідчить про обіг візантійських грошей на Шовковому шляху. У квітні 2004 р. у північному передмісті м. Сіань було розкопано могилу періоду Північної Чжоу – Кан Є (датяньчжу). У роті покійника була знайдена золота монета вагою 2,1 г – візантійський солід з імперськими і християнськими символами – на лицьовій стороні портрет імператора, який одягає імператорську корону з рядом пов'язаних перлинних орнаментів. Присутні скіпетр, напис DNIVSTINI/ANVSPPAV. На зворотному боці можна побачити зображення ангела з крилами, у правій руці якого знаходився хрест [3, р. 25-26]. Можливо монета належить до періоду правління імператора Юстиніана [5, р. 52]. У 1953 р. поблизу с. Діцзанвань (провінція Шансі) у могилі високопосадовця Ло Дугу було знайдено солід візантійського імператора Юстина II (565-578 рр.), що свідчить про те, що знахідки монет траплялись й поза Шовковим шляхом [11, р. 168-169]. На територію Китаю знайдено понад сто артефактів роменської нумізматики, які поширені на просторі ввід Гуюаня (Нінся-Хуейський АР) на заході, до Лояна (провінція Хенань) на сході [10, р. 299]. Серед нумізматичних знахідок 48 солідів [7, р. 97]. Водночас є припущення, що середньовічні китайці використовували візантійські монети як екзотичні прикраси, надаючи перевагу бронзовим монетам та паперовим купюрам в якості валюти [15, р. 186].

Варто згадати й про релігійні контакти Візантії та Китаю – проникнення до Піднебесної несторіанства. Зокрема У 635 р. до Чаньаню (столиця імперії) прибув візантійський чернець Авраам (Shangde Alopen), якого прийняв імператор Лі Шимінь (唐太宗 599-649 рр.). У 638 р. був побудований християнський (вочевидь несторіанський) храм у Чаньані, 21 чернець прийняв християнство. Служителі храму перекладали священні тексти на китайську мову. Саме несторіанцям приписують поширення у Китаї грецької міфології – на саркофазі королівської дружини У (Wu Huiyi 武惠妃), датується 737 р., можна побачити сцену боротьби Геракла з

Німейським левом [4, p.70]. В добу імператора Гао Цзун (唐高宗 650–683) були побудовані християнські храми у Лояні, Шенчжоу, Шенду, Гуанчжоу, Янчжоу. У 745 р. храм у Чаньані став не лише центром християнства, а й осередком стратегічного посольства на Сході для західного християнського світу. Однак у 845 р. імператор У-Цзун (唐武宗 841–846), будучи палким прихильником даосизму, заборонив буддизм, зороастризм та несторіанство, наказавши зачинити християнські храми.

Таким чином у VI-VIII ст. активно розвивались контакти Візантії та Китаю, що відобразилось у торгівлі, дипломатичних місіях, відкритті християнських храмів у Піднебесній. Найголовнішими перешкодами у візантійсько-китайських стосунках була велика географічна віддаленість між державами, і те, що обидві сторони не вбачали одна в одній стратегічних партнерів.

Література:

1. Adshad S. A. M. *China in World History*, 2nd edition. New York: Plagrave MacMillan and St. Martin's Press, 1995. 443 p. [2, p.]

2. Ball W. *Rome in the East: Transformation of an Empire*, 2nd edition. London: Routledge, 2016. 594 p.

3. Cheng Linquan, Zhang Xiangyu. Tomb of Kang Ye of the Northern Zhou in Xi'an, Shaanxi. *Chinese Archaeology*. 2008. №9. P. 23 – 28. [4, p.]

4. Christopoulos L. Hellenes and Romans in Ancient China. *Sino-Platonic Papers*, 230 (August, 2012) 79 p. URL: <https://www.coursehero.com/file/231399768/201208-ChristopoulosLucas-HellenesandRomansinAncientChina-enpdf/> (дата звернення: 30.11.2024)

5. Grierson P. *Byzantine Coins*. Los Angeles: California University Press, 1982. 411 p. [5, p.]

6. Halsall P. *East Asian History Sourcebook: Chinese Accounts of Rome, Byzantium and the Middle East, c. 91 B.C.E. – 1643 C.E.* New York: Fordham University, 1998. URL: <http://www.fordham.edu/halsall/eastasia/romchin1.html>. (дата звернення: 20.11.2024) [6, p.]

7. Hansen V. *The Silk Road: A New History*. Oxford: Oxford University Press, 2012. 320 p. [9, p.]

8. Hirth F. *China and the Roman Orient*. Leipzig, 1885. URL: https://archive.org/details/hirth-1885-china-and-roman-orient/Hirth_1885_China_and_Roman_Orient/ (дата звернення: 25.11.2024)

9. Hirth F. *China and the Roman Orient: Researches into Their Ancient and Medieval Relations as Represented in Old Chinese Records*. Leipzig and Munich: Georg Hirth: Shanghai and Hong Kong: 35–96. Edited and scanned by Jerome S. Arkenberg as 'East Asian History Sourcebook: Chinese

Accounts of Rome, Byzantine, and the Middle East, c. 91 B.C.–1643 C.E.?, Fordham University, 2000. <https://sourcebooks.fordham.edu/halsall/eastasia/romchin1.asp>

10. Lin Ying. Roman coins discovered in China and their research // *Studia Graeca et Latina*. 2005. № 51. P. 279-299. [12, p.]

11. Luttwak E. *The grand strategy of the Byzantine Empire*. Cambridge: Harvard University Press, 2009. 498 p.

12. Medieval Researches from Eastern Asiatic Sources: Fragments Towards the Knowledge of the Geography and History of Central and Western Asia from the 13th to the 17th Century, Vol. 1. By E. Bretschneider. Abingdon: Routledge, 2000. 352 p.

13. Old Book of Tang (舊唐書 Jiu Tangshu), ch. 198 (written mid-10th century C.E.), for 618–906 C.E: 開元七年正月，其主遣吐火羅大首領獻獅子、羚羊各二。不數月，又遣大德僧來朝貢 URL: <http://chinesenotes.com/jiutangshu/jiutangshu210.html> (дата звернення: 02.12.2024) [14, p.]

14. Richthofen v. F. *China*. Berlin: Reimer, 1882. 792 s.

15. Scheidel W. *The Monetary Systems of the Han and Roman Empires. Rome and China: Comparative Perspectives on Ancient World Empires*. Oxford: Oxford University Press, 2009. P. 137 – 208.

16. Xintangshu (新唐書), (New Tang dynasty annals), chap. 221 (second part), Liezhuan 146 (Traditions of Fulin) pp.4748–4749. URL: <http://www.chinaknowledge.de/Literature/Historiography/xintangshu.html> (дата звернення: 28.11.2024)

17. Yule H. *Cathay and the Way Thither: Being a Collection of Medieval Notices of China, Vol I: Preliminary Essay on the Intercourse Between China and the Western Nations Previous to the Discovery of the Cape Route*. London: Hakluyt Society, 1915. URL: <https://archive.org/details/in.ernet.dli.2015.47864> (дата звернення: 23.11.2024)

Комісаров К. Ю.

*кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри японської мови і перекладу факультету східних мов
Київського столичного університету імені Бориса Грінченка
м. Київ, Україна*

Бедрій І. М.

*студент магістратури факультету східних мов
Київського столичного університету імені Бориса Грінченка
м. Київ, Україна*

ПРОБЛЕМА ІНТЕРПРЕТАЦІЇ НАЗВИ У ПРОЦЕСІ ПЕРЕКЛАДУ РОМАНУ «火花» СУЧАСНОГО ЯПОНСЬКОГО ПИСЬМЕННИКА НАОКІ МАТАЙОШІ УКРАЇНСЬКОЮ МОВОЮ

Роман Наокі Матайоші «火花 (Искра)» є, поза сумнівом, яскравим прикладом твору сучасної японської літератури, що не лише реалістично відображає актуальний стан японської мови, а й надає широкий спектр культурологічних, соціологічних та психологічних основ для вивчення життя японського суспільства сьогодні [1]. Зокрема, аналіз розмовного мовлення в цьому творі дозволяє дослідити, як його лексичні та граматичні особливості допомагають передати культурні традиції, цінності та виклики, з якими стикаються герої. Аналіз же власне перекладацьких труднощів ми здійснювали з огляду на питанням сугестивності. Н. Глінка справедливо зазначає, що під сугестивністю розуміється здатність тексту впливати на несвідоме адресата, і при цьому з позиції адресата важливі відносна об'єктивність та відносна суб'єктивність у сприйнятті тексту [2, с. 56]. Із цим засадничим питанням безпосередньо пов'язана і проблема актуальної інтерпретації назви роману у процесі міжмовної комунікації.

З наведеною вище думкою важко не погодитись, адже, за спостереженнями японського дослідника Такаші Кацумата, найперше сприйняття формулювання назви твору «火花» («Искра») може бути хибним: «花火» (тобто «Феєрверк», слово зі зворотним порядком слідування ієрогліфічних знаків), адже саме феєрверком в Атамі починається і закінчується твір [3, с. 97-98, 100-103]. Отже, цілком закономірно постає питання: чому назва досліджуваного літературного твору не «Феєрверк». Наголосимо тут на тому, що вважаємо це питання

однаково актуальним як для літературознавців, так і для лінгвістів та професійних перекладачів, адже уважне прочитання твору і його всебічний та ґрунтовний аналіз дозволяють зрозуміти, що головний задум автора концептуалізовано саме у назві «Іскра» («火花»), і це є ключовою стартовою позицією для успішного здійснення перекладу.

Ми цілком погоджуємось із Т. Воробйовою і Л. Смально у тому, що переклад заголовка передбачає докладання неабияких креативних зусиль з боку перекладача, який, окрім збереження головних функцій назви твору (ономасіологічної, номінативної, прогнозувальної та інших), покликаний боротися за адекватне відтворення закладеного туди концепту [4, с. 145]. Дійсно, не викликає жодних сумнівів те, що ідентифікувати первинну концептуальну інформацію, закладену в заголовку, належить до надзвичайно важливих перекладацьких завдань, позаяк саме ступінь адекватності відтворення такої інформації визначає успішність вибудовування проєкції читача задля цілісного сприйняття ним художнього твору. Досягнення, з одного боку, еквівалентності, а з іншого – адекватності (і в цьому випадку головну роль, на наше переконання, відіграє саме вона), передбачає застосування цілої низки стратегій і тактик, ключових практичних підходів, починаючи від «буквального перекладу», який, як можна здогадатися, має на меті якомога точнішу передачу семантичного змісту назви літературного твору, що належить перекласти, і аж до продукування принципово нових назв на базі мови друготвору, при чому такі продукти як вияви креативності перекладача можуть бути майже ніяк не пов'язаними з їх назвами у першоджерелі. Іншими словами, ми говоримо про припустимість і ситуативну виправданість так званого «вільного перекладу».

Повертаючись же до проблеми інтерпретації назви роману Наокі Матайощі, який ліг в основу нашого дослідження, маємо ще раз наголосити на тому, що ми зіткнулися не стільки з неможливістю адекватно відтворити мовою перекладу закладений автором оригінальний концепт, скільки зі специфічним, так би мовити, введенням читача в оману, що, безперечно, має безпосередній вплив на успішність реалізації згаданого вище механізму вибудовування читацької проєкції.

Твір розповідає нам про час, коли «я» був запрошений на фестиваль феєрверків в Атамі і почувався дещо ніяково через незбагненну силу привабливості феєрверків та інцидент, що стався через помилку в програмі. Починається все зі сцени, де відбувається зустріч із паном Камія. Слово «іскра» зустрічається лише в цьому фрагменті роману: 自然に沸き起こった歓声が終わるのを待たず、今度は巨大な柳のよ

うな花火が暗闇に垂れ、細かい無数の火花が轟じれながら夜を灯し海に落ちて行くと、一際大きな歓声が上がった。(He чекаючи, поки гомін юрби стихне, феєрверки, схожі на велетенську вербу, зависли у темряві, освітлюючи ніч незліченними крихітними іскорками, і коли вони падали в море, натовп людей, що зібралися, вигукнув особливо гучно).

Доводиться визнати, що сфокусуватися саме на цьому слові і сприймати його як ключове, як виразник головного концепту, доволі важко. Можемо висловити припущення, що саме така кореляція тексту цього художнього твору з його назвою є свідомим прийомом автора. На наш погляд, саме у такий спосіб Наокі Матайоші намагався підсилити ефект розуміння важливої ідеї, яка транслюється у досліджуваному тексті, а саме – дрібні елементи великої й, подекуди, яскравої картини нерідко залишаються непоміченими і ненаголошеними.

Дійсно, «іскра» з'являється тут як частинка незліченних гілок гігантського феєрверку у формі плакучої верби і сприймається як маленька вогняна кулька. Звісно ж, без кожної такої окремої іскри не було б цілого феєрверку, але людей приваблює розкішне видовище, а не окремі елементи, з яких воно складається. Мало хто виявляє схильність замислюватися, що якби кожна іскра «відмовилася» засвітитися, ніхто із галасливої юрби глядачів нічого не побачив би і, головне, не відчув би. Цей задум автора ми намагалися передати, працюючи, зокрема, і над нашим перекладом тексту його роману українською мовою.

Отже, у процесі роботи над перекладом, ми виходили з розуміння того, що «іскра» – це метафора. Якщо ж поговорити докладніше про природу такої метафори, то можна стверджувати, що кожен комік жанру мандзай, як от «я» та пан Камія, має у своїй душі «іскру». Є «іскри», які згасають швидко, а є «вогнища», жар яких підтримується довго. Потім, із плином часу, вони стають пучками «іскор», які поступово впізнають люди, і навіть якщо таких «іскор» на початку лише жменька, вони мають усі шанси розростися до масштабів великих і яскравих «феєрверків». Якщо хтось одного дня стає таким «феєрверком», він чи вона отримують можливість вразити людей і викликати справжнє захоплення. Однак, таке трапляється надзвичайно рідко, і багато коміків (і, звісно ж, не лише коміків) зникають з обрії, немов «іскри», що догоріли й згасли.

Тут варто згадати ще одну важливу деталь лінгвістичного характеру, яка була використана Наокі Матайоші і завдячує своїм існуванням особливостям японської семантико-графічної системи. Як зазначає згаданий нами вище дослідник Такаші Кацумата, іскра (япон: «хібана») використовується як слово, що символізує пана Камія,

«мене» та інших коміків жанру мандзай [3, с.100]. Якщо розмірковувати про те, чому саме слово «іскра» використовується для символічного зображення цих людей, то спадає на думку, що «іскра» є антиподом до «феєрверку». Про цю ідею ми вже говорили. Зазначали також, що «трансформувати» одне поняття у друге можна дуже легко – помінявши місцями ієрогліфи. Іноді це може розглядатися як графостилістичний прийом, і ним досить часто послуговуються японські митці.

На нашу думку, це дуже суттєвий фрагмент імпліцитного змісту, і перед перекладачем цілком закономірно постає завдання зробити все можливе, по-перше, для запобігання втраті цього змісту у процесі міжмовної комунікації і, по-друге, – для полегшення експлікації такої цінної і надзвичайно цікавої ідеї автора першотвору реципієнтом перекладу.

Література:

1. 又吉直樹. 火花. 東京: 文藝春秋, 2015. 151 頁.
2. Глінка Н. Художній текст/художній твір: питання інтерпретації. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Філологічна»*. 2015. № 53. С. 55–57. URL: <https://eprints.oa.edu.ua/id/eprint/4287/1/23.pdf> (дата звернення: 18.12.2024).
3. 勝俣 隆. 又吉直樹『火花』論. *教育実践総合センター紀要*. 2016. № 15. 97–104頁. URL: <https://nagasaki-u.repo.nii.ac.jp/records/3286> (дата звернення: 18.12.2024).
4. Воробйова Т., Смалько Л. Назви художніх творів та заголовки як перекладацька проблема (на матеріалах англomовної художньої літератури в перекладах українською). *Лінгвостилістичні студії*. 2018. С. 140–151. URL: <https://doi.org/10.29038/2413-0923-2018-8-140-151> (дата звернення: 18.12.2024).

Малахова Ю. В.

кандидат філологічних наук,

*доцент кафедри літературознавства, східної філології і перекладу
ДЗ «Луганського національного університету імені Тараса Шевченка»
м. Полтава, Україна*

**ПЕРЕДУМОВИ СТВОРЕННЯ ПЕРШОГО УКРАЇНОМОВНОГО
ПІДРУЧНИКА З ЯПОНСЬКОЇ МОВИ В УКРАЇНІ «ЯПОНСЬКА
МОВА: ТЕОРЕТИКО-ПРАКТИЧНИЙ КУРС ЯПОНСЬКОЇ
МОВИ. ПІДРУЧНИК ДЛЯ ВЖИТКУ НА КУРСАХ СХІДНИХ
МОВ ВУНАС» У 1926 РОЦІ Ф. ПУЩЕНКОМ**

У 1926 році при Всеукраїнській науковій асоціації сходознавства (ВУНАС) у Харкові та Києві були відкриті курси східних мов. У Харкові було відділення японської мови, на якому навчалось 69 студентів. У 1929 р. курси отримали назву Українських державних курсів сходознавства, а 1930 р. їх було перетворено на Український вечірній технікум сходознавства та східних мов. На них працювали філолог і викладач японської мови Федір Пущенко та Олександр Кремена.

Порівняно з іншими галузями сходознавства, такими як тюркознавство, арабістика та індологія, японознавство в Україні того часу було на ранній стадії розвитку. Тим не менш, за 8 років була закладена база, на основі якої міг би відбутися подальший розвиток японознавчої науки. Проте не так сталося через масові репресії в Україні. У 1930 р. було розпущено ВУНАС, а в 1933 р. було закрито інші сходознавчі заклади в Україні. «Червоний Схід» припинив виходити у 1931 р. Більшість сходознавців були репресовані, у тому числі і Ф. Пущенко, який загинув у таборах.

В період з 1870-х до 1920-х рр. в різних містах України Харкові, Києві, Одесі виникає зацікавлення Японією. Відбуваються перші подорожі до цієї країни, зав'язуються контакти, з'являються перші спроби японознавчих досліджень і викладання японознавчих дисциплін. Проте систематичні наукові дослідження почалися в 1920-ті рр. У цей період японознавство виділилося в окрему наукову дисципліну, був закладений фундамент японознавчої освіти, сформувалося коло вчених, почали виходити перші спеціальні наукові праці і перші переклади японської українською мовою, у т. ч. зроблені безпосередньо з оригіналу. У 1926 р. Ф. Пущенко видав перший

український підручник японської мови, який він написав у 1918 р. Підручник був створений у формі конспекту для використання на курсах японської мови при ВУНАС у Харкові. Автор планував, що підручник буде випущений у вигляді зошитів [2, с. 6-8]. Планувалося видати 20 таких зошитів для першого року навчання, кожен з яких міститиме матеріал, що слухачі використовуватимуть протягом двох тижнів відповідно до програми та навчального плану курсів японської мови. Оскільки не було можливості терміново видати цей посібник, друк ВУНАС був запланований на майбутнє, а рукопис було розмножено склогографією в накладі 200 примірників. У передмові до підручника Ф. Пущенко рекомендував для найкращого засвоєння матеріалу використовувати метод Берліца, оскільки сам особисто навчався за цим методом з 1906 по 1909 рік у школі Берліца.

Ф. Пущенко не лише використовував унікальний метод навчання, але й вміло поєднував його з індивідуальним підходом до кожного студента. Його заняття були наповнені живою практикою, що дозволяло слухачам швидко засвоювати матеріал та впевнено використовувати японську мову в реальних ситуаціях. За словами очевидця А. Ковалівського, «Ф. Пущенко мав абиякий педагогічний талант, на японському відділенні слухачі вже через пів року навчання розмовляли японською мовою» [1, с. 84]. Його заняття були не просто лекціями, а справжніми діалогами, де кожен міг відчутти себе частиною японської культури». Пущенко не лише володів винятковими мовними здібностями, але й вмів надихати своїх учнів, розкриваючи перед ними нові горизонти. Його педагогічний талант полягав у здатності бачити потенціал у кожному, хто приходив до нього на заняття, і допомагати йому розкритися. Саме тому його учні досягали таких вражаючих результатів вже за короткий час.

Таким чином, з 1870-х до 1920-х рр. українські інтелектуали, захоплені японською культурою, почали активно досліджувати Країну Сонця, що сходить. Харків, Київ та Одеса стали осередками японознавства, відкриваючи нові горизонти для культурних обмінів. Перші подорожі до Японії, що здійснювались українськими дослідниками, заклали основи для стосунків між народами, сприяючи збагаченню знань про японську історію, філософію та мистецтво. У 1920-х рр. японознавство в Україні отримало систематичний характер; сформувалась окрема наукова дисципліна. В цей час почали виходити перші наукові праці, присвячені японській культурі та активно розвивалася японознавча освіта. Почали перекладатися японські твори безпосередньо з оригіналу, що сприяло поширенню японської літератури та культури в Україні. Це стало підґрунтям для написання у 1918 році Ф. Пущенком підручнику «Японська мова:

Теоретико-практичний курс японської мови. Підручник для вжитку на курсах східних мов ВУНАС», який було видано у 1926 р. Хоча за такий короткий час і була закладена ґрунтовна база для розвитку японознавства, так не сталося через масові репресії. Вони не тільки призвели до фізичного винищення найбільш активної та інтелектуальної частини української нації, а практично знищили японознавство в Україні. Згідно особової справи Ф. Пуценка він був розстріляний. Проти нього була сфабрикована справа у приналежності до трюцькістської контрреволюційної організації.

Література:

1. Ковалівський А. Вивчення Сходу в Харківському університеті та Харкові у XVIII – XX віках. Харків, 1961. 452 с.
2. Пуценко Ф. Д. Японська мова: Теоретично-практичний курс : Підручник для вжитку на курсах східних мов ВУНАС. Харків, 1926. 22 с.
3. Малахова Ю.В. Перший підручник з японської мови виданий в Україні Ф. Пуценко у 1926 році. Матеріали ІХ Всеукраїнської науково-практичної конференції «Проблеми японознавства в Україні». Харків: ХНПУ, 2012. С. 42–45.
4. Малахова Ю.В. Особливості розвитку японознавства в Україні до 1991 року. Збірник наукових праць. ПВНЗ «Інститут сходознавства і міжнародних відносин «Харківський колегіум». Частина 1. Харків, 2011. С. 112–116.
5. Малахова Ю.В. Маловідомі сторінки життя Федора Пуценка. Східний світ. 2011. Вип. 3. С. 27–32.

DOI <https://doi.org/10.36059/978-966-397-464-4-20>

Метелев І. Т.

*асистент кафедри міжнародного регіоназнавства
Київського національного університету імені Тараса Шевченка
м. Київ, Україна*

КРАЇНА ЗОЛОТИХ ПАГОД: ЗАХИСТ КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ М'ЯНМИ В XXI СТ.

Внутрішньополітична нестабільність для Республіки Союзу М'янми є характерною від самого початку здобуття її незалежності від Сполученого Королівства у 1948 р.: неперервна громадянська війна у

різних формах тривала аж до 2012 р. і врешті змінилась нестійким перехідним етапом уряду державної радниці Аун Сан Су Чжі, що в 2021 р. була усунута з посади в результаті військового перевороту. Наразі фактичним лідером та в.о. президента є головнокомандувач Збройних сил М'янми Мін Аун Хлайн [4].

В поточних умовах військової диктатури актуальним постає питання можливості економічного зростання та соціально-політичного розвитку держави, оскільки демократичні реформи, що почали проводитись з 2011 р., наразі до певної міри призупинені, а новий уряд військових має проблеми з визнанням на міжнародному рівні, на нього також були накладені відповідні санкції. Окремою проблемою наразі є і збереження об'єктів культурної спадщини, а ефективне управління ними могли б стати корисним ресурсом для досягнення цілей розвитку країни в аспектах наповнення державного бюджету, соціальної та політичної єдності, а також збереження навколишнього середовища [1, с. 1].

Еволюція захисту культурної спадщини (бірм. *amwe ahnit*) М'янми охоплює наступні 4 етапи:

- період громадянської війни до 1996 р.;
- період початку інституціоналізації 1996-2011 рр.;
- період реформ Національної ліги за демократію 2011-2021 рр.;
- сучасний період стагнації після приходу до влади військової диктатури у 2021 р.

М'янма ратифікувала Конвенцію про охорону всесвітньої культурної та природної спадщини у 1996 р., і тоді ж тогочасне керівництво країни зареєструвало ряд об'єктів, що були запропоновані як кандидати на занесення до Попереднього списку всесвітньої спадщини. Однак, незважаючи на очевидну історико-культурну цінність окремих пам'яток, неспроможність М'янми відповідати світовим стандартам захисту культурної спадщини стала причиною відмови з боку ЮНЕСКО навіть щодо внесення стародавнього міста Паган до Списку всесвітньої спадщини через погано визначені археологічні межі зазначеної території, неякісні матеріали та методи, використані під час реставрації, а також через загальну відсутність законодавчих або управлінських проєктів з даного питання [3].

Новий етап розпочався вже у ХХІ ст., коли в липні 2011 р. Аун Сан Су Чжі після відвідування низки храмів публічно розкритикувала ставлення попереднього уряду М'янми до історичних об'єктів, та негативно охарактеризувала якість проєктів збереження та реставрації у своїй країні, ініціювавши візію щодо належного відновлення принаймні головних археологічних пам'яток у співпраці з міжнародними організаціями. Наслідком цих реформ стало успішне включення за каденції державної радниці до списку ЮНЕСКО 2

об'єктів культури: трьох давніх міст цивілізації П'ю (200-900 рр. н.е.) – Ханліну, Бейктано та Шрикшетри в 2014 р., а також вищезгадану колишню столицю однойменного царства Паган (XI-XIII) у 2019 р. Крім цього, вперше з 1996 р. М'янма спромоглась додати до уже внесених пам'яток Попереднього списку всесвітньої спадщини ще 7 нових об'єктів в тому ж 2014 р., а саме: Долину ріки Іраваді, одну з найвищих вершин Гімалаїв – Какабо Разі, Заповідник озера Андакрі, Національний парк Натма Таун, архіпелаг М'ей (Мергуї), заповідник дикої природи Долина Хукаун та ліси області Танінтаї. Ще 2 об'єкти було додано до попереднього списку у 2018 р.: місця палеонтологічних знахідок людиноподібних приматів формації Пондаунг та Пагоду Шведагон на пагорбі Сінгуттара в м. Янгон [5].

Іншим проблемним аспектом збереження пам'яток у XXI ст. залишається сфера законодавства. Незважаючи на те, що реформи 2010-х рр. у М'янмі щодо культурної спадщини покращили національні рамки для збереження історичних місць та об'єктів, чинні закони та нормативні акти не забезпечують належного захисту спадщини країни. Так, лише обмежена кількість пам'яток і предметів старовини отримує охоронний статус згідно з чинною системою; і навіть ті артефакти, визначені як такі, що представляють особливий археологічний інтерес або потребують специфічних заходів збереження, захищаються тільки на найбільш базовому рівні [2, с. 29].

Варто відзначити й посилення ролі громадськості у даному питанні, активісти з 2010-х рр. намагалися зосереджуватись на локальних рішеннях загальнонаціональної проблеми, зокрема у зв'язку зі швидким розвитком у таких містах, як Янгон і Мандалай. Жителі усвідомлюють, що їхні міста зазнають змін із безпрецедентною швидкістю та прагнуть запобігти знищенню цілих смуг історичних будівель, які через свій вік чи призначення виходять за межі вузьких юридичних параметрів, які визначають пам'ятки спадщини, що підлягають охороні [2, с. 30].

Таким чином, фіксуються серйозні недоліки в поточному стані збереження культурної спадщини М'янми: 1) захист пам'яток все ще не охоплює наявність різноманітних етнічних груп та їхні відповідні культурні особливості в межах країни; 2) запровадження механізмів в кращому випадку нерівномірне, негнучке та переважно зосереджене на вже зафіксованих ЮНЕСКО локаціях – хоча ця держава має унікальну кількатисячолітню історію та чималу кількість різноманітних об'єктів культури. Зокрема, одних тільки золотих пагод тут нараховується близько 2.5 тис., і це є популярною туристичною дестинацією. Втім, тут закономірними є побоювання деяких дослідників щодо певної міри утилітарного підходу, за яким культурна спадщина розглядається

владою у першу чергу як інструмент наповнення державного бюджету завдяки залученню відвідувачів з інших країн. При цьому за нової військової диктатури рівень залучення громадськості та експертів з інших країн відчутно знижується. Проросійський уряд Мін Аун Хлайна досі переважно зосереджений на вирішенні більш нагальних питань політичної турбулентності та міжнародної підтримки, хоча нова стратегія у культурній сфері та збільшення фінансування могли б мати позитивний ефект у довгостроковій перспективі не лише на національному, а й на регіональному та глобальному рівнях. При цьому важливим було б залучення саме профільних місцевих фахівців з даного питання, що також є проблемою – зокрема, один з попередніх міністрів культури М'янми був колишнім військовим та не мав відповідної освіти. Також нагальним для подальшого вивчення залишається питання сек'юритизації культурної спадщини, позаяк переважну частину існування колишньої Бірми на її території тривала громадянська війна, і ця нестабільність знову стала актуальною в останні роки.

Література:

1. Facchinetti S. Cultural Heritage Management in Myanmar: A Gateway to Sustainable Development. EIAS Briefing Paper, No.6. *European Institute for Asian Studies*, 2014, 27 p.
2. Morris J.A. Rebuilding a troubled nation, one brick at a time: Cultural heritage and the law in Myanmar. Marshall-Wythe School of Law College of William & Mary, 2015, 31 p.
3. Roberts, J.L., Girke, F. Heritage as boundary object: the troubling potential of the Secretariat in Yangon, Myanmar. *International Journal of Heritage Studies*, 30(3), 2024, p. 365–381.
4. The World Factbook. Burma. URL: <https://www.cia.gov/the-world-factbook/countries/burma/> (дата звернення: 11.12.2024).
5. UNESCO World Heritage Convention. Myanmar. URL: <https://whc.unesco.org/en/statesparties/mm/> (дата звернення: 18.12.2024).

Новікова О. В.

*доктор філософії з мистецтвознавства,
завідувач відділу мистецтва країн Сходу
Національного музею мистецтв імені Богдана та Варвари Ханенків;
асистент професора кафедри історії мистецтва
Київського національного університету імені Тараса Шевченка
м. Київ, Україна*

ЗВ'ЯЗОК ТЕКСТУ ТА ЗОБРАЖЕННЯ У ТВОРАХ СЕРІЇ «53 СТАНЦІЇ ДОРОГИ ТОКАЙДО» УТАГАВА КУНІСАДИ НА ПРИКЛАДІ ТВОРІВ З КОЛЕКЦІЇ МУЗЕЮ ХАНЕНКІВ

Основу збірки творів японської кольорової ксилографії Національного музею мистецтв імені Богдана та Варвари Ханенків становлять твори з зібрання фундаторів музею – подружжя Ханенків.

Як відомо, низку аркушів японської ксилографії Богдан Ханенко придбав у Парижі, на аукціоні готелю Drouot 1912 року [2, с. 17]. Вірогідно, 49 аркушів із серії «53 станції дороги Токайдо» Утагава Кунісади Тойокуні III (1786–1865), створена ним 1852 року, теж була частиною тієї купівлі.

На основі атрибуцій, здійснених Галиною Біленко (завідувачкою Відділу мистецтва країн Сходу Музею Ханенків з 1989 по 2021 рік), було висвітлено історію та контекст створення серії, досліджено особливості зображень і сюжети окремих аркушів, а також встановлено печатки граверів, видавців і цензорів.

Аркуші серії «53 станції дороги Токайдо» Утагава Кунісади представляють своєрідні «портрети» акторів театру Кабукі в певних амшуа на тлі зупинок популярного за доби Едо (1615–1868) маршруту Токайдо (Tokaido).

Внутрішній туризм у Японії набув популярності після скасування заборони на подорожі урядом шогунату Токугава [5, с. 704]. Шьогуном Токугава Іеясу було облаштовано туристичний маршрут Токайдо, що пролягав морським узбережжям (1, с. 18). Уздовж Токайдо подорожніх зустрічали колоритні місцини Японії *мейшьо-е*, відомі своїми краєвидами та буремними історичними перипетіями [5, с. 703]. Паралельно майстри гравюри створювали зображення цих відомих ландшафтів Японії, які мандрівники могли придбати як пам'ятний сувенір [3, с. 73; 4, с. 125].

Оскільки японським художникам було заборонено зображувати акторів, їм доводилось бути винахідливими, аби обійти заборони тодішнього уряду. До прикладу, Утагава Кунісада зобразив відомих акторів на тлі пейзажів станцій дороги Токайдо, однак без написання імен.

Автор створив серію на основі поєднання двох жанрів: пейзажу *фукейга* (яп. 風景画) та зображень акторів *якушія-е* (яп. 役者絵), узявши за взірць іншу відому серію пейзажних гравюр «53 станції дороги Токайдо» Андо Хірошіге з видання «Хоейдо» (Hōeidō, 保永堂) 1832–34-го та Кітідзо 1850-го років як тло [2, с. 304; 6, с. 132; 7, с. 11].

Утагава Кунісада зобразив акторів театру Кабукі як героїв вистав на тлі пейзажів станцій, що сюжетно чи історично були пов'язані з подіями цих п'єс.

На кожній з гравюр, деякі з яких одразу видавались як диптихи, представлено погруддя актора на тлі однієї зі станцій дороги Токайдо. Образ актора та його героя чи героїні (жіночі ролі *оннагата* також виконували чоловіки) та пейзажу насичено каламбурами та натяками, алюзіями з японської літератури та історії, а також численними символами [5, с. 710].

Гравюри Утагава Кунісади представляють гармонійне поєднання зображення із написами та печатками. Так, на кожному з аркушів, у фігурних картушах вгорі, зазначено назви станцій, імена персонажів із п'єс Кабукі, а також назва самого маршруту Токайдо.

На всіх гравюрах окрім печаток цензорів, видавців та граверів присутня печатка – підпис самого автора – Утагава Кунісади Тойокуні III – «Тойкуні га» (豊国画, Toyokuni ga) – «картина Тойокуні» у так званому отошідама- картуші. Його використовували художники школи Утагава, вихідцем якої був й Кунісада (10).

Окрім цих позначок на з аркушів наявні печатки із зазначенням року (1852 рік) та конкретного місяця у вигляді стилізованого зображення щура та місяця, упродовж якого було створено ту чи іншу гравюру (9).

Також на низці гравюр стрічаються й інші позначки, як-от печатки граверів та видавців, рідше – друкарів, серед яких Ісея Канекічі, Суміюшія Масагоро, Ідзусуя Шокічі, Тсудзьокая Бунсуке (Кіншодо), Хорітаке, Хоріміно, Сурі Окую.

Ескіз кожної майбутньої гравюри мав проходити цензурування, тому на аркушах також наявні печатки цензорів, серед яких найчастіше стрічаються Ватанабе, Магоме, Хама, Мурата, Кінугаса та Мера.

18 із 49 гравюр представляють собою диптихи, сцени яких пов'язані не лише візуально, а також і контекстуально.

До прикладу, диптих об'єднаний пейзажем 23-тїої станції Фуджіеда, представляє акторів Сегаву Кікуноджьо V (1812–1832) у ролі Сагамі та Бандо Міцугоро III (1775–1831) у ролі Кумагаї Наодзана (107 ГРВ МХ; 147 ГРВ МХ) з вистави «Хроніка битви при Ічінотані» (яп. 一谷嫩軍記, Ichi-no-Tani Futaba Gunki).

Як відомо, у низці подій кінця 12 століття, пов'язаних з війнами між кланами, битва при Ічінотані стала однією з найбільших перемог Мінамото над Тайра. У одному з епізодів вистави з'являється пані Сагамі – придворна дама імператриці-матері неповнолітнього імператора Антоку. За сюжетом, вони разом з її чоловіком Кумагаї Наодзане по жертвували власним сином заради порятунку майбутнього володаря.

На лівому аркуші диптиха із зображенням Сегави Кікуноджьо V у ролі Сагамі, «портрет» актора поєднано із наступними написами:

– угорі, справа, розташовано червоний картуш із написом 東海道五十三次之内 藤枝 相模 – Фуджіеда: Сагамі із серії «53 станції дороги Токайдо»;

– нижче, справа, міститься 豊国画 – печатка Утагава Кунісади (отошідама): Тойокуні га «Картина Тойокуні»;

– над підписом автора видніється 子八 – печатка з датою: Нехачі (1852, 8-й місяць року Щура);

– під нею 改印: 衣笠、村田 – печатки цензорів: Кінугаса, Мурата;

– 彫師: 彫竹 – печатка гравера: Хорітаке (зліва від печатки Кунісади, в жовтому картуші);

– 文 辻岡屋 – печатка видавця: Теудзьокая Бунсуке (Кіншодо) (в жовтому картуші, під печаткою Кунісади).

Правий аркуш диптиха із зображенням Бандо Міцугоро III у ролі Кумагаї Наодзана окрім напису із назвою станції та імені актора 東海道五十三次之内 藤枝 熊谷直実 – Фуджіеда: Кумагаї Наодзане із серії «53 станції дороги Токайдо», у червоному картуші вгорі, справа, також містить написи:

– 豊国画 – печатка Утагава Кунісади (отошідама): Тойокуні га «Картина Тойокуні» (зліва, над плечем актора);

– 改印: 浜、馬込 – печатки цензорів: Хама, Магоме (угорі, зліва);

– 子五 – печатка з датою: Него (1852, 5-й місяць року Щура), розташовано під підписом автора, справа);

– 彫師: 彫巳の – печатка гравера: Хоріміно (зліва, біля краю аркуша, синім чорнилом);

– 文 辻岡屋 – печатка видавця: Теудзьокая Бунсуке (Кіншодо) (справа, вгорі, під червоним картушем, біля самого краю аркуша).

Більшість гравюр із серії марковано за тим самим принципом, проте є виключення. До прикладу, деякі гравюри також містять додаткові позначки. Так, аркуш із зображенням 43-ї станції Кувана, на тлі якої представлений актор Оное Кікугоро III (1784–1849) у ролі Куванайї Токудзо (93 ГРВ МХ), містить печатку シタ売 («шіта-урі»), що буквально означає «продається з-під прилавка». Ця позначка пов'язана із тим, що у 1840-х роках заборона на подібні гравюри з акторами не дозволяли продавати відкрито. Тому продавці їх ховали під прилавком і реалізували тайкома.

Загалом маркування та написи на подібних аркушах є невід'ємною традицією зображальності Японії, адже як і в Китаї, найвищою формою мистецтва вважали каліграфію. Тож написане слова саме по собі набувало мистецького значення.

Зі зростанням популярності театру кабукі паралельно розвивалося явище рекламної продукції – афіші, постери, друковані програми, що окрім зображень із акторами, які мали привертати увагу глядачів вистав і шанувальників тих самих акторів, містили інформацію про саму виставу [5, 711]. Тому текст в подібних афішах відіграв важливу роль.

Згодом підписи та печатки на гравюрах й інших жанрів ксилографії стали невід'ємною частиною мистецького образу, у якому напис і художньо, і контекстуально пов'язано із зображенням.

Література:

1. Біленко Г. І. Подорожі едокко. Мистецтво японського міста XVII–XIX ст. з колекції Музею Ханенків : каталог виставки. Київ: Фенікс. 2017. 32 с.
2. Мистецтво Азії та ісламського світу. За ред. Г. Рудик. Київ: Сафран. 2023. 352 с.
3. Л. Литвинюк, К. Шауліс, К. Жернокльов. Романтизація регіональних особливостей та поетика мандрів країною у серіях гравюр Кацусіка Хокусай та Андо Хірошіге // Актуальні питання гуманітарних наук. 2021. Вип. 41(2). С. 69–75.
4. Bell, David. Explaining Ukiyo-e. PhD Thesis. University of Otago, Dunedin, New Zealand. 2002. 302 p.
5. Ellis, J. W. The Floating World of Ukiyo-e Prints: Images of a Japanese Counterculture. Journal of Social and Political Sciences. 2019. Vol. 2., No. 3. Pp. 701–718.
6. Marks, A. Japanese woodblock prints. Artists, publishers and masterworks. 1680–1900. Tuttle Publishing. 2010. 340 p.
7. Shelby, Th. M. Hiroshige and the Fifty Three Stations of the Tokaido: A Brief Comparison of Selected Stations among the Hoeido, Gyosho,

Kyoka, and Reisho Tokaido Sets. ARH 356/555: Japanese Painting and Prints. May, 2003. 27 p.

8. Utagawa Kunisada (Toyokuni III) – series and prints. «The 53 Stations of the Tokaido» (Diptych) Tokaido gojusan-tsugi no uchi. URL: <http://www.kunisada.de/Kunisada-Tokaido-1852/Tokaido0.htm>

9. Zodiacal Calendar Date Seals. URL: <http://mercury.lcs.mit.edu/~jnc/prints/zodiac.html>

10. Utagawa Kunisada (Toyokuni III). Signatures and seals. URL: <http://www.kunisada.de/Liste/kunisada-signature-seal.html>

DOI <https://doi.org/10.36059/978-966-397-464-4-22>

Пан Лун

*аспірант Навчально-наукового інституту мистецтв
Прикарпатського національного університету
імені Василя Стефаника
м. Івано-Франківськ, Україна*

КИТАЙСЬКА ЕСТРАДНА МУЗИКА В РЕЦЕПЦІЙ ІЕРУН ДЕ КЛОТА

Дослідження сучасної естрадної музики Китаю привертає увагу багатьох дослідників світу. Серед них – професор кафедри медіадосліджень Амстердамського університету з Нідерландів, музичний критик та історик культури Йерун де Клот (Jeroen de Kloet). Впродовж шістнадцяти років він досліджує популярну музичну індустрію в Пекіні, Гонконгу та Шанхаї. В результаті, у 2010 році автор публікує монографію «China with a Cut. Globalisation, Urban Youth and Popular Music» (Китай з розрізом. Глобалізація, міська молодь і популярна музика) [1], в якій зосереджує свою увагу на культурі *дакоу* (dakou). Термін походить від нелегально імпортованих західних компакт-дисків, котрі названі так на честь надризу, зробленого на краю, щоб зробити їх непридатними для продажу. Вони відіграли вирішальну роль у появі нової музики та молодіжної культури. За словами Янь Цзюня (Yan Jun), *дакоу* представляє собою покоління, котре відмовляється бути придушеним, шукає як непомітно з'єднатися з андеграундом, створює маргінальну культуру та стиль життя, який росте уперто, чинить опір і бореться [Цит. за: 1, с. 21].

Йерун де Клот зазначає, що в книзі відображене подвійне прагнення: «по-перше, представити етнографічний звіт про музичну культуру Китаю за останні два десятиліття, з особливим акцентом на кінець 1990-х, коли реформи, комерціалізація і глобалізація були в розпалі», «по-друге, я хочу дослідити терміни та поняття, за допомогою яких ми описуємо і аналізуємо такі етнографії» [1, с. 33].

Для того, щоб розуміти популярну музику в Китаю, важливо включити різних акторів та їхню взаємодію в аналізі. Тому автор звертається до широкого кола репрезентантів – музикантів, медіаіндустрії, шанувальників, письменників тощо. Йерун де Клот розпочинає книгу з вивчення музичних сцен, продовжує з аудиторією та продюсерами, і надає належної уваги взаємодії та залежності між цими акторами. Всюди у книзі автор поєднує аналіз з теоретичними роздумами та відступами.

Монографія має п'ять розділів. У першому автор досліджує звуки – «тверді» культурні форми. Ці важкі звуки – це андеграундні групи, важкий метал (хеві-метал, *zhong jinshu*), панк і хіп-хоп. Публічним зародженням андеграундної музики, котру у Пекіні називають як «сцену» (*dixia yinyue*), і як «шум» (*zaoyin yaogun*), став спільний виступ у Пекіні влітку 1996 року трьох гуртів – NO, The Fly і Zi Yue [1, с. 43].

У другому розділі Йерун де Клот переходить до обговорення того, що називає «дефісами» сцени. Тут обговорюються більш м'якші музичні стилі: фолк-рок, поп-рок, поп-панк тощо.

Третій розділ присвячений маргіналізованим звукам у рок-дискурсі, тобто тим, котрі не сприймаються у центрі року в Пекіні, зокрема, жіночим групам.

Ці три перші розділи ґрунтуються на широкому масиві емпіричних даних. Це понад 300 MC та компакт-дисків, які автор зібрав у 1992 та 2008 роках, а також дизайн-куртки, тексти та композиції. Досліджуючи рок-культуру Китаю, Йерун де Клот обирає не фіксовані періоди її розвитку, а досліджує різні плавні музичні сцени, котрі, на думку автора, об'єктивніше відтворюють загальну картину.

У четвертому розділі Йерун де Клот розглядає ту сферу, яку часто забувають у дослідженні популярної музики. Це – глядачі. Спираючись на різноманітні дослідження, автор ретельно аналізує, як китайська музика використовується як технологія Я, як спосіб контролювати життя в суспільстві, яке постійно змінюється. Для того, щоб отримати базову інформацію про китайську молодь, медіа та музичні уподобання, дослідник провів опитування серед 650-ти респондентів, глибинні інтерв'ю з 32-ма молодими людьми, а також долучив лист фанатів, написаний 80-ти шанувальниками року своїм фаворитам.

П'ятий розділ присвячений створенню музики в Китаї в контексті теорій про зв'язок між глобальним капіталізмом і ЗМІ, політикою національної держави, між неолібералізмом і комунізмом. Автор позиціонує китайський музичний ринок у регіональному та глобальному контексті.

У висновках Йерун де Клот зауважує: «Артикуляції китайськості (стародавній Китай, комуністичний Китай) особливо важливі для тих сцен, котрі більш тісно пов'язані із «типовими» рок-ідіомами, такими як бунтарський звук Цуй Цзянь, важкий метал династії Тан, хардкор-панк 69-го та андеграунд звуки Зу Чжоу. Чим «жорсткіший» звук, тим сильніше бажання локалізувати це. Гурти, розташовані на сценах, що діють на кордонах рок-міфології – поп-рок, фолк-рок, поп-панк і модні смуги (дефіс, що повторюється, вже вказує на гібридизм цих сцен) – менше беруть участь у спробах локалізувати своє звучання. Іноді вони навіть вирішують сформулювати свої глобальні прагнення» [1, с. 194].

Тож, прочитання рок-музики в Китаї в рецепції Йерун де Клота засвідчує, що це копія західної музики, котра має свої специфічні китайські особливості. Популярні культури в Китаї як і в інших місцях, такі ж локальні як і глобальні. Локальне та глобальне доповнюють один одного і не суперечать один одному. Монографія Йерун де Клота є важливим дослідженням сучасного процесу китайської естрадної музики.

Література:

1. Jeroen de Kloet. China with a Cut. Globalisation, Urban Youth and Popular Music: monographs. IAS / Amsterdam University Press, Amsterdam, 2010. 257 p.

Peña Llanes J. J.

*PhD in Law and Public Administration,
Assistant Professor at the Centre for International Relations
Faculty of Political and Social Sciences
National Autonomous University of Mexico
Mexico City, Mexico*

PRESERVING THE PAST, BUILDING THE FUTURE: CULTURAL HERITAGE AND REGIONAL INTEGRATION IN ASEAN

The Association of Southeast Asian Nations (ASEAN), a regional integration regime composed of Indonesia, Malaysia, the Philippines, Singapore, Thailand, Brunei Darussalam, Vietnam, Laos, Myanmar, and Cambodia, continues to consolidate itself as one of the most dynamic regions globally in economic terms.

«The total nominal GDP of the ten ASEAN nations measured in US dollar terms amounted to USD 3.6 trillion in 2022, more than doubling compared with total GDP of USD 1.6 trillion in 2009. The total size of the ASEAN economy was slightly larger than India in 2022, which had an estimated GDP of USD 3.5 trillion in that year» [1].

This growth has been driven by a range of factors, notably the manufacturing sector, services, and exports. The increasing interconnectedness of ASEAN member states has fostered unprecedented economic cooperation, reflecting an integration that, although not without challenges, has led the region toward a more prosperous future.

Regarding trade, ASEAN has also experienced a notable increase in both extra- and intra-regional trade.

«During the period of 2003–2023, total ASEAN trade in goods with both internal and external partners, experienced significant growth. In 2003, total ASEAN trade was valued at US\$ 871.8 billion. This figure increased to US\$ 2,533.1 billion in 2013, and to US\$ 3,560.1 billion in 2023. Intra-ASEAN trade accounted for approximately 22% of the total ASEAN trade during this period. The average annual growth rate was 8.0% for total ASEAN trade, 8.2% for extra-ASEAN, and 7.4% for intra-ASEAN. Notably, the growth rate of intra-ASEAN trade was lower than that of extra-ASEAN for both exports and imports» [2].

These figures reflect not only the strength of ASEAN's internal economy, but also the ability of member countries to cooperate across various sectors, from manufacturing to technology and services. This

economic integration enables the circulation of goods and services within the region, creating an increasingly relevant common market globally.

In addition to economic integration, ASEAN has expanded its trade relations through key agreements such as the Regional Comprehensive Economic Partnership (RCEP), which involves major economies like China, Japan, and Australia, among others. These agreements have allowed ASEAN member states to access broader markets and deepen their trade links with global economies.

On the other hand, ASEAN continues to be a preferred destination for Foreign Direct Investment (FDI). «Against the decline in global FDI inflows, investment in ASEAN increased in 2023 but by less than 1 per cent, to \$230 billion (figure 1.1). This nevertheless marked another record year and the third consecutive year of increase for the region. Among developing regions, ASEAN remained the largest recipient of FDI. The region attracted 17 per cent of global FDI inflows, up from 16.5 per cent in 2022; its share has been growing each year since 2019» [3].

This foreign investment continues to drive the growth of key sectors such as infrastructure, technology, and trade, highlighting ASEAN's economic appeal on the global stage.

These positive outcomes are also due to interregional relations. Since its early efforts in 1977 to establish a dialogue with the European Community, ASEAN has successfully built relatively strong relations with various regional integration regimes. Undoubtedly, the most important relationship is with the European Union (EU), formalized with various legal instruments that have promoted trade exchanges and economic cooperation.

However, it is also true that because of factors such as political, economic, and security challenges, the EU often prefers to establish more profound relationships on a bilateral basis, meaning with individual ASEAN member states, which complicates the signing of an interregional free trade agreement.

ASEAN is composed of countries with different levels of economic development and varying political stances, which makes the negotiation of broad treaties complex. For this reason, in order to overcome these difficulties, the member states have often opted to set aside political problems and ideological differences in order to focus on their economic integration. It is not coincidental that ASEAN, with approximately 640 million consumers, is «[...] the eighth-largest economy in the world and the third-largest trading partner of the EU [...] outside Europe, after the U.S. and China. For its part, the EU [...] is ASEAN's third-largest trading partner, after China and the U.S.» [4].

At the same time, ASEAN has built a network of trade relations, albeit with varying levels of intensity, with third countries (Japan, Canada, the

United States, China, South Korea, Hong Kong, India, New Zealand, Pakistan) and regional integration regimes (Pacific Alliance, CELAC, Mercosur, Shanghai Cooperation Organization, South Asian Association for Regional Cooperation, Gulf Cooperation Council), consolidating itself as the main driver of Asian integration.

In this context, its capacity to forge common positions on regional security issues stands out, while its drive for economic development has been crucial for its centrality in regional and global institutions.

However, ASEAN also faces the challenge of achieving greater internal cohesion, as its members belong to different integration schemes and their political stances do not always align. This sometimes limits the ability of the integration regime to act in a unified manner.

Nevertheless, it is important to highlight the efforts made to specifically increase intra-regional cohesion and the idea of a common identity, as a catalyst for integration, through the recognition of a shared cultural heritage. In the document titled «ASEAN Identity: Now and Beyond,» the following is stated:

«The values shared by ASEAN member states have existed in Southeast Asian countries long before the establishment of ASEAN. All characteristics, values and shared values as well as rich traditions in Southeast Asia, are part of our future vision and culture, as we progress in strengthening the ASEAN Community. A continuing process of acculturation will further enrich and strengthen the ASEAN Community. The traditions, customs and beliefs since the prehistoric era laid the foundation of the process of an ethnic community blending in Southeast Asia. Some of the local ethnics stayed in certain areas, and some migrated for survival. Those who migrated created a chain of interaction between ethnic groups. As a result, the process of acculturation of ethnics and cultures has continued throughout history» [5].

For this reason, ASEAN and its member states have adopted different strategies through the Socio-Cultural Pillar to, for example, engage citizens directly and ensure that they benefit from regional integration efforts, to engage younger generations in the ASEAN community, always keeping in mind respect for the individuality of each ASEAN member state and fostering among the people cultural respect, collaboration, and opportunities for mutual understanding.

In this regard, it is worth noting that in 2015, ASEAN leaders adopted the «Kuala Lumpur Declaration on ASEAN 2025: Forging the Future Together», which, among others, underscores the importance of promoting a shared cultural identity that respects diversity and allows ASEAN communities to work together toward common goals. However, the road has not been easy, and the member states themselves acknowledged in 2023 that

there was a need to redouble efforts to overcome the challenges of the complex regional and international situation and build a «[...] people-centered ASEAN Community, putting citizens at the heart of its development process, and capable of promoting balanced and sustainable progress across all regions, among countries, and different segments of society, ensuring that no one is left behind» [6].

Bibliography:

1. Biswas, Rajiv. ASEAN Economic Outlook in 2024. *S&P Global Market Intelligence*, 2024. <https://www.spglobal.com/marketintelligence/en/mi/research-analysis/asean-economic-outlook-in-2024-jan24.html>.

2. ASEAN Stats. *ASEAN Statistical Bulletin, May 2024*. ASEAN Secretariat. 2024. <https://www.aseanstats.org/wp-content/uploads/2024/05/ASB-202405-03.pdf>.

3. ASEAN. *ASEAN Investment Report 2024: ASEAN Economic Community 2025 and Foreign Direct Investment*. ASEAN Secretariat. 2024. <https://asean.org/book/asean-investment-report-2024-asean-economic-community-2025-and-foreign-direct-investment/>.

4. Ministerio de Comercio, Industria y Turismo de España. Acuerdos Comerciales de la ASEAN. *Comercio.gob.es*. 2023. <https://comercio.gob.es/PoliticaComercialUE/AcuerdosComerciales/Paginas/asean.aspx>.

5. ASEAN. *ASEAN Identity: Now and Beyond*. ASEAN Secretariat. 2023. https://asean.org/wp-content/uploads/2023/10/ASEAN-Identity_now-and-beyond.pdf.

6. Prensa Latina. ASEAN Discute en Indonesia Visión de su Comunidad Después de 2025. *Prensa Latina*. 2023. <https://archivo.prensa-latina.cu/2023/03/20/asean-discute-en-indonesia-vision-de-su-comunidad-despues-de-2025>.

Фальковський А. О.

*кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри державознавства, права та європейської інтеграції
Національного університету «Одеська політехніка»
м. Одеса, Україна*

ОБ'ЄКТИ СВІТОВОЇ КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ ШРІ-ЛАНКИ ТА ЇХ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВИЙ ЗАХИСТ

Для сучасного етапу розвитку людства набуває все більшої актуальності збереження культурної спадщини, особливо в період військових конфліктів. Є важливим досліджувати досвід інших країн світу, особливо тих, що пройшли тяжкий етап збройної агресії, що супроводжувались знищенням об'єктів культурної спадщини, їх переміщенням і викраденням.

Шрі-Ланка, відома своєю багатомілітичною історією, багата на культурні та природні пам'ятки, що мають велике значення не лише для країни, а й для світової спільноти. Серед них є вісім об'єктів, включених до списку Світової спадщини ЮНЕСКО, що демонструють різні аспекти культури, релігії, архітектури та природних ландшафтів. Однією з важливих пам'яток є Гале-Форт, який є яскравим прикладом колоніальної архітектури. Незважаючи на його історичну цінність, дослідження вказують на численні випадки недотримання будівельних регуляцій з боку мешканців та бізнесів. Це обумовлено браком усвідомлення важливості цих регуляцій та тим, що багато хто вважає їх перешкодою для розвитку туризму. В результаті значна кількість будівель у форті порушує норми зовнішнього оформлення дахів та фасадів [1].

Іншою визначною пам'яткою є Храм Зуба Будди в Канді, що є одним із найважливіших буддистських релігійних святих у Світі. Збереження цього об'єкта здійснюється, окрім міжнародно-правовий та адміністративно-правовий охорони, також завдяки сучасним методам адміністрування – документуванню та моніторингу. Використання технології 3D-сканування дозволяє точно відтворювати архітектурні деталі та проводити регулярні інспекції для відстеження пошкоджень, викликаних природними факторами або діяльністю людини [2]. Адміністративно-правовий захист забезпечується спеціальними державними установами, такими як Департамент археології Шрі-Ланки, який відповідає за виконання регуляторної політики та охорону

пам'яток. Проте, як зазначають дослідники, одна з основних проблем полягає у недостатньому фінансуванні та дефіциті кваліфікованих фахівців [3].

У контексті охорони спадщини важливу роль відіграє міжнародне співробітництво, особливо коли йдеться про підводну культурну спадщину. Дослідження показують, що захист підводних археологічних об'єктів у Шрі-Ланці потребує міждисциплінарного підходу та активної участі міжнародних організацій. Це дозволяє ефективніше досліджувати та зберігати артефакти, які інакше могли б бути втрачені [5]. Також особливу увагу слід приділити впливу туризму на археологічну спадщину. Туризм є важливим джерелом доходів для країни, але одночасно створює загрозу для збереження пам'яток через надмірне навантаження на об'єкти та недотримання правил поведінки відвідувачами. Наприклад, дослідження показали, що поведінка місцевих та іноземних туристів відрізняється, що призводить до різних рівнів негативного впливу на археологічні об'єкти [4].

Використання сучасних технологій, таких як доповнена реальність, відкриває нові можливості для популяризації культурної спадщини. Мобільні додатки, що використовують технології доповненої реальності, дозволяють туристам побачити реконструйовані версії стародавніх споруд та артефактів, що сприяє підвищенню їхньої обізнаності та інтересу до історії країни. Це також допомагає знизити фізичне навантаження на пам'ятки, оскільки частина інформації надається віртуально [6]. У випадку з Храмом Зуба Будди в Канді, використання 3D-сканування та цифрового архівування допомогло забезпечити збереження деталей архітектури навіть після терористичної атаки 1998 року, що завдала значних пошкоджень [7]. Такі підходи демонструють, як технології можуть поєднуватися з традиційними адміністративно-правовими методами захисту для ефективного збереження об'єктів світової культурної спадщини Шрі-Ланки.

Незважаючи на всі ці зусилля, важливою залишається проблема політичного впливу на процеси збереження спадщини. Наприклад, у випадку Галле-Форту політичний тиск часто перешкоджає застосуванню санкцій до порушників будівельних норм, що ускладнює збереження автентичності пам'ятки [1]. Крім того, адміністративні обмеження та складність процедур отримання дозволів на реставрацію історичних будівель часто стають бар'єром для місцевих мешканців та підприємців [9].

Таким чином, ефективний адміністративно-правовий захист об'єктів Світової спадщини Шрі-Ланки потребує комплексного підходу, що включає модернізацію адміністративного законодавства,

підвищення обізнаності громадськості, використання сучасних технологій в адмініструванні та міжнародно-правову співпрацю. Лише за умови інтеграції цих компонентів можна забезпечити ефективне довгострокове збереження культурних та природних пам'яток для майбутніх поколінь.

Література:

1. Kumudini Y., Wickramaarachchi N. An Investigation of non-compliance with Building Regulations in Heritage Areas; A Case Study in Galle Fort-Sri Lanka. 2018.
2. Ratnayake A.M.M., Ine M., Drewello R. Preservation of Archeological Sites Using 3D-Scanning Documentation Case Study: Sri Dalada Maligawa, Kandy, Sri Lanka. 2018. DOI: 10.1109/NITC.2018.8550086.
3. Mandawala P.B. Heritage Management in Sri Lanka: In Legal, Administrative and Financial Perspective over 125 Years. 2017.
4. Indika M. Impact of tourism on archaeological heritage in Sri Lanka. 2010.
5. Mandawala P.B. Protection of the underwater cultural heritage of Sri Lanka through international cooperation. 2017.
6. Galmangoda G.D.D.M., Gajanayake P.Y.S., Indika K., Rajapaksha N., Jayaweera Y. Augmented Reality to Reconstruct Sri Lankan Cultural Heritage in Prime State: HeladivaAR. 2016.
7. Wijesuriya G. Conserving the Temple of the Tooth Relic, Sri Lanka. Public Archaeology. 2000. T. 1. C. 99–108. DOI: 10.1179/pua.2000.1.2.99.
8. Sepala R. Conservation and preservation of heritage sites in Sri Lanka with virtual heritage. Proceedings Seventh International Conference on Virtual Systems and Multimedia. 2001. C. 246–247. DOI: 10.1109/VSMM.2001.969677.

НАПРЯМ 3. ТУРЕЧЧИНА, КРИМ ТА ТЮРКСЬКИЙ СВІТ

DOI <https://doi.org/10.36059/978-966-397-464-4-25>

Бубенок О. Б.

*доктор історичних наук, професор,
провідний науковий співробітник відділу Євразійського степу
Інституту сходознавства імені А. Ю. Кримського
Національної академії наук України
м. Київ, Україна*

ДО ПИТАННЯ ПРО ПОХОДЖЕННЯ ТОПОНІМА *ТЕПСЕНЬ*

Для лінгвістів та археологів може становити великий інтерес плато *Тепсень*, розташоване на південній околиці смт. Коктебель, у Східному Криму на північний схід від Судака та на південь від Старого Криму, біля підніжжя гірського масиву Кара-Даг. Зазвичай ця назва дуже відома серед археологів, бо тут було розташоване ранньосередньовічне поселення. При цьому походженню самого топоніма *Тепсень* не приділялось належної уваги.

В Інтернеті та довідковій літературі дуже поширеною є думка, що велика за площею плоска вершина цього пагорба асоціювалася у місцевих жителів з блюдом, що і є перекладом цієї назви з кримсько-татарської мови. Схоже пояснення зустрічаємо і в науковій літературі. Так, В. А. Бушаков схильний був пов'язувати топонім *Тепсень* із кримсько-татарським словом *tepsi*, що, на його думку, має означає «блюдо», «тацю», тобто «круглий у плані пагорб» [1, с. 218]. Але, на жаль, немає пояснення того, звідки у топонімі *Тепсень* з'явилося кінцеве *-нь*. Здається, питання є більш складним, ніж уявляється на перший погляд.

Звертає на себе увагу наявність у топонімі *Тепсень* складової *-псень*. У зв'язку з цим є сенс згадати, що у мовах адигів слово *псин* означає «джерело». З огляду на місцеві кліматичні умови Криму, де постійно відчувається нестача води, це припущення виглядає цілком слушним. Що ж стосується початкового *Те-*, то і це можливо пояснити з позицій адизьких мов.

Так, аналогічна назва *Ту япсин (Туяпсин)* відома у Східному Причорномор'ї для позначення притоки р. Туапсе. Дослідники схильні пояснювати цю назву як «два джерела», де *Туа (Ту)* означає «два», а

Псин – «джерело». Навіть сучасні топонім та гідронім на Західному Кавказі – *Туансе*, на думку Дж. Н. Кокова, містить два адизьких слова *Туа (Тлу)* – «два» і *Псе* – «річка», тобто має позначати «дві річки, дворіччя».

Варто зазначити, що топоніми на кшталт «Два джерела» мають досить широке поширення на просторах Євразії. Достатньо згадати місто Учкудук в Узбекистані. Згідно поширеної думки, *Учкудук* узбецькою мовою має означати «три колодязі» або «три криниці».

Припущення про адизьке походження географічної назви *Тепсень* потребує історичного обґрунтування. Подібні назви з основою *Пе* – не рідкість для території Криму та материкової України. Достатньо згадати назву річки Псел, що являє собою ліву притоку Дніпра і протікає через територію Сумської та Полтавської областей до свого впадіння в Дніпро нижче м. Кременчук. Притоками Псла є річки Пселець, Псельчик і Псинка. Крім того, в цьому ж районі знаходиться річка Псоля, яка є правою притокою Дніпра. Отже, в Середній Наддніпрянщині існує ціле зосередження таких гідронімів. Немає сумнівів у тому, що з цими гідронімами пов'язані назви населених пунктів: села Запсілля Великобагачанського та Кременчуцького р-нів, а також село Запсільське Гадацького р-ну Полтавської обл., тощо [3, с. 56].

Дослідники вже давно помітили, що гідронім Псел (Псло) має багато спільного з гідронімами в місцях проживання адіго-абхазьких народів на Північному і Західному Кавказі. Таких назв річок на Кавказі можна навести велику кількість: *Пседах*, *Псекупс*, *Псоу*, *Псузьь*, *Псыбэ*, *Псыбундж*, *Псыгуэнеу*, *Псыджор*, тощо [3, с. 57–58]. Дослідники одностайні в думці, що в основі цих гідронімів лежить адизьке слово *пси* – «вода», «річка».

Щодо часу й обставин появи назви річки Псел на Дніпровському Лівобережжі доречно навести слова відомого етнографа-кавказознавця Л. І. Лаврова: «Необхідно припустити одне з двох: або назва Псел не має стосунку до адизької мови, або вона існує тут не з XIV ст., а з доісторичної доби, коли на Україні могло проживати населення, що говорило мовою, спорідненою з адизькою» [2, с. 65].

Тому є сенс підтримати ідею К. М. Тищенко про давнє походження кавказьких гідронімів на території України. На його думку, в далекому минулому землі Північного Причорномор'я являли собою частину циркумпонтійської зони, що «принаймні з III тис. до н. е. входила до сфери впливу кавказьких і середземноморських культур». Наслідком цього, на думку дослідника, є існування на сучасній карті України деяких гідронімів кавказького походження [4, с. 89–90].

Отже, не виключено, що назви *Тепсень* і *Псел* могли з'явитися на землях Північного Причорномор'я в дуже давні часи, тобто до нашої ери. Це можна пов'язати з існуванням тут масиву кавказомовного (адизького) населення. Хоча не виключено, що географічна назва

Тепсень своїм виникненням могла бути зобов'язана більш пізнім міграціям адигів до Судака та його околиць.

Так, в останні десятиліття деякі автори наукових публікацій стали писати про те, що в ранньому Середньовіччі на Північно-Західному Кавказі проживала етнічна група адигів, яка називалася чи то «согдіани», чи то «сугди». Вони, на думку цих дослідників, у Східному Криму заснували поселення Сугдея (Судак). Ці вчені звернули увагу на один пасаж, що міститься в тому перекладі з латинської мови грецькою твору християнського письменника IV ст. Ієроніма «*De viriis illustribus*», який виконав грецький письменник і перекладач IV–V ст. Софроній, де розповідається про діяння апостола Андрія у Східному Причорномор'ї. Серед місцевих народів там були згадані «Согдіани».

О. В. Гадло, коментуючи цей пасаж, висловив припущення, що під назвою «Согдіани» могли фігурувати «сагіни», які «були особливим етнотериторіальним утворенням, яке займало південну частину Кубанської дельти – область стародавньої Сіндіки, яка до IX ст. не входила до складу зіхського об'єднання». Тобто він вбачав в них одну із груп адигів. Мало того, О. В. Гадло вважав, що у VIII ст. етнонім *согдіане-сугди* з'являється на території Таврики, де він дає ім'я *Сугдея* стародавньому грецькому емпорію, що існував з 212 р. (тобто сучасний Судак). Необхідно зазначити, що, незважаючи на багато спірних моментів, гіпотеза О. В. Гадла про согдіанів-адигів, які могли в Криму заснувати поселення Сугдея, знайшла підтримку серед багатьох дослідників.

Якщо подивитись на карту Східного Криму, то можна помітити, що поруч із Судаком було розташоване поселення салтівської культури на плато Тепсень. А це спонукає висловити припущення про причетність жителів Судака до появи цього топоніма. Проте гіпотеза О. В. Гадла значною мірою суперечить давно ustalеним уявленням про заснування Судака іраномовними аланами. З іншого боку, О. В. Гадло так і не довів, що згадані у візантійських текстах «согдіани» дійсно належали до адигів.

І найбільш пізні міграції до Криму адигів, відомих як черкеси, могли відбуватися в пізні Середньовіччя, тобто за часів Золотої Орди, Кримського ханства та Османської імперії в XIII–XVIII ст. Ця проблема неодноразово піднімалася в науковій літературі. Про широке розселення адигів-черкесів на території Криму, включаючи східну частину півострова, можуть свідчити дані не лише письмових джерел, а й топонімії. Так, В. А. Бушакову вдалося виділити значну їхню кількість: «с. *Черкез*, *Черкез-Елі* (два ойк.), *Черкез-Тобай*, *Черкез (Черкес)-Кермен*, г. *Черкасин-Даг*, *Черкез-Кош*, яр *Черкес-Кош*, узв. *Черкезин-Хир*, *Черкес-Тепе*, дж. *Черкес-Чокрак*, *Черкесін-Чокрак*, дерево *Черкес-Дерек (Черкес-Джевіз)* у Місхорі» [1, с. 138]. Отже, не виключено, що наслідком черкеських міграцій до Східного Криму

стало виникнення адизьких топонімів на кшталт *Тепсень*. Проте і це припущення потребує подальшої перевірки.

Таким чином, немає нічого дивного в тому, що на території Східного Криму могли виникати топоніми адизького (кавказького) походження, бо географічна близькість Північно-Західного Кавказу могла сприяти міграціям кавказького населення із сусіднього регіону. Тому виникнення топоніму *Тепсень* між Судаком, Феодосією та Старим Кримом може бути закономірним наслідком цих процесів. Проте заселення району більш пізнім тюркомовним населенням могло примусити дати народне тлумачення вже незрозумілій місцевій назві *Тепсень*. Тому кримські татари знайшли нове пояснення щодо походження назви плато: *tepsi* – «блюдо, круглий у плані пагорб».

Література:

1. Бушаков В. А. Лексичний склад історичної топонімії Криму. Київ: Інститут сходознавства НАНУ, 2003.
2. Лавров Л. І. До питання про українсько-кавказькі культурні зв'язки. *Народна творчість та етнографія*. 1961. № 3. С. 64–65.
3. Стрижак О. С. Назви річок Полтавщини. Київ: АН УРСР, 1963.
4. Тищенко К. Мовні контакти: свідки формування українців. Київ: Аквілон-плюс, 2006.

DOI <https://doi.org/10.36059/978-966-397-464-4-26>

Власов О. А.

*аспірант кафедри образотворчого мистецтва
Київського столичного університету імені Бориса Грінченка
м. Київ, Україна*

ФОРМИ ПОСУДУ КРИМСЬКОТАТАРСЬКОЇ КЕРАМІКИ НА ОСНОВІ МУЗЕЙНИХ, АРХІВНИХ, ЛІТЕРАТУРНИХ ДЖЕРЕЛ

Метою роботи є висвітлення особливостей форм, функціонального призначення та оздоблення кримськотатарської кераміки як частини культурної спадщини, що вимагає збереження та подальшого вивчення. Використано традиційну термінологію кримськотатарською мовою.

Дослідження базується на аналізі зразків із фондів Національного музею народної архітектури та побуту України, Бахчисарайського державного історико-культурного заповідника, а також архівів Центрального державного архіву-музею літератури і мистецтва України. Окрім того, враховано праці відомих дослідників, таких як

У. А. Боданинський, А. М. Ібрагімова, І. Б. Тесленко, Н. М. Акчуріна-Муфтієва та інших.

Серед ключових зразків ритуальної кераміки виділяється **куман** – посудина для малого ритуального омовіння, що характеризується функціональним дизайном і стійкістю (рис. 1). Для перенесення та зберігання води широко використовувався **гугюм**, витягнута форма якого забезпечувала зручність транспортування, а його пористі стінки сприяли збереженню прохолоди (рис. 2). Окрему категорію становить декоративно-господарський посуд, як-от **чічек савути** – ваза для квітів, оздоблена яскравими орнаментами й формами, що нагадують бутони (рис. 3).

Кримськотатарська кераміка є важливим елементом матеріальної культури кримських татар, що поєднує функціональність, художню естетику та релігійні традиції. Вироби, створені місцевими майстрами, відображають глибокий зв'язок між побутовими потребами, віруваннями та естетичними смаками народу. Форми керамічного посуду є відображенням різноманітних соціокультурних аспектів, що розвивалися під впливом історичних, релігійних та географічних умов Криму.

Сучасна інтерпретація: завдяки проєкту «ZINCIR/ЛАНЦЮГ ЛАНКИ ПАМ'ЯТІ» були створені унікальні копії керамічного посуду, які інтегрують історичні традиції в сучасний культурний контекст [1].

А.

В.

Рис. 1. Куман – традиційна форма ритуальної кераміки кримськотатарського народу

А. – Національний музей народної архітектури та побуту України (НМНАПУ). Глина, випал, круг, полива. 220 x 190 мм.

с. Надєждівка, Херсонська обл. 60-ті роки XX ст.

В. – сучасне відтворення історичної посудини, проєкт «ZINCIR/ЛАНЦЮГ Ланки пам'яті». Художник-кераміст Руستم Скибін. Глина, випал, круг, полива. Розміри: h – 250 мм, \varnothing – 165 мм, 2023 р. [1]

А.

В.

Рис. 2. Гугюм – традиційна форма кримськотатарського посуду для води

А. – приватна колекція, Крим. Глина, випал, круг, ліплення.

В. – сучасне відтворення історичної посудини, проект «ZINCIR/ЛАНЦЮГ. Ланки пам'яті». Художник-кераміст Рустем Скибін. Глина, випал, круг, ліплення, полива.

Розміри: h – 375 мм, ø – 225 мм, 2023 р. [1]

А.

В.

Рис. 3. Чічек савути – традиційна форма кримськотатарського декоративно-господарського посуду

А. – Бахчисарайський державний історико-культурний заповідник. Глина, випал, круг.

В. – сучасне відтворення історичної посудини, проект «ZINCIR/ЛАНЦЮГ. Ланки пам'яті». Художник-кераміст Рустем Скибін. Глина, випал, круг, гравірування, ліплення, полива.

Розміри: h – 290 мм, ø – 185 мм, 2023 р. [1]

Ритуальна та культова кераміка

Куман / Quman (рис. 1)

Призначення: важливий компонент ісламської культури для малого ритуального омовіння (абдест).

Особливості дизайну: плоске широке дно забезпечує стійкість; лійкоподібне горло зручне для наповнення водою і запобігання розхлюпуванню; тонкий носик формує вузький струмінь для економного використання води; комфортна ручка для перенесення.

Матеріал: часто теракотовий, іноді глазурований.

Розміри: h – 250 мм, ø – 165 мм.

Посуд для води

Гугюм / Gügüm (рис. 2)

Призначення: перенесення та зберігання питної води.

Особливості дизайну: витягнута форма із вузьким горлом; велика ручка, стійке дно середнього розміру; рідко покривалася поливою для забезпечення "дихання" стінок.

Розміри: h – 375 мм, ø – 225 мм.

Декоративно-господарський посуд

Чічек савути / Çiçek Savut (рис. 3)

Призначення: ваза для квітів, що виконувала переважно декоративну функцію.

Особливості дизайну: висока пластичність форми з широким рядом варіацій; поверхня завжди глазурована, декорована орнаментом, гравіруванням, ліпленням; віночок часто мав обриси квітки чи бутона.

Етимологія: назва походить із кримськотатарського *çiçek* ("квітка") та *savut* ("посуд").

Розміри: h – 290 мм, ø – 185 мм.

Отже, дослідження форм кримськотатарського посуду, засноване на музейних, архівних і літературних джерелах, дозволило відтворити багатогранну картину матеріальної культури кримських татар. Ритуальна та культова кераміка, як-от куман, демонструє глибокий зв'язок із релігійними традиціями, у той час як посуд для зберігання води, наприклад, гугюм, відображає практичність та адаптованість до побутових потреб. Декоративно-господарські вироби, зокрема чічек савути, свідчать про художню майстерність і естетичні вподобання народу.

Форми кримськотатарського посуду є яскравим прикладом синтезу функціональності, культурних особливостей і релігійних впливів, що формувалися в унікальних історичних і географічних умовах Криму. Важливим елементом дослідження є використання традиційної кримськотатарської термінології, що підкреслює автентичність та унікальність цієї спадщини.

Завдяки сучасним ініціативам, таким як проєкт «ZINCIR/ЛАНЦЮГ ЛАНКИ ПАМ'ЯТІ», історичні форми кримськотатарської кераміки отримали нове життя. Створені унікальні копії цих виробів інтегрують традиційні елементи в сучасний культурний контекст, забезпечуючи збереження й популяризацію цієї частини культурної спадщини.

Подальше дослідження кераміки кримських татар є важливим кроком у збереженні їх національної ідентичності та інтеграції в сучасні культурні процеси.

Література:

1. Аблялімова-Чийгоз Е. Н., Сеїтаблаєв А. Ш., Абдулаєва Е. А., Скибін Р. В., Доценко Д. С. Артбук «Кримськотатарська кераміка». *Проект «Zincir / Ланцюг»*. Київ, 2023. 48 с.: іл.
2. Акчуріна-Муфтієва Н. М. Історіографія вивчення кримськотатарського народного декоративного мистецтва / *Східний світ*. 2007. № 1. С. 16-22.
3. Боданинський У. А. Археологічне та етнографічне дослідження татар в Криму. 1930. Сімферополь // *Кримські татари*. Хрестоматія етнічної історії та традиційної культури. Сімферополь: *Доля*, 2005. С. 52–75.
4. Вейсова В. Е. Відродження традицій кримськотатарської кераміки на сучасному етапі. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/> (дата звернення: 07.09.2023 р.).
5. Заатов І. А. Кримськотатарське образотворче і декоративно-прикладне мистецтво ХХ ст. (Генезис, еволюція, сучасний стан) / – Сімферополь: *Доля*, 2002. – 280 с.: іл.
6. Ібрагімова А. М., Виногородська Л. І. архітектурно-археологічні дослідження на території Бахчисарайського заповідника у 2003 році // Україна і Туреччина: матер. міжнар. наук. конф. з нагоди 80-річчя заснування турецької республіки. Київ., 2003. с. 38–40.
7. Соболева О. Кримськотатарська кухня. Київ: *Видавництво ФОП Брайченко «Izhak»*, 2019. 126 с. фот.
8. Тесленко І. Б. Хронологія однієї групи кухонного посуду з пам'яток Криму XV ст. *Археологія*, № 4, 2011. С. 60–68.
9. Школьна О. В. Типологія та мотиви оздоблення групи східного тонкокерамічного посуду країн Кавказу та Середньої Азії в ХХ – на початку ХХІ ст. Сучасне мистецтво: наук. зб. / Ін-т проблем сучас. мистец. НАМ України; редкол.: В. Д. Сидоренко (голова редкол.), А. О. Пучков (заст. гол. ред.) та ін. *Фенікс*. Київ, 2016. Вип. XII. С. 203–208.
10. Shepard A. O. *Ceramics for the Archaeologist*. Carnegie Institution of Washington publication. Carnegie Institution of Washington, 1956. 414 p.

Дрига І. М.

*кандидат філологічних наук, старший науковий співробітник,
доцент кафедра тюркології*

*Київського національного університету імені Тараса Шевченка
м. Київ, Україна*

СУЧАСНИЙ СТАН КОРПУСНОЇ ЛІНГВІСТИКИ В ТУРЕЧЧИНІ

Продемонстрований на сьогодні значний поступ корпусної лінгвістики у світі не оминув і Туреччину, де так само протягом останніх 20 років було створено та запропоновано до послуг мовознавців щонайменше три турецькомовних корпуси різного призначення. Метою даного дослідження є апробація корпусів турецької мови у порівнянні з традиційно вживаними (<https://app.sketchengine.eu>, Brown Corpus, BNC тощо), розуміння міри прогресування корпусної лінгвістики в Туреччині від анкарського періоду Сергея Ніренбурга¹ та доробку Кемалья Офлязера² [Atalay, Oflazer...], а також порівняння операбельності новостворюваних корпусів тюркських мов, в тому числі тих, що їх розробляють в Україні.

Національний корпус турецької мови (TUD, Türkçe Ulusal Derlem, <https://v3.tnc.org.tr>) – надійне джерело для цитувань реальних вживань сучасної турецької мови, був розроблений за підтримки проєкту 108K242 Ради Туреччини з науково-технічних досліджень (TÜBİTAK) [Aksan... 2012; Aksan, Özel, Yılmaz, Demirhan 2016]. TUD – збалансований та репрезентативний масив текстів, що складається з 50 мільйонів слововживань сучасної турецької мови, створений по шаблону British National Corpus і включає тексти якомога більшої кількості різних жанрів та галузей приблизно 24-25-річного періоду з 1990 по 2014 рр. 98% наповнення корпусу становлять писемні тексти,

¹ Професор Політехнічного інституту Ренселіра, Трой, Нью-Йорк. У 2000-х рр. Ніренбург виконував обов'язки директора Інституту передових досліджень мовної інженерії для маловивчених (природних) мов під егідою НАТО (Анкара, Туреччина, пізніше – Батумі, Грузія, 2007).

² Кемаль Офлязер – колишній професор комп'ютерної лінгвістики університетів Сабанджи (Стамбул) та Бількент (Анкара), нині – Carnegie Mellon University в Катарі, займається мультидіалектним паралельним корпусом для арабської мови. Сфера інтересів – розробка та навчання ШІ для турецької мови, статистичний машинний переклад, використання ШІ для навчання мови.

2% – приклади, зібрані з розмовної турецької мови. Для користувачів, які хочуть отримати доступ до даних корпусу та робити запити, існує процедура авторизації та отримання доступу, після чого їм надається можливість безкоштовного онлайн – доступу через доволі зручний інтерфейс, який, утім, відрізняється від визнаних в ЄС та вимагає ознайомлення з інструкцією та взірцями запитів для тюркських мов. TUD наразі є найбільшим в Туреччині мовним корпусом та дає найбільші можливості пошуку, поетапно представлені кінцевому споживачеві, атож був обраний Управлінням підтримки дослідних програм TÜBİTAK (ARDEB) гідним увійти до каталогу кращих підтриманих проєктів з соціально-гуманітарних наук «Історії успіху», який було видано до 50-річчя Ради. Таким чином, TUD використовується як розлоге реферативне джерело не лише колами лінгвістів, але й є довідковою базою для посадових осіб та урядовців, науково-освітніх та державних установ, органів преси та авторів публікацій з інформатики, методології освіти, науки і техніки; для промоції та популяризації використання турецької мови у світі, викладання турецької мови як іноземної та проведення наукових досліджень і зокрема написання курсових, дипломних та дисертаційних робіт в галузі тюркології.

Турецький текстовий корпус Середньосхідного ун-ту ODTÜ (<http://medid.ii.metu.edu.tr>) створений з метою виявлення слововжитку писемних текстів і так само фінансований проєктом 107E156 TÜBİTAK у 2007-2011 рр. Після проходження реєстрації та надсилання письмової згоди використовувати корпус виключно в академічних цілях дослідники отримують заархівований файл програми METU Workbench, яку можна запустити за умови наявності на комп'ютері відповідної версії Java Runtime Environment (JRE). В корпусі з виконаною текстовою розміткою заявлено приблизно 2 млн. токенів зі збереженням таких тегів як тип та авторство, місце та рік видання тексту, і без збереження розбивки на параграфи тощо. Підкорпус у приблизно 450-500 тис слововживань має семантичну розмітку та становить собою дискурсний банк – браузер, де сполучники були ановані разом з пов'язаними кластерами тексту, таким чином розширюючи операбельність даними з рівня речення до рівня дискурсу. Це включає аотації до приблизно 8400 дискурс – зв'язків, вибудованих на 500-тисячному субкорпусі з розподілом по жанрах двохмільйонного корпусу METU, що дає змогу досліджувати структурні та семантичні аспекти зв'язків дискурсу. Шар аотаційних даних генерується у форматі XML за допомогою символічних індексів. Інструмент аотації має користувацький інтерфейс, завдяки якому сполучники та аргументи підсвічуються різними кольорами.

Нарешті, 3-й корпус Мерсінського ун-ту (<http://turkcederlem.mersin.edu.tr>), здебільшого опрацьований в проектах Бюлента Озкяна, відрізняється тим, що надає і лексичну, і морфологічну розмітку текстам, відповідно зробивши можливим складання словників колокацій, відслідковування активізації та зникнення варіантів абсолютних синонімів за періодами, різні конотації, сполучуваність різних частин мови. Зокрема, дослідження часто використовуваних віддієслівних частин турецької мови (дієприкметники– дієприслівники – віддієслівні імена / герундиви) за синтаксичними та функціональними якостями допомагає ідентифікувати морфологічну структуру слова та особливості їх використання, надає інформацію про їх розподіл за стратами (різні типи тексту), систематичні ознаки та використання в ідіомах тощо.

Всі три корпуси дають базу порівняльних даних для проведення компаративних досліджень з корпусами кримськотатарської мови (Ленара Кубедінова – Радован Гараб'ік, <http://turk.translate.tatar>; <https://www.ctcorpus.org/index.php/uk/>).

Література:

1. Aksan, Y., Aksan, M., Koltuksuz, A., Sezer, T. Mersinli, M., Demirhan, U. U., Yılmaz, H., Kurtoglu, Ö., Atasoy, G. Öz, S., Yıldız, İ. 2012. Construction of the Turkish National Corpus (TNC). Proceedings of the Eight International Conference on Language Resources and Evaluation (LREC 2012). Istanbul: Türkiye. URL: http://www.lrecconf.org/proceedings/lrec2012/pdf/991_Paper.pdf
- Aksan, Y., Özel, S. A., Yılmaz, H., & Demirhan U. 2016. The Turkish National Corpus (TNC): Comparing the Architectures of v1 and v2. 2016, 32-37.
2. Türkçe Ulusal Derlemi Web sayfası: URL: <https://www.tnc.org.tr/tr/>
3. Aksan, D. (1996). Türkçenin sözcükbilimi. Ankara: Engin Yayınevi.
4. Aksan, D. (1980a). Sözcükbilim. Dilbilim ve Dilbilgisi Konuşmaları I, 51-74.
5. Derlem Dilbilim ve Sözcük Anlambilim. Doğan Aksan anısına. Yayına haz.: prof. Dr. Mustafa Aksan, dr. Gülsüm Atasoy. Toros Üniversitesi Yayınları, 2021. e-ISBN: 978-605-9613-05-7. 149 s.
6. Atalay Nart B., Oflazer Kemal, Say Bilge. The Annotation Process in the Turkish Treebank. URL: <https://catalog.ldc.upenn.edu/docs/LDC2015T11/turkish/turkishtreebank.pdf> (12.12.2024)
7. Oflazer Kemal, Bilge Say, Dilek Zeynep Hakkani-Tur" , and Gokhan " Tur" . 2003. Building a turkish Treebank //Anne Abeille,' editor, Building and Exploiting Syntactically-annotated Corpora. Kluwer Academic Publishers.

8. Oflazer Kemal. Two-level description of Turkish morphology // Proceedings of the Sixth Conference of the European Chapter of the Association for Computational Linguistics, April 1993.. A full version appears in Literary and Linguistic Computing, Vol.9 No.2, 1994.

DOI <https://doi.org/10.36059/978-966-397-464-4-28>

Іванов В. М.

аспірант кафедри українознавства, культурології та історії науки

Національного технічного університету

«Харківський політехнічний інститут»;

викладач

Харківської духовної семінарії та Вищих Свято-Володимирських

православних богословських курсів (м. Київ);

секретар

Харківського міського центру захисту історико-культурної спадщини

ГО «Українське товариство охорони пам'яток історії та культури»

м. Харків, Україна

КАРАЇМСЬКА ГРОМАДА М. ХАРКОВА: ІСТОРІЯ І СЬОГОДЕННЯ

Закон "Про корінні народи України" закріплює за караїмами статус народу, що не має іншої батьківщини, крім України.

За минуле століття їх порозкидало по країнах і континентах. Чисельність і без того маленької нації зменшилася з 13 600 у 1913 році до 1890 осіб у світі в 2002-му. В Україні, за останнім переписом 2001 року, мешкало 1196 караїмів, з яких половина – у Криму.

Скрізь, де розселилися караїми по Україні, вони створювали "маленький Крим": будували храми – кенаси, біля них мідраші – школи.

«Караїми були одним з найбагатших народів до революції 1917 року. Кількість мільйонерів на душу населення більше, ніж у інших. Навпроти магазину Габая потім перебував торговий дім братів Кальфа. Один з них, Марк, дав найбільше грошей на будівництво цієї будівлі кенаси і був її першим габбаєм – старостою, зараз би сказали – завгоспом. Дивимся пожертвування: 10 тисяч рублів. А що таке 10 тисяч у дорадянську добу? Хороший будинок у центрі міста можна було купити», – розповідає теперішній газзан Харківської кенаси

Олександр Дзюба. [1] Під магазином Габая мається на увазі будівля з вивіскою "Фабрика табаку, сигарь и папирось купца С. С. Габая", караїма, якраз на місці нинішньої міськради.

Після анексії Кримського ханства Російською імперією в 1783 році землю у караїмів відібрали, і вони масово покидали півострів. Їхали переважно в Османську імперію, але селилися і по Україні [1].

У 1873 році харківські караїми отримали дозвіл від влади на будівництво власного храму. Але нову будівлю кенаси звели тільки через двадцять років [6].

До радянської влади у Криму було одинадцять кенас, ще десять побудували поза Кримом в Україні. Відібрані у караїмів і перетворені хто на що: склади, "трансекспедиції", "сортоовочі", – лічені з них пережили ХХ століття.

Сьогодні, якщо не брати до уваги анексованих кримських, в Україні залишилися лише кілька будівель, де колись були кенаси. У київській – Будинок актора, у миколаївській – Палац урочистих подій і Будинок весільної моди, у бердянській – спортклуб "Спартак".

Єдина в континентальній Україні зараз діюча кенаса – харківська [1].

Перша харківська кенаса з'явилася в 1853 році у Подільському провулку, в колишньому будинку Ізмайлових. Молитовний будинок караїмів був затверджений урядом у 1873 році. На побудову окремої будівлі караїмської кенаси внесли кошти 36 караїмських сімей. Сучасна кенаса була побудована в 1891-1893 році за проектом архітектора Бориса Покровського на розі Подільського провулку та Кузнечної вулиці.

Газзаном Харківської караїмської кенаси в 1871 році став Султанський Моше Маркович. З 1899 року по березень 1917 року старшим газзаном кенаси був Газзан Фенерлі Мордехай Елісерович [2]. З літа 1917 року до закриття кенаси у 1929 році настоятелем караїмської кенаси був газзан Шамаш Яків Борисович [7].

Караїмська громада була розпущена радянською владою в 1929 року. В будівлі кенаси влаштувався клуб-музей. Пізніше в будівлі розташовувалася транспортна організація. За радянських часів зовнішній вигляд будівлі зазнав змін: внутрішній простір був розділений на два поверхи, у зв'язку з чим змінені форма вікон і додані вікна другого поверху, зникли Скрижалі Заповіту, які прикрашали карниз, а також огорожа навколо будівлі [4].

На початку 1990-х років реєстрацією караїмського національно-культурного товариства «Карай» опікувався нащадок першого харківського газзана Валентин Капон-Іванов, композитор, диригент і педагог. У 1995 році товариство нарешті вдалося легалізувати.

У 2006 році кенаса була повернута караїмській релігійній громаді. На сьогодні (2021 рік) харківська кенаса єдина на континентальній частині України, яку вдалося повернути караїмам. Пояснюється це нечисленністю караїмів, і, відповідно, браком коштів для відновлення і утримування кенаси[1]. Кенаса постраждала внаслідок обстрілів російських військ 31 березня 2022 р.[8]

Строго прямокутна, з плоским дахом, огороженою високими і масивними зубцями, кенаса нагадує кримськотатарську або турецьку фортецю-кале [3].

Можна уявити, як екзотично вона виглядала на тлі навколишніх будівель наприкінці XIX століття – колони пишного коринфського ордера, аочні високі вікна у два поверхи, увінчані зіркою Давида скрижали Завіту на фронтонах з усіх чотирьох сторін [5].

Вона і зараз виглядає екзотично, хоч радянські установи і спотворили її під себе. В першу чергу, звичайно, збили скрижалі, коли в 1929 році кенаса стала клубом "Союзу воявничих безбожників". Сьогодні кенаса як храм – це дві кімнати на першому поверсі. Перша з двох кімнат – молитовна. У молитовній збираються по суботах, чоловік п'ять-сім. На підлозі килими – моляться на колінах, і потрібно роззутися перед тим, як увійти. Через коридор від молитовної – кімната для зборів [1].

Караїмізм вийшов з іудаїзму, але визнаючи Тору і Танах (Старий Завіт), відкидає Талмуд як звід інтерпретацій, які деформують зміст Тори.

Головний принцип караїмізму – просто читайте Тору, і все. Саме слово "караїм" на івриті означає "ті, хто читають". Збирайтеся у храм, разом читайте Тору і не ускладнюйте ні її, ні своє життя непотрібними обрядами.

Іудеї називають караїмів іудейською сектою, караїми іудеїв – равністами, оскільки у тих все тримається на авторитеті рабина, що тлумачить Тору. Газзан не є проповідником і не є вчителем життя, він доглядає за кенасою і збирає громаду на читання Тори.

Зі сторони в цих тонкощах ніхто особливо не розбирався. Коли починалися єврейські погроми, караїми розділяли долю равністів – як за часів Хмельниччини, потім повстання Гонти і Залізняка.

«Після приєднання Криму до Росії в 1783 році кримські караїми опинилися у країні з антисемітськими законами і змушені були всіляко підкреслювати свою відмінність від євреїв, чого не було в ісламських країнах. Окремим етносом усвідомили себе лише кримські караїми та їх нащадки, які живуть у Східній Європі», – говорить Олександр Дзюба [1].

Чи не бентежить нікого, головним чином самих караїмів, що харківський газзан не караїм? Але він караїм. Тут лінгвістична заковика: одним і тим самим словом визначається і національність, і віросповідання. Караїмів по вірі в світі набагато більше, ніж караїмів за національністю – перших близько 40 тисяч [1].

Зараз спостерігається цікавий етап відродження караїмізму, нова хвиля. Стали з'являтися караїмські громади там, де їх ніколи не було, наприклад, у Бразилії, в Папуа – Новій Гвінеї, в Сан-Хуані (столиця Пуерто-Ріко). У Швейцарії не так давно в містечку на кордоні з Німеччиною заснували караїмську громаду.

Там немає свого "маленького Криму", як в Харкові. А Харків, зайнятий реконструкцією парків та зоопарку, не хоче помічати унікального скарбу, який у нього є.

Щодо харківської кенаси слід також зазначити, що згідно з Наказом МКІП від 04.06.2020 № 1883 будівлю занесено до Державного реєстру нерухомих пам'яток України за видом – містобудування та архітектури, за категорією – місцевого значення, охор. № 7166-Ха [9].

Література:

1. Краснящих А. Народ мільйонерів. Хто такі караїми і як вони опинилися в Харкові. *Релігійно-інформаційна служба України*. URL: https://risu.ua/narod-miljoneriv-hto-taki-karayimi-i-yak-voni-opinilisya-v-harkovi_n122001 (Дата звернення: 15.12.2024).

2. Духовенство м. Харкова на 1914 рік (всіх сповідань). Архівована копія. URL: <https://web.archive.org/web/20170719144722/http://www.petergen.com/bovkalo/sp/charkov1914.html> (Дата звернення: 15.12.2024).

3. Kenassa in Kharkov. *International Institute of the Crimean Karaites*. Архівована копія. URL: https://web.archive.org/web/20110805113307/http://karaim-institute.narod.ru/kenassa_gallery/kenassa-ukraine-kharkov.htm (Дата звернення: 15.12.2024).

4. Кузнечная улица. *Улицы и площади Харькова*. URL: <https://streets-kharkiv.info/kuznechnaya> (Дата звернення: 15.12.2024).

5. Лейбфрейд А. Ю., Реусов В. А., Тиц А. А. Харьков: Архитектура, памятники, новостройки. Путеводитель. Харьков: Прапор, 1985. С. 36–37.

6. Багалея Д. И., Миллер Д. П. История города Харькова за 250 лет его существования. Т. II. Харьков, 1993.

7. Лейбфрейд А. Ю., Полякова Ю. Ю. Харьков. От крепости до столицы. Харьков, «Фолио», 1998.

8. От обстрелов пострадала караимская кенасса. *JewishNews*. Архівована копія URL: <https://web.archive.org/web/20231203232734/>

<https://jewishnews.com.ua/society/ot-obstrelov-postradala-karaimskaya-kenassa-v-xarkove> (Дата звернення: 15.12.2024).

9. Державний реєстр нерухомих пам'яток України. Нерухома культурна спадщина. *Міністерство культури та стратегічних комунікацій*. URL: <https://mcsc.gov.ua/kulturna-spadshchyna/derzhavnyu-reiestr-nerukhomykh-pam-iatok-ukrainy/> (Дата звернення: 15.12.2024).

DOI <https://doi.org/10.36059/978-966-397-464-4-29>

Капуловський Я. О.

*студент 2 курсу Навчально-наукового інституту міжнародних відносин, історії та філософії
Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького
м. Черкаси, Україна*

Меміш О. М.

*кандидатка історичних наук,
старша викладачка кафедри археології та спеціальних галузей
історичної науки
Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького
м. Черкаси, Україна*

ЕКОНОМІЧНІ ЗВ'ЯЗКИ КРИМСЬКОГО ХАНСТВА З УКРАЇНОЮ

Відносини Кримського ханства з Україною впродовж періоду існування першого відзначились доволі нестабільним та змінним характером.

Ще за часів відсутності Української державності, Кримському ханству вдалось встановити торгівельні зв'язки з слов'янами і безпосередньо, самими українцями [1, с. 111-113]. Торгівлю і відносно мирне співіснування перервала Османська Порта, що встановила фактичний контроль над Кримським ханством та значно змінила загальні тенденції держави. Зокрема, зміни настали і в економічній сфері, змінивши характер та саму сутність торгівлі, зачепивши навіть питання податків [2, с. 460-463].

Подібні серйозні зміни призвели до значного загострення відносин кримських татар з українцями, а зокрема і запорозькими козаками. Це вилилось у доволі криваве протистояння, яке, втім, змінювалося на

періоди взаємодопомоги та союзів. Інколи, це були короточасні домовленості, що тривали декілька років [3, с. 13] та уклалися з метою боротьби проти спільного ворога, але траплялися і довготривалі союзи та домовленості, що втім теж мають деякі особливості та зміни в характері союзнитва, утворюючи, втім, довготривалу платформу для партнерства, якій удалось проіснувати більш ніж 30 років [3, с. 14].

Однак, активні бойові зіткнення призводили до спустошення самого Криму і України: набіги на фортеці та населенні пункти, їх спалення, викрадення людей, вбивства, та інші жорстокі явища були постійним елементом в складних взаєминах українців та кипчаків.

Окрім вже згаданої торгівлі до моменту входження Кримського ханства в фактичне підпорядкування Османської імперії, призвели до певної деградації економічних взаємин українців та кримських татар. Основні взаємини зводилися до набігів татар з метою пограбування місцевості та викрадення людей для їх подальшого продажу до Туреччини. Основним центром із продажу рабів було місто Кафа, яке знаходилося під керівництвом Османської держави. Саме в Кафу переправляли основну частину невільників, де їх купували посередники для подальшого продажу безпосередньо до Туреччини. Самі кримські татари рідко користувались невільниками, оскільки це могли собі дозволити радше заможні верстви населення і лишень у якості слуг.

Імовірноше за все, до самої України з Криму могла в великій кількості потрапляти сіль, риба, ікра, масло, певні молочні вироби, сама худоба, а також в останні роки існування Гетьманщини і вино. Чи експортувала щось Україна до Криму важко сказати, адже основні ринки експорту України знаходилися в зовсім іншому напрямку – головним чином, це країни Західної Європи.

Варто розуміти, що Кримське ханство не орієнтувалося на торгівлю як на основний предмет заробітку, адже цю ношу займала работоргівля з Османською Портою через Кафу та інші міста з ринками невільників. Значний прибуток вдавалось отримати також із військових набігів та грабунків, де якраз основною ціллю була Україна.

Отже, достеменно простежити економічні зв'язки України та Кримського ханства доволі важко. Головною проблемою є те, що загальна структура економіки Кримського ханства ще не достатньо досліджена для того, щоб робити ґрунтовні висновки щодо ролі України в житті держави кримських татар.

Література:

1. Історія Криму. Кримське ханство: навч. посіб. / Валентин Крисаченко. Київ: Твім інтер, 2000, С. 111–113.

2. Економічна історія України : Історико-економічне дослідження: в 2 т. / [ред. рада: В. М. Литвин (голова), Г. В. Боряк, В. М. Геєць та ін.; відп. ред. В. А. Смолій; авт. кол.: Т. А. Балабушевич, В. Д. Баран, В. К. Баран та ін.]; НАН України, Ін-т історії України. К.: Ніка-Центр, 2011, Т. 1, С. 460–463.

3. Мельник Л. Україна і Крим в історичних взаєминах. Відбитка із журналу «Визвольний шлях», чч. VIII, IX і X, 1982 р. Лондон: Українська Видавнича Спілка, 1982. С. 13–14.

DOI <https://doi.org/10.36059/978-966-397-464-4-30>

Кобринець О. С.

*кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри іноземних мов та міжкультурної комунікації
Харківського національного економічного університету
імені Семена Кузнеця
м. Харків, Україна*

ГАСТРОНОМІЧНА ПАРА «ХЛІБ-СІЛЬ» В УКРАЇНСЬКИХ І ТУРЕЦЬКИХ ПАРЕМІЯХ

Народна творчість – це візитна картка етносу. Саме у фольклорі відображаються історія, обрядові традиції, ментальність, гастрономічні уподобання і цінності нації.

В українському фольклорі досить поширеною є гастрономічна пара «хліб-сіть». Українська гостинність і щедрість завжди пов'язувались з хлібом-сіллю. Хліб-сіть, тобто паляницю із сіллю, за давніми традиціями подавали на знак гостинності та поваги до гостей. Крім того, привітання хлібом-сіллю було своєрідним обрядом очищення і захисту господарів дому, адже сіть вважалася оберегом від чорного ока та злих побажань. Ця гастрономічна пара увійшла до наступних українських паремій: *Без солі, без хліба – немає обіда. Без солі не смачно – без хліба не ситно. Хліб та сіть, стриб та й сів. Без хліба і солі стіл кривий. Хліб-сіть їж, а правду ріж! Їж хліб з сіллю та з водою, живи правдою святою. Як хліба і солі доволі, то й тихо в хаті. Їж хліб з сіллю, з водою, живи правдою святою. Спасибі за розсіл, а хліб свій та й сіть. Ласа віця до солі, коза до волі, а дівчина до кохання. Сіть – омаста, масло – окраса. Без солі, без хліба погана бесіда.* Приблизним змістовим турецьким аналогом останнього прислів'я з

гастрономічним компонентом є: *Eyvel taam, sonra kelam.* (досл. *Спочатку їжа, потім розмови.*). Спостерігаємо вживання рими: *хліба – обіда, їх – ріж, вдою – святою, хліба – бесіда.* Рима часто використовується у пареміях з метою кращого запам'ятовування.

Українські фразеологічні вирази: «водити хліб-сіль» означає *бути з ким-небудь у дружніх стосунках; товаришувати*; «ділити хліб-сіль» – *харчуватися разом з кимось; (перен.) жити спільними турботами, «відвідати хліба-солі» – завітати до когось у гості, «запросити на хліб та сіль» – запросити до себе у гості.* Вище зазначені чотири вирази є різновидом метонімії, а саме синекдохою, коли окрема частина вказує на ціле (хліб-сіль = їжа в цілому).

В турецькій мові ми знайшли декілька паремій з одночасним використанням цього виразу, але в інверсованій формі (*сіль-хліб*): *Bizde tuz ekmeğ hakkını unutmamak var.* (досл. *У нас право на сіль-хліб (=благодійний вчинок) забувати не можна.*) / *Tuz ekmeğ hakkını bilmeyen kör olur.* (досл. *Той, хто забуває вдячність за сіль-хліб, стає сліпим.*) / *Tuz ekmeğ bilmeyen, itten kötüdür.* (досл. *Той, хто не цінує солі-хліба, гірше за собаку.*) / *Tuz ekmeğ hakkı bilmeyen itten kötüdür.* (досл. *Той, хто не поважає права на сіль-хліб, гірше за собаку.*) / *Tuz ekmeğ hakkını bilmeyen, akıbet kör olur.* (досл. *Той, хто не поважає права на сіль-хліб, стає сліпим.*), а також декілька фразеологічних висловів: «*tuz ekmeğ düşmanı*» (досл. *ворог солі-хліба = невдячний; той, хто зрадив людину, яка зробила йому добро або нагодувала*), «*tuz ekmeğ hakkı*» (*право, отримане за гарний, благодійний вчинок = вдячність*).

При перекладі на турецьку з української знаходимо тлумачення *Хліб та сіль!* у значенні перефрази побажання приємного апетиту *Boğaz ola!*

Цікаві вислови народної мудрості знаходимо у турецькій мові окремо з лексемою *сіль*: *Lezzetsiz çorbaya tuz kâr etmez.* (досл. *Несмачному супу сіль користі не принесе.*); *Tatsız aşı tuz neylesin, akılsız başa söz neylesin.* (досл. *Що сіль для несмачної страви, що слово для бездумної голови.*); *Torbada tuzun, kahvede sözün olmalı.* (досл. *У торбі повинна матися сіль, а до кави слово.*); *Tuzdan leziz, sudan aziz bir şey olmaz.* (досл. *Немає нічого смачнішого за сіль та найдорожчого за воду.*); *Yoğurdu tuz, insanı söz öldürür.* (досл. *Сіль вбиває йогурт, а людину слово.*). В останньому прислів'ї зазначимо вживання метафори (*сіль / слово вбиває*). Спостерігаємо порівняння (*що сіль – що слово; нічого смачнішого за сіль та найдорожчого за воду*) та епітети з префіксом *без-* (*lezzetsiz, tatsız, akılsız*).

Висновки. Розглянуті паремії та фразеологізми відображають ставлення до основних продуктів у житті людини будь-якого етносу – хліба і солі. Прислів'я та приказки носять повчальний характер. В них демонструються людські та життєві цінності, вікові традиції та обряди,

важливість поважного ставлення до їжі. Серед стилістичних та художніх засобів виокремлено риму, ритм, порівняння, епітети, метафору, синекдоху.

Література:

1. Тематичний словник популярних українських прислів'їв та приказок з коментарями. Вид. 3-тє, доп. і переробл. / В. М. Северинюк. Тернопіль: Навчальна книга. Богдан, 2014. 176 с.
2. Фразеологічний словник української мови: у 2 т. / Уклад.: В. Білоноженко та ін. К.: Наукова думка, 1999. Вид. II. 980 с.
3. Aksoy Ömer Asım. Atasözleri ve deyimler sözlüğü. 1-2 Cilt. İnkilap Yayınları, 2015. 220 s.
4. Sarı Sümeyya. Bir Yiyecek Olarak Ekmek ve Ekmekle İlgili Atasözleri ve Deyimler. Lisans Tezi. Türk Dili Ve Edebiyatı Bölümü. 29 Mayıs Üniversitesi, İstanbul, 2014. 67 s.

DOI <https://doi.org/10.36059/978-966-397-464-4-31>

Покровська І. Л.

*доктор філологічних наук, професор,
професор кафедри тюркології*

*Київського національного університету імені Тараса Шевченка
м. Київ, Україна*

СПЕЦИФІКА СЕМАНТИКИ ФРАЗЕОЛОГІЗМІВ З КОМПОНЕНТОМ-ОНІМОМ У СУЧАСНІЙ ТУРЕЦЬКІЙ МОВІ

У сучасній лінгвістиці актуальним є з'ясування ролі онімів у складі фразеологічних одиниць. Оніми (власні назви) – це індивідуальні найменування окремих одиничних об'єктів, це певні реалії, що в мові називають дійсно існуючий або вигаданий об'єкт, особу чи місце, що є неповторним та єдиним у своєму роді [1]. Більшість власних назв можуть входити до складу фразеологічних одиниць, зокрема власні назви з'являються тоді, коли індивідуальне розрізнення набуває суспільної значущості. Ми виділили такі групи онімів, що можуть виходити до складу фразеологічних одиниць: особові імена людей (антропоніми), що дають широкий спектр категорій імен, що, у свою чергу, пов'язано з історією, культурою, особливостями психології людей, із традиціями; назви географічних об'єктів (топоніми); назви

космічних об'єктів (космоніми); найменування божеств, міфічних істот (теоніми, міфоніми), до складу яких входять назви тварин, рослин, народів, географічні та космічні об'єкти, імена людей, які в реальності ніколи не існували (*Azrail olmak* (букв. бути Ізраїлем) – ‘бути дуже страшним та задиристим’; *Gökte Tanrı, yerde ben* (букв. на небі **Бог**, на землі я); *mal bulmuş Mağribiye dönmek* (букв. перетворитися на **мавританця**, який знайшов товар) – ‘бути надзвичайно радісним або ж відчувати велике задоволення’; *sarı Yahudi* (букв. жовтий **євреї**) – ‘людина, яка дуже сильно любить гроші’; *Sora sora Kabe bulunur* (букв. *запитуючи, знайдеш Каабу*) – ‘Язык до Києва доведе’ [5, 6, 7].

Фразеологізми з компонентом-онімом, як правило, можуть відображати певні побутові ситуації, соціальні процеси або ж морально-етичні, емоційні характеристики індивіда. Наявність у фразеологізмі оніма виявляє свою структурно-семантичну своєрідність таких фразеологізмів. Адже саме ономастичний компонент стає опорним словом фразеологізму та визначає його зміст [3, с. 143].

Отже, фразеологізми з компонентом-онімом ми можемо визначати як особливий вид усталених виразів, які мають національне забарвлення, у яких онім виступає реалією і свого роду лінгвокультурологічним компонентом. Особливу увагу вимагає семантика фразеологізмів, оскільки сума значень компонентів не завжди означає значення виразу, особливу враховувати надслівність виразу, залежність між лексичними компонентами фразеологічних одиниць і повністю чи частково переосмислене їх значення.

Література:

1. Карпенко О.Ю. Онім у ментальному лексиконі: асоціативний метод визначення наявності чи відсутності. Одеса: Мова, 2005. № 10. 120-124 с.
2. Класифікація фразеологічних одиниць. 2012. URL: https://filologukraine.ucoz.ua/publ/mova/sulm/klasifikacija_frazeologichnik_h_odinic/3-1-0-37.
3. Мороз О.А. Фразеологічні одиниці з компонентом «власне ім'я» в сучасній українській мові: структурно-семантичний аспект: дис. канд. філол. наук. Донецьк: Донецький національний університет, 2002. 288 с.
4. Фразеологія. Українська лексикографія. Теоретичний матеріал. URL: <https://eschool.dn.ua/mod/book/view.php?id=203219>
5. Ahmet Selçuk. Deyimler Sözlüğü. Konya, 2015-2016. 240 s.
6. Aksoy Ömer Asım. Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı, 1988. 1205 s.
7. Doğan Mehmet. Büyük Türkçe Sözlük. İstanbul: Pınar Yayınları, 2005. 1424 s.

Poltorak V. M.

*Candidate of Historical Sciences, Associate Professor,
Researcher*

*Oriental Institute of the Czech Academy of Science
Praha, Czech Republic*

CRIMEAN TATARS AMONG THE OTTOMAN COSSACKS DURING THE EASTERN WAR

The Eastern War (1853-1856) became an important watershed in the history of the Ukrainian and Crimean Tatar peoples, demonstrating new opportunities for their cooperation in the fight against Russian imperialism. One of the most striking examples of such cooperation was the military journey of the Crimean Tatars as part of the 1st Regiment of the Ottoman Cossacks. The Ottoman Cossacks were a military unit that united representatives of many enslaved peoples in the struggle for liberation in alliance with European powers and as part of the reformed Ottoman army.

The Ottoman Cossacks were led by a group of emigrants who considered the possibility of fighting against Russian imperialism and liberating individual Slavic peoples in alliance with the Ottoman Empire, a total of more than 200 officers, including well-known Ottoman-Turkish, Polish, Russian-Old Believer, Jewish, Bulgarian, Ukrainian, Crimean Tatar, and Romanian figures. This group had a broad intellectual influence, which is somewhat overshadowed by the importance of their leader, Michal Czajkowski (Mehmed Sadyk Pasha) [8].

Great diplomatic dexterity, flexibility, and political acumen enabled Mikhail Tchaikovsky, Adam Czartoryski's chief agent in the Balkans, to live and work in the Ottoman Empire for thirty years. He entered the Ottoman service when the Russian government demanded his expulsion from Turkey (1850). Having reached the rank of general and sergeant major of a Cossack regiment, M.Czajkowski, as an Ottoman pasha, repeatedly used his close ties with the ruling circles to help the multiethnic population in Dobruja [7]. For several decades, Ivan Stoichev has been researching materials on Ottoman Cossack regiments [10], including the participation of Crimean Tatar cavalry in their organisation.

Quite unexpectedly, deep ties between the Ottoman Cossacks and the struggle for independence of the Caucasian peoples were revealed, which was reflected in ideological contacts, as well as in armed and material assistance [1]. M.Czajkowski and his associates considered one of the

important tasks of Cossack-philosophical propaganda to be the intensification of separatist movements among the Cossack population of the Russian Empire [5].

In addition, the special services of the Russian Empire revealed Sadiq Pasha's (M. Tchaikovsky) ties to the Ukrainophile movement in Dnieper (Eastern) Ukraine [8]. In particular, in the 1850s and 1860s, reports of Russian border and gendarmerie officers repeatedly testified to fears of agitation and other activities by Ottoman Cossacks. This was especially evident during the Eastern War of 1853–1856, when several squadrons of Ottoman Cossacks were recruited from prisoners of war of the Russian army, including Ukrainians, Poles, and Tatars [7]. The intellectual influence of the Ottoman Cossacks was felt not only in Ottoman society [9], which was manifested, in particular, in active publishing, educational, cultural and political activities.

It is important that the theme of reconciliation between Tatars, Ukrainians and Poles was a cross-cutting theme in the literary work of Mikhail Tchaikovsky as early as 1837: in Vernyhor he emphasises the need for an alliance with the Tatars, and in his *Cossack Tales* he romantically depicts the tragic fate of three friends – a Tatar, a Ukrainian Cossack and a Pole ('The Grave' – 'Mohyla'), again emphasising the need for their understanding. Therefore, the participation of Tatars in Mehmed Sadyk's Cossack units was the embodiment of his already established concept.

M.Czajkowski put forward the idea of 'restoring' the Ottoman Cossacks, not creating them. This happened on 20 October 1853, when Sultan Abdul Majid issued a decree to Mehmed Sadyk Bey (M.Czajkowski was given this name after his conversion to Islam) to form an 'Ottoman Cossack regiment'. Polish historiography notes the Polish affiliation of the majority of these units [6, 19–20], but the discovery of new sources (or simply a consistent reading of old ones) makes it clear that the multinational nature of the Cossack regiments created in the Balkans is evident.

Even before leaving Istanbul, in early 1854, Mehmed Sadiq Pasha sent one staff officer and two junior officers to the lower Danube and Dobruzha to recruit volunteers for the Cossack regiment. These officers proved to be impractical in their zeal, failing to do anything more than 'a frivolous report to the commander-in-chief that they had already gathered up to three hundred volunteers'. These were hundreds of Dobruja Cossacks already called up for military service, joined by irregular Tatar cavalry and under the command of Gun-Mirza – Commander-in-Chief Omer Pasha, on the basis of these reports, summoned Mehmed Sadyk Pasha and the Cossacks to his headquarters in Shumla as soon as possible [4, 110]. The Cossack regiment joined the Rumelian army led by Omer Pasha and was used to counteract other Cossacks from Field Marshal Paskevich's army, which laid siege to

Silistra [2, 185]. When the Russian army crossed the Danube and entered Dobruja, irregular Dobruja Cossacks and Tatar cavalry, scattered and dispersed, found refuge in Shumla – then Omer Pasha transferred these Cossacks to the command of Mehmed Sadiq Pasha. Two hundred of the scattered Cossacks were organised: Zhurylov and Sariky [4, 111]. Here, the Cossacks distinguished themselves with several successful operations, and later were the first to enter Bucharest, abandoned by the Russians [2, 243].

Subsequently, the Tatar cavalry from Dobruja were joined by immigrants from the Crimea – it is known from the documents about the chiflik of Sadyk Pasha Szaly-Bosna in the suburbs of Istanbul that a group of Tatars with their families arrived there from Gozleve (Yevpatoriia), who were accommodated and granted land.

This rank chiflik belonged to Sadiq Pasha until 1862, and he appointed a Tatar, Mahmud-aga (Mukha), ‘from the Augustow Tatars’, as its manager. The life in this Ottoman ‘manor’ is characteristically depicted: *‘The manager of my farmstead was Mahmud-aga (Mukha), a cavalry lieutenant, a Tatar from the Augustów rebel group, who was sent to my disposal; his assistant was Murad-aga (Treskin), sent to me by General Bem, a Ukrainian who had previously served in a Russian Ulan regiment. It was their duty to maintain good neighbourly relations with the janissaries, and they did this in the best possible way... I built a very elegant and comfortable mosque in the garden, and as Mahmud-aga was an excellent imam and could sing «Allah ekber» as well as «Veni Creator», I appointed him imam and began to receive my guests in prayer; I especially invited them to the evening prayer, during which one has to kneel up to seventy times. My guests began to leave one by one, telling each and every one of them that it was the time of Tanzimat and that I was a fanatic, a true dervish, and they were afraid of incurring the suspicion of the government authorities who were leading the reforms, because if they came under suspicion, it could come to the point of revealing their real sins. The number of guests in my house decreased, but the good neighbourly relations between us did not stop’* [3, 677–678].

It is noteworthy that the descendants of these Crimean refugees still live as a strong national community in Szaly-Bosna, emphasising their belonging to the Crimean Tatar people in every way. Memories of Crimea are preserved here, and traditions are carefully passed on. The documents of the Ottoman Empire's archives describe in detail Sadiq Pasha's participation in the development of the community and provide detailed information about the participation of Tatar ‘muhajirs’ in the service of the sultan in the ranks of the Ottoman Cossacks.

In the 1855 campaign, Tatar and Cossack units again distinguished themselves in Dobruja. On the third day of Christmas, Russians, in the number of four battalions and ten squadrons with artillery and rocket

launchers, under the command of General Ushakov and Colonel Sazanov, attacked Tulcha. According to Sadiq Pasha's report: 'The unprepared army, under the leadership of the weak and constantly drunken Haji Ali Pasha the Tatar, would have been completely defeated if not for the bravery and organisation of the Cossacks.' For example, one squadron of 63 Cossack cavalry did not allow the enemy infantry to cross the bridge from Chatal Island to the Tulcha bank for three hours, and did not leave until the soldiers had fired all their charges. By that time, Haji Ali Pasha and his command fled the city. The Cossacks lost a valiant centurion, Garchynsky, who was seriously wounded in the city and then taken away by the Russian troops; eight killed from regular troops and from the Mikbalists, and ten seriously wounded left in the city, who were later taken away by the Russians.

Thus, the Cossacks were a unique unit for the Ottoman army, which included representatives of the Slavic and Crimean Tatar populations of the empire. The Cossacks strengthened the European cultural influence on the peoples of the Ottoman Empire, and Czajkowski's literary works prepared the Ukrainian-Tatar historical reconciliation and substantiated the aspirations of the nations for statehood in the context of the 'Spring of Nations'.

Bibliography:

1. Adamczewski, Przemysław. On the correspondence of Mikhail Czajkowski and Adam Czartoryski with Imam Shamil and his naibs. *Istoriya, Arkheologiya i etnografiya Kavkaza*, T.14, 3, 2018, 40-69.

2. Badem, Candan. *The Ottoman Crimean War (1853-1856)*, Leiden-Boston, 2010, 432 p.

3. Chaykovskyy, M. Zapysky, *Russkaya starina*, T.96, 1898. №9.

4. Czajkowski, Michal. Kozaczyzna w Turcyi, Paryz, 1857, 391 s

5. Furier, Andrzej. Polska aktywność polityczna i wojskowa na Kaukazie w XIX wieku. *Z badań nad historią i współczesnością Rosji, Azji Centralnej i Kaukazu*, Torun, 2020, 217-244.

6. Łątka, Jerzy S. Słownik Polaków w Imperium Osmańskim i Republice Turcji, Kraków, 2005, 19–20.

7. Poltorak, Volodymyr. Dokumenty na M. Chaykovs'koho v Derzhavnomu arkhivi Odes'koyi oblasti, *Chornomors'ka mynushyna*, Vyp. 5, Odesa, 2010, 143-151.

8. Poltorak, Volodymyr. Osmans'ki kozaky u spohadakh Mikhala Chaykovs'koho. *Chornomors'ka mynushyna*, 2017, 12, 133-141.

9. Poltorak, Volodymyr. Vladyslav Chaykovs'kyy (Muzaffer-pasha) – vid kozaka do namisnyka Livanu. *Skhidny Svit*, 2019, 4, 103-112

10. Stoychev Y.K. Kazak-alaya na Chaykovsky. Sofyya, 1944, 296.

Самченко Ф. Т.

*аспірант кафедри історії стародавнього світу та середніх віків
Київського національного університету імені Тараса Шевченка
м. Київ, Україна*

ПИТАННЯ ОСМАНСЬКОГО СПАДКУВАННЯ ТРОНУ ОЧИМА ВЕНЕЦІАНСЬКИХ ДИПЛОМАТІВ

Османська імперія протягом більшої частини свого існування не виробила якоїсь абсолютно чіткої системи успадкування престолу між представниками правлячої династії. Даний процес більшою мірою базувався на звичаєвих особливостях, які століттями консервувалися, однак досить часто все впиралося в цілий комплекс внутрішньополітичних та подеколи зовнішньополітичних обставин. Окремі юридичні норми, як-от, широковідомий закон Фатіха, не надто спрощували це питання, оскільки, попри всі інсинуації, носили не обов'язковий, а радше рекомендаційний характер. Через це те, хто із наслідних принців обійме трон часто було чимось на кшталт своєї «лотереї» і право первородства, яке формально за традицією тримало першість цілком могло бути далеко не ключовим фактором. Зрозуміло, що постать майбутнього падишаха справляла неабиякий вплив не лише на державу османів, а й на сусідів, що її оточували, тож, цілком природним є їхній інтерес до цього питання, зокрема, венеціанців, чії дипломати у своїх звітах надавали цьому питанню значну роль.

Значення того, хто посяде османський престол з-поміж спадкоємних принців складно переоцінити в очах представників іноземних держав з низки причин. Венеціанські посланці у своїх звітах, особливо, в період, коли питання особи майбутнього падишаха не видавалося цілком ясним, не обминали цю проблему своєю увагою. Необхідно зробити акцент, що більший інтерес вона сама по собі представляла в той період, коли спадкоємні принци являли собою відносно незалежну та впливову силу, будучи намісниками в провінціях, що могли реально змагатися за владу, в тому числі, і військовим шляхом, аніж в часи, коли вони перетворилися на маріонеток зачинених в кафесі, коли доля престолу вирішувалася здебільшого без їхньої безпосередньої участі. Насамперед, венеціанців цікавило питання османського спадкування трону з причини потенційної міжусобної боротьби, яка відкривала перед ними вікно можливостей, однак цим перелік підстав для уваги відносно цієї проблематики не вичерпувався. Щоб побачити

особливості венеціанського погляду на дане питання можна проаналізувати звіт Андреа Грітті [1523-1538], майбутнього дожа Венеції, датований 1503 роком.

Дана реляція вже від самого початку має унікальну особливість, яка вирізняє його, а саме те, що її автор в рік її написання вийшов з османської в'язниці, де він провів чотири роки, тобто весь час чергової осmano-венеціанської війни. Тобто, викладений ним у ній матеріал доречно розглядати не стільки як інформування про поточний стан справ, скільки як комплексне зведення, особливо, в тій частині, яка не стосується питань безпосередньо прив'язаних до конкретної місії з ратифікації миру. Те, що питанню престолонаступництва Грітті відводив у своєму звіті важливу роль можна побачити, навіть, з його вступної частини, де він прямо серед своїх завдань говорить наступне: «Те саме зроблю [повідомлю те, що мені вдалося зрозуміти та здогадатися від себе про природу] з характером та норовом трьох його [Баязида] синів, що знаходяться в нинішній час в різних місцях поодаль від батька» [2, р. 9]. Відображення боротьби за османський престол у звіті Андреа Грітті має подвійне місце, зокрема, він нарисом згадує події правління Баязида II [1481-1512], коли мала місце його міжусобна війна із братом Джемом (1459-1495), що завершилася перемогою першого, після чого вже детальніше концентрується на описі синів Баязида, оцінюючи перспективи конфронтації докола питання трону. Зрозуміло, що події стосовно війни із Джемом носять суто описовий характер, тож принципово поінформувати нас про те, яку користь вбачали для своєї держави венеціанці від міжусобної внутрішньоосманської боротьби, не можуть, однак і тут ми бачимо деякі цікаві подробиці. Зокрема, Андреа Грітті, описуючи це протистояння, прямо стверджує, що між друзями та прихильниками цих двох братів, що лишилися виникли конфлікти та збройні зіткнення [2, р. 19]. Надалі він стверджує, що це стало можливим тому, що Зізім (інше найменування Джема) користувався прихильністю великого візира Мехмеда, людини великого авторитету через потужне управління, яке він здійснював за життя султана Мехмеда та завдяки всезагальній думці, що він був найбільш досвідченим полководцем серед турків [2, р. 19]. В той же час він пише, що присутні на зустрічі яничари були вкрай прихильними до Баязида, тож, вони негайно взялися за зброю аби придушити владу паші [2, р. 19]. Дане положення свідчить нам, що венеціанці чітко усвідомили всю комплексність проблеми суперництва принців-конкурентів за трон. Венеція в особі Андреа Грітті зрозуміла, що без конкуренції різних провладних партій, на які спиралися претенденти громадянська війна навряд чи була б можлива. В майбутньому венеціанці зробили висновки з невідлого

протистояння Караманли Мехмеда паші [1477-1481] яничарам і враховували на чиему боці відтепер сила при плануванні горизонту власних воєнно-політичних дій з огляду на прийдешню політичну верхівку Османської імперії. Втім, необхідно відмітити одну цікаву деталь, а саме те, що у тексті звіту Андреа Грітті, описуючи компроміс яничар із тимчасовим воцарінням до прибуття Баязида його сина Коркута (1467-1513), вживає вислів, що цим закінчилися ці перші і дуже небезпечні бунти [2, р. 19]. Звісно, не можна скидати з терезів емоційне навантаження цієї фрази, однак значно ймовірнішим є припущення, що Венеція побоювалася утвердження в Османській імперії в результаті означених бунтів довкола падишаха-переможця найбільш радикально налаштованих на війну кіл, тоді як ключовим завданням Республіки було всіма зусиллями стримувати подальшу османську експансію. Але разом з тим, можливо, істинна причина могла лежати ще глибше, оскільки Андреа Грітті, як далекоглядний дипломат, мав розуміти, що бунти яничарського корпусу та кривавий хаос в одній з найпотужніших держав того часу не може не позначатися серйозними і, навіть, катастрофічними наслідками для всього регіону, що може зачепити і власне венеціанські інтереси, особливо, враховуючи торгово-економічну специфіку її розвитку.

Однак значно важливішим є аналіз причин, які зумовлювали прямий чи опосередкований інтерес венеціанських посланців до проблематики успадкування османського трону та обставин, які цей процес супроводжували. І, насамперед, ми можемо спостерігати, що так чи інакше вони впиралися в прагнення смуги в Османській імперії. Звісно, як було зазначено вище, дане протистояння не мало переростати в неконтрольований хаос, однак смуга, що супроводжувалася громадянською війною, загальним ослабленням та, навіть, потенційним розчленуванням імперії була б цілком в інтересах венеціанців. До того ж відносно свіжими були спогади про добу міжвладдя на початку XIV століття, коли після поразки османського війська у битві при Анкарі 1402 року та полону султана Баязида I [1389-1402] Османська держава виявилася розділеною між його синами. Протягом цього періоду держава Османів лишилася слабкою та залежною від сусідів, які, маніпулюючи її правителями, не дозволяли їй посилитися. І, зрештою, не можна оминати увагою той зовнішньополітичний контекст, який склався у відносинах Венеційської республіки та Оттоманської Порти. Як уже було сказано, даний звіт датується 1503 роком, а саме тоді добігла завершення осmano-венеційська війна. Даний конфлікт показав, що османський флот міг вже кинути Венеції у відкритому морі [3, с. 41]. За такого стану справ будь-яка більш-менш серйозна громадянська війна всередині Османської імперії стала б для

Венеції не просто бажаним, а й до певної міри рятівним сценарієм. Саме тому Андреа Грітті в своєму звіті настільки прискіпливо приділив увагу питанню постатей спадкоємних принців Баязида II та їх потенційної боротьби за владу.

Втім, слід одразу ж зробити застереження, що, хай як ретельно Грітті не описував це питання він помилково зменшив число султанських дітей, оскільки стверджує, що у Баязида на момент звіту троє синів, а раніше було четверо, тоді як в дійсності він мав восьмеро синів, зокрема, Шахіншаха, Мехмеда, Махмуда і Абдуллу, а також значну кількість дочок [1, р. 168]. Щоправда, коли проблема стосується безпосередньої характеристики майбутніх претендентів на трон, то тут посол вирізняється точністю. Зокрема, про старшого сина Ахмета (1465-1513) він пише наступне: «Ахмет завжди знаходиться в санджаку Амасія, де віддається насолодам; кажуть, що у нього царствена зовнішність і дуже люб'язний характер; він не є глибоко обізнаним в державних справах; він прислухається до порад родини і, перш за все, хоче жити вільно від неприємностей і сподівається на спадкоємність за правом першородства» [2, р. 23-24]. Характеристика Ахмета Андреа Грітті є досить точною, якщо не враховувати, те, що цей принц володів обширним прошарком адміністративного досвіду. Відносно наступного сина Грітті пише: «Коркут невеликого зросту і присвятив себе вивченню філософії; він пише твори по вченню Магомета і знаходиться в Манісі; він береже спадкоємність імперії безсумнівно, сподіваючись, що його батько пам'ятатиме про його благочестя» [2, р. 24]. Однак найбільш точною та далекоглядною є його характеристика наймолодшого принца: «Селім посередньої статури, але дуже спритна та сильна людина, обличчя у нього темне та ще й маленьке, з двома вусами; його шанують більше за інших з точки зору розуму та люті; в його очах є ознаки жорстокості; він дуже хоче війни; з цими речами він заходить так далеко, що є ті, хто стверджує, що він успадкує імперію...» [2, р. 24]. Але найбільш точно Грітті описав того від кого залежало сходження майбутнього султана на трон – яничарський корпус: «Яничари від прихильності яких залежить це обрання не захочуть Ахмета, як того, хто займається тільки задоволеннями, ні Коркута, який завжди в книгах, але того, хто своєю порадою збереже імперію, своєю зброєю здобуде нові землі, а своєю щедрістю примножить нових та доблесних воїнів, тому вони нададуть свою прихильність та милість» [2, р. 24]. Як можна побачити із цих слів Андреа Грітті венеціанці вже чітко віддавали собі обрахунок від кого залежить реальний вибір кандидата на османський престол і те, що вказану ситуація є провісницею громадянської війни. Той же Грітті пише, що «всі троє молодих людей добрих надій, але різних

схильностей і, як можна судити по деяким принципам, їм доведеться боротися за імперію зі зброєю в руках» [2, р. 23]. Зокрема, він вказує, що «Селім ... вже попросив у нього [Баязида II] ще один санджак поближче до суфіїв, говорячи, що він хоче мати можливість боротися з ворогами віри Мухамеда; під цим приводом він триматиме в руках свою зброю» [2, р. 23]. І, звісно, венеціанці не були б самими собою, якби не почали за таких обставин вибудовувати для себе найбільш сприятливий сценарій. Виходячи з того, що Баязид, побоюючись люті та фанатизму Селіма [1512-1520] вбачав своїм наступником Ахмеда, венеціанці в цьому побачили перспективи для себе. Так, Андреа Грітті пише із цього приводу наступне: «Це найбільш підійшло б Вашій Світлості і всім християнським князям; тому, що, окрім того, що він [Ахмед] дуже тихий по натурі, неприємності, які йому завдадуть брати... змусять його тримати зброю і думки в постійній напрузі. І я особисто вірю, що це стане майбутнім імперії... укладення миру зі Світліїшим Королем Угорщини і з Вашою Світлістю ж очевидним доказом того, що він [Бязид II] вирішив потурбуватися про спадкування імперії; за таких обставин все християнство зможе жити мирно...» [2, р. 23]. Доречно, в останній фразі прихована ще й дипломатична хитрість особисто Андреа Грітті. Річ у тім, що саме він на початку осmano-венеціанської війни хибно витлумачив підготовку османського флоту як прелюдію до військової кампанії проти Родосу, що потягло за собою фактор раповості для Венеціанської Республіки. Більше того, плачевний для венеціанців результат військового зіткнення пригнічував їх ще більше, однак фраза Андреа Грітті, навпаки, перетворювала цю ситуацію таким чином, що це не венеціанці були переможені, а самі османи поспішали укласти із ними мир, щоб підготуватися до власних внутрішніх потрясінь. З цього можна зробити висновки, що Венеція навчилася не лише тверезо оцінювати внутрішньоосманську політичну кухню та те, які проблеми вона може принести самим османам, а й підводити під це власні зовнішньополітичні рішення, виставляючи це як перемогу.

Підсумовуючи все зазначене, слід зауважити, що венеціанських посланців в Османській імперії вельми істотно цікавили різні сторони османського внутрішньополітичного життя і процес передачі трону був далеко не на останньому місці і, в першу чергу, це відбувалося тому, що даний процес справляв на всю Оттоманську Порту без перебільшення провідний вплив, а Венеціанська Республіка у своїй боротьбі із османами кожен козир, який міг ослабити її супротивника, нехай і тимчасово, застосовувала для накопичення власних сил.

Література:

1. Alderson A.D. The structure of the Ottoman dynasty. – Oxford: Clarendon Press, 1956. – 186 p.
2. Relazione di Andrea Gritti oratore straordinario a Bajezid II, letta in Senato li 2 Dicembre 1503 / Alberi E. Le relazioni degli ambasciatori veneti al senato. – Firenze: Societa editrice fiorentina, 1855. – P. 1-45.
3. Иналджик Г. Османська імперія. Класична доба. 1300-1600. / Иналджик Г.: Пер. з англ. О. Галенко. – К.: Критика, 1998. – 287 с.

DOI <https://doi.org/10.36059/978-966-397-464-4-34>

Торгіка М. В.

*доктор історичних наук, доцент,
професор кафедри музейно-туристичної діяльності
Харківської державної академії культури
м. Харків, Україна*

МІСЦЕ А. БЕНАРОЯ ТА ЄВРЕЇВ СОЛУНІ В СОЦІАЛ-ДЕМОКРАТИЧНОМУ РУСІ ОСМАНСЬКОЇ ІМПЕРІЇ

Звертаючись до питання про характер соціал-демократичного руху в Солуні, слід насамперед наголосити на складності та неоднозначності розвитку єврейської спільноти в цьому регіоні. Так, з одного боку, на характер розвитку єврейських громад на Балканах впливала притаманна даному регіону проблема сповільненого впровадження реформ танзимату. А саме, той факт, що навіть у другій половині ХІХ ст. єврейське населення балканських провінцій Османської імперії все ще не могло повною мірою скористатися тими законодавчими змінами, які принесли із собою зазначені реформи. Зокрема, досить важко долалися бар'єри, пов'язані з використанням турецької мови, чимало запитань викликала можливість реалізації системи кашруту і шабату.

З іншого боку, як зазначав у 1907 р. відомий письменник і публіцист А. В. Амфітеатров, публікуючи свої враження від подорожі Балканами, і Солуню зокрема, – солунські євреї були народом «... ситим, розпещеним і балуваним...». Налякані соціалізмом, що активно проникав із Болгарії, змушені вибирати між грецьким шовінізмом і болгарським націоналізмом, вони в масі своїй схилилися до підтримки політичної стратегії Османської імперії, саме в ній бачучи захист від змін у політичному та соціально-економічному житті. На цьому тлі, до

кінця XIX ст. серйозно розширилася кількість світських шкіл, що прямо вплинуло на впровадження турецької мови в єврейському середовищі.

Далі в деяких навчальних закладах було адміністративно враховано необхідність святкування єврейських субот. Водночас інтенсивний ріст міжнародного робітничого руху, розвиток соціал-демократичних ідей на благодатному «різночинському» ґрунті – все це зумовило активізацію єврейської ліберальної та соціал-демократичної інтелігенції, близької за ідеологічними поглядами й політичними симпатіями до лівого крила Македонсько-Одринської організації (ВМОРО), а також до центристської «лівіци» об'єднаної болгарської соціал-демократичної партії (БРСДП (о)). Як наслідок, соціал-демократична концепція набула деякої привабливості в єврейському середовищі Солуні, в умовах розширення ліберальної ідеології і, відповідно, на базі підготовки більш світського єврейського чиновництва. Проте в масовій єврейській свідомості, як і раніше, більшою мірою зберігалася прихильність до помірно толерантної політичної стратегії Османської імперії.

За таких умов на хвилі політичних змін младотурецької революції та напередодні колосальних зламів і викликів Першої світової війни в історії солунського соціалістичного єврейства з'явився один з її визнаних лідерів, один з організаторів Солунської соціалістичної робітничої федерації (Federacion), майбутній засновник комуністичної партії Греції – Авраам Бенароя.

Авраам Бенароя народився 1887 р. у сім'ї дрібних торговців, батько його був сефардського походження. Доволі скоро стало зрозуміло, що захоплення молодого людини будуть пов'язані з гуманітарною діяльністю (зокрема відомо, що А. Бенароя розмовляв 6-ма мовами). В результаті він вступає на юридичний факультет Белградського університету. Варто зазначити, що вже на цьому, найбільш ранньому етапі своєї політичної кар'єри, А. Бенароя демонструє увагу та інтерес до єврейського питання загалом і на Балканах зокрема. Він активно працює над статтями з єврейської тематики і навіть стає автором доволі великої праці «Єврейське питання і соціал-демократія», опублікованої в Пловдиві в 1908 р.

Наприкінці 1908 р., за однією версією, через зайвий інтерес болгарської влади, за іншою – реалізуючи конкретне партійне доручення, А. Бенароя залишає Болгарію і переїжджає до македонського міста Солун (Солоніки, Фессолоніки), яке на той час входило до складу європейської частини Османської імперії.

Звертаючись до питання про створення Солунської робітничої соціалістичної федерації (СРФ), слід підкреслити, що вона розвивалася

на ідейній платформі, близькій по суті до концепції австромарксизму. Організована за принципом національної суб'єктності, маючи за приклад організаційну стратегію Брюннської програми, СРФ була створена на національній основі, що передбачало об'єднання в її складі єврейської, болгарської, грецької та турецької секцій. Віддаючи належне діяльності СРФ загалом, А. Бенароя, водночас, часто звертав увагу саме на її єврейську складову. У своїй праці «Єврейське питання і соціал-демократія» він часто наголошував на близькості національно-політичної складової єврейського та македонського питань, розв'язання яких вбачав (подібно до більшості болгарських лівих центрислів, у середовищі яких він розпочинав свою політичну кар'єру) у реалізації національної стратегії австромарксизму на балканському ґрунті [2].

Отже, створена в 1909 р. в Македонії Соціалістична федерація від самого початку реалізовувала стратегію Міжнародного Соціалістичного Бюро Другого Інтернаціоналу і прагнула об'єднати, якщо не весь турецький соціалістичний рух, то, принаймні, об'єднати соціал-демократичні сили в даному конкретному європейському вілайєті Османської імперії. Треба сказати, що об'єднувача платформа СРФ зустріла рішучу підтримку такого видатного балканського соціал-демократа, як Кристю (Х.Г) Раковський, який спеціально приїхав до Болгарії за дорученням МСБ для сприяння об'єднанню її розрізаних соціал-демократичних партій. Саме А. Бенароя став ініціатором запрошення К. Раковського до Македонії, де останній виступив із циклом лекцій і досить глибоко проаналізував геополітичну ситуацію в регіоні, прямо пов'язуючи її з підсумками младотурецької революції [1]. У цьому ж ключі вочевидь були побудовані і зустрічі А. Бенароя з А. Парвусом (Гельфандом), який у 1910 р. активно співпрацював з урядом младотурків, економічним радником яких він був на протязі свого, треба сказати досить суперечливого, перебування у Константинополі [4]. На жаль, усі об'єднувачі зусилля А. Бенароя виявилися марними. Більш радикальні течії солунської соціал-демократії, перебуваючи під впливом тісносоціалістичної партії болгарських соціалістів (БРСДП (т.с.)), не пішли на тривалі контакти з СРФ. У результаті єдина стратегія македонської соціал-демократії розвалилася фактично не розпочавшись. Як опозиційну групу, що конкурувала з СРФ, було сформовано Македоно-Одринську робочу соціал-демократичну групу (МОРСДГ). О. Л. Парвус надовго не затримався в Туреччині, а К. (Х.Г.) Раковський залишив Болгарію, так і не втілюючи в життя об'єднувачих сподівань Міжнародного Соціалістичного Бюро.

Такий стан речей став лакмусовим папірцем для визначення політичного кредо А. Бенароя, який тепер зміг зосередитися на завданнях політичної боротьби солунського єврейства, яке, як він писав, страждає, трикратно: як євреї, як робітники і як євреї-робітники

[2, с. 21]. Відтепер долю солунського єврейства він прямо пов'язував із розв'язанням македонського питання, яке, як він вважав, буде вирішено в процесі створення Східної (Балканської) демократичної конфедерації. Як показує історичний досвід, подібним планам лівих центрів (соціалістів) у Болгарії, Румунії, Сербії, Македонії та Туреччині не судилося збутися. Усіх їх змело кривавим смерчем Першої світової війни, унаслідок якої на імперських уламках Австро-Угорщини, Росії та Туреччини почали вибудовуватися зовсім інші, нові соціально-політичні та етнокультурні взаємовідносини, які, втім, були б неможливими без спроб і помилок довоєнної історії Балкан, а безпосередньо у контексті соціал-демократичної історії Греції, Болгарії, Туреччини та Македонії – без політичної стратегії СРФ (Federacion) і А. Бенароя зокрема.

Література:

1. Апостолос Х. Аврам Бенароя (1887-1979) – живот и дейност. *Годишник*. Т. XXX. Софія, 1998/1999. С. 241–247.
2. Бенароя А. Еврейскитъ въпросъ и социалната демократция. Пловдив: печатница «Нова заря», 1908.
3. Илел Й. Българските евреи – фактор в битката за собственото сиоцеляване от унищожение. *Годишник*. Т. 30. Софія, 1998/1999 (организация на евреите в България „Шалом»). С. 115–132.
4. Тортіка М. В. О. Л. Парвус та його вплив на розвиток лівих сил в Османській імперії напередодні Першої світової війни. *Сходознавство*. Київ, 2021. № 88. С. 105–132.

DOI <https://doi.org/10.36059/978-966-397-464-4-35>

Федчук О. Б.

доктор філософії в галузі історії,

незалежний дослідник

м. Київ, Україна

ВІДНОСИНИ КРИМСЬКОГО ХАНСТВА З РІЧЧЮ ПОСПОЛИТОЮ НАПЕРЕДОДНІ РОСІЙСЬКО- ТУРЕЦЬКОЇ ВІЙНИ 1768-1774 РР.

З усіх векторів зовнішньої політики Кримського ханства одним з динамічніших були відносини ханату з Польсько-Литовською унією. Особлива увага дослідників приділена еволюції взаємин Польщі та ханату протягом XV-XVII ст. Тоді як кримсько-польські відносини XVIII ст. зазвичай розглядається побічно, в контексті загальних

політичних процесів Центрально-Східної Європи. Однак, попри очевидний занепад Кримського ханства та Речі Посполитої – вони все ще залишалися суб'єктами міжнародних відносин. Тому, аналіз регіональної геополітики є неможливим без розгляду особливостей їх взаємин.

Протягом XVIII ст. кримсько-польські відносини базувались на укладеному в 1699 р. Карловицькому трактаті та видачі Гераями династії Веттінів дарчих ярликів на володіння руськими землями. Ханат не був підписантом угоди (гарантом виконання була Османська імперія), але за її умовами Польща переставала бути данником Бахчисараю, кримцям заборонили турбувати Корону чапулами, а сторони мали здійснити обмін полоненими та не давати притулок політичним біженцям [11, s. 394]. Хоча останній пункт неодноразово порушувався поляками – за все століття Бахчисарай і Варшава жодного разу не перебували в стані війни. Своєю чергою, в 1744 р. Селямет II Герай видав Августу III ярлик з правами на руські землі, а король визнав владу хана над Кримом і дочірніми ногайськими ордами [7, s. 146, 149-152; 6, p. 202-203, 1000-1008].

В часи Саксонського періоду Річ Посполита настільки узалежнилась від Росії, що це створювало загрозу інтересам Кримського ханства. Щоб завадити співпраці Августа III з царатом на антикримській основі – Бахчисарай підтримував з королем приязні відносини. Водночас по смерті монарха кримці воліли бачити на троні антиросійського кандидата.

Відносини Речі Посполитої й Кримського ханства погіршилися після приходу до влади Кирила Герая (бажав ще дужче послабити Російську імперію та її сателітів). Під час ногайського заколоту 1758 р. чимало молдавських селян Ханської України втекло від свавілля ординців до Корони. Хан готував експедицію, щоб повернути втікачів, але згорнув її після вимоги падишаха [2, с. 158, 164-165]. Кирил Герай звинувачував короля в переховуванні племінника-втікача Хаджі Герая і його ногайських соратників, вимагав їхньої видачі й хотів оголосити війну у випадку непокори. Приводом для нового конфлікту став необережний крок підстоля С. Любомирського (бажав зробити Хаджі Герая кримським ханом). Коли в 1763 р. вельможа пограбував татарських купців, а хан вимагав з магната 30 тис. акче компенсації – той вирішив стягнути 150 тис. з підлеглої кримцям Балти. Уникнути війни допомогло тільки втручання Османської імперії, Франції та Молдови. Для унеможливлення таких конфліктів в Брацлаві створили спеціальний суд який би розв'язував прикордонні суперечності, Любомирський мав заплатити Кирилу Гераяу 50 тис. акче, а Хаджі

Герай та ногайські мірзи мусили покинути Польщу [1, с. 157; 8, с. 213-219; 7, с. 171-172].

Закономірно, що інтронізація фаворита Катерини II – Станіслава II Понятовського викликала обурення в Криму. Саме тому, недруги короля кийвський воєвода Ф. С. Потоцький та коронний гетьман Я. К. Браницький шукали спільної мови з Селімом III Гераєм, Арсланом Гераєм і Максудом Гераєм. Здебільшого їх взаємодія стосувалася розв'язання прикордонних проблем. А ось, Максуд Герай прийняв посольство Браницького, який прагнув заручитися підтримкою кримців в боротьбі проти ставленика Петербурга. Але, оскільки хан був османським протеже, а Висока Порта не хотіла воювати з Росією – володар не став йти на радикальні кроки [12, с. 165-166; 9, с. 252]. А втім, у 1768 р. Османська імперія та Кримське ханства все одно були втягнуті у війну з московитами.

Кримці підтримували приязні відносини з ворожою до Російської імперії та Станіслава II Понятовського Барською конфедерацією. Особливо плідною їх співпраця виявилася після початку російсько-турецької війни. Зрештою, Максуд Герай отримав дозвіл грабувати землі Фамілії (партії Чарторійських і Понятовських). Прикметно, що російсько-турецьку війну 1768-1774 рр. в Криму називали «польською» (все-таки вона велася за звільнення Речі Посполитої від російського впливу). За іронією долі, конфедерати (виступали під гаслами католицького фундаменталізму) активно співпрацювали з мусульманським Кримським ханством та Османською імперією. В обмін на підтримку в боротьбі з московитами – рокошани обіцяли віддати османцям Поділля та Волинь [9, с. 252; 7, с. 191-200; 5, р. 29-31; 6, р. 215]. Цілком ймовірно, що в цей час у Юрті відродилася наявна з часів Руїни візія Поділля як частини сфери впливу ординських інтересів. Парадоксальним чином, але наприкінці своєї історії Кримське ханство, яке постало в результаті діяльності Польсько-Литовської держави – стало одним з головних гарантів її існування напередодні поділів Речі Посполитої.

Останньою спільною акцією ханату та польської опозиції була кампанія Кирила Герая в 1769 р. За планом опозиційного ватажка Є. Потоцького татари й конфедерати мали спустошити Нову Сербію, а потім вибити гарнізони московитів з Поділля. Щоправда, росіяни завдали рокошанам кількох поразок і ті не змогли прийти на допомогу ханові, а кримці мусили відступити з Нової Сербії через сильні морози. Кирил Герай звинуватив в провалі наступу Потоцького та вирушив на Поділля. Хан використав місто Саврань як базу для відступу в Буджак. При цьому, володар категорично заборонив нукерам грабувати землі союзників і страчував людей які порушували наказ. За наругу над

іконою хан велів побити палками кількох ногайців [7, s. 215; 3, s. 9; 4, s. 1597; 10, p. 242-253]. Воювати з Фамілією хотіли Максуд Герай і Девлет IV Герай, але невдалий хід боротьби з московитами завадив їм це зробити [3, s. 69; 4, s. 1603]. Ліквідація Барської конфедерації та узалежнення Криму від Російської імперії після 1772 р. унеможливили співпрацю двох держав. Росія контролювала політику ханату і Корони та не допускала їхньої кооперації, оскільки вона була не вигідною для царату. Подальші контакти кримської та польської еліти мали спорадичний характер і не увінчалися практичними результатами. Здебільшого їх ініціаторами були палкі противники Російської імперії.

Таким чином, у сер. XVIII ст. кримсько-польські взаємини базувалися на дотриманні умов Карловицького трактату та видачі дарчих ярликів. Відносини між державами не були безхмарними, але мали мирний характер. Проте, зростання російського впливу в Республіці (особливо сильним він став після елекції Станіслава II Понятовського) загрожувало інтересам Криму. Відносини ханату з Варшавою погіршилися, а кримці почали співпрацювати з противниками короля і Російської імперії. На початку російсько-турецької війни 1768-1772 рр. Кримське ханство і Барська конфедерація були союзниками та узгоджували воєнні плани. Але, військові поразки, ліквідація конфедерації та узалежнення Криму від Росії поступово нівелювало динаміку кримсько-польських відносин.

Література:

1. Грибовський В. Ногайські орди у політичній системі Кримського ханства// Україна в Центрально-Східній Європі: Зб. наук. пр. Київ: Інститут історії України НАН України, 2008. Вип. 8. с. 139-171
2. Пономарьов О. М. Ногайський заколот 1758 року та сходження Крим Гірея на ханський престол (за документами Архіву Коша Нової Запорозької Січі)// Архіви України. 2015. № 2. с. 157-168
3. Ahmed Vâsîf Efendi. Tarih-i Vasîf: Mahasin ül-âsâr ve hakaik ülahbar: Osmanlı tarihi 1752-1769. Istanbul: Dar üt-Tibâat il-Âmire, 1219 h. C. II, 9, 315 s.
4. Ferâizîzâde Mehmed Sa'îd Efendi. Tarih-i Gülşen-i maarif. İstanbul: Dar üt-Tibaat ül-Amire, 1252 h. C. II, 6, 850-1693 s.
5. Fisher A. The Russian Annexation of the Crimea 1772-1783. Cambridge: Cambridge University Press, 1970. XVI, 180 p.
6. Kołodziejczyk D. The Crimean Khanate and Poland Lithuania: international diplomacy of the European periphery (15-th – 18-th century) a study of piece treaties followed by an annotated edition of relevant documents. Leiden-Boston: Brill, 2011. 1098 p.

7. Konopczynski W. Polska a Turcja 1683-1792. Warszawa: Nakł. Instytutu Wschodniego w Warszawie, 1936. 316 s.

8. Kowalski T. Dutkiewicz J. Jarlyk tatarski z r. 1177 H. (=1763 D.)// Rocznik Orientalistyczny. T. 02. (1919/1924). Wyd. 1925. s. 213-219

9. Podhorodecki L. Chanat Krymski i jego stosunki z Polską w XV–XVIII. Warszawa: Książka i Wiedza, 1987. 316 s.

10. Tott F. Mémoires du baron de Tott: sur les Turcs et les Tartares. Amsterdam: 1784. LVI, 274, 301 p.

11. Wojtasik J. W przededniu traktatu karłowickiego : stosunek Rzeczypospolitej i Augusta II do pokoju z Turkami// Kwartalnik Historyczny. 1970. R. 77. Nr. 2. s. 293-307

12. Zimnicki W. Jarlyk Maksud ben Selamet Girej chana z 1767// Rocznik Orientalistyczny. T. 08. (1931-1934). Wyd. 1934. s. 161-166

DOI <https://doi.org/10.36059/978-966-397-464-4-36>

Шишигін Є. В.

*аспірант кафедри образотворчого мистецтва
Київського столичного університету імені Бориса Грінченка
м. Київ, Україна*

ОРІЄНТАЛЬНІ КОМПОНЕНТИ В ЕТНОДИЗАЙНІ МЕБЛІВ ТА ІНТЕР'ЄРІВ АМВРОСІЯ ЖДАХИ

Творчість художника-універсала кінця XIX – початку XX століття упродовж останніх кількох десятиків років регулярно привертає увагу дослідників. Адже митець (1855, Ізмаїл – 1927, Одеса) [7, с. 521–522] вражає не лише своїм унікальним графічним доробком (у першу чергу акварелями) в галузі оформлення української книги та періодичних видань, у тому числі Півдня України (видавництво Є. Фесенка), низкою експериментів у царині декоративно-ужиткового мистецтва, а й непересічною арт-дизайнерською спадщиною [4, с. 244].

Тим не менше більшість дослідників розглядала спадщину майстра крізь призму його ілюстрацій до Євангелія, українських народних пісень, або оформлення праць Тараса Шевченка [6, с. 18] чи оформлення у межах його стилістики сервізів на базі Одеського художнього училища (науковий керівник теоретичної частини – Сергій Шевельов, науковий керівник практичної частини – Олена Жернова) [5].

Але від кінця 1990-х – початку 2000-х рр. з'явилися перші розвідки Оксани Вільшанської, присвячені темі оформлення меблів у творчості митця. Вона вмістила їх у виданні «Народне мистецтво» від 2001 [2, с. 62–64] і 2002 рр. [3, с. 62–64]. У них на кількох сторінках дослідниця оприлюднила інформацію про наявність окремого київського архіву автора, маловідомого у широких колах, де зберігалися проекти окремих промислових взірців меблів та їх ансамблі в інтер'єрах.

Власне, ці матеріали наявні у відділі рідкісної книги Державної наукової архітектурно-будівельної бібліотеки ім. М. Заболотного в м. Києві, де зберігаються окремим архівом, зібраним у вісім альбомів [1].

Зокрема, один з них, восьмий, містить низку надзвичайно цікавих з стилістичного та художньо-образного боків розробок початку ХХ століття, що увібрали автохтонні традиції побуту задунайського козацтва, що після «Ханського гетьманату» ніс ознаки впливу стилістики тюркері. Зокрема, останній прослідковується вже в оздобленні українських народних пісень означеного регіону 1900-х – 1910-х рр. (до прикладу, пісні «Ой, не гаразд, запорожці») (рис. 1).

Враховуючи, що сам майстер народився у родині, де батькові предки мешкали саме в означеному регіоні і належали до місцевого козацтва, у період, коли Ізмаїл знов відійшов до Оттоманської Порти, митець вправно володів манерою турецького письма штибу стилізації під арабську в'язь і вмів компонувати фризиво-медальйонні композиції з орнаментальними буквицями, близькими за стилістикою й образним звучанням коранічним висловам-аятам.

При чому ці компоненти з'являлися у його творчості як легка й органічна складова, вочевидь, знайома і близька йому з дитинства, що було невід'ємною частиною життя українців у тюркомовному середовищі Буджаку.

І хоча родина, де мати походила з Київщини (с. Лелеківка, нині на теренах Кіровоградщини), невдовзі по народженні Амвросія змушена була переїхати до Очакова, майбутній митець на все життя успадкував невимушену манеру включення елементів тюркері до своєї творчості.

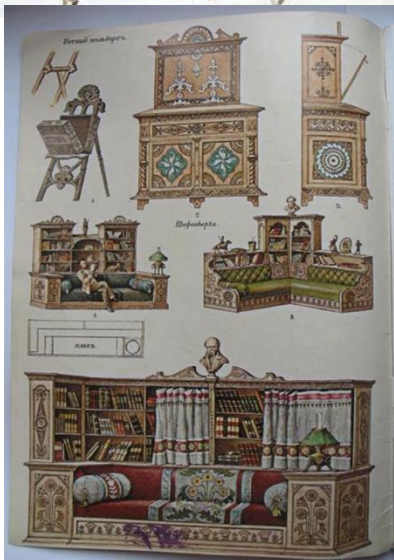
Так, надзвичайно цікавим є введення ним у проекти меблів, зокрема диванів-трансформерів кшталту українського різновиду бамбетеля, поєднаному з гіркою або сервантом, виконаним у декоративній манері книжних полиць, текстильних накидок, шторок і подушок-цукерок з яскравим орнаментальним оформленням. Водночас, воно є близьким розумінню східних топчанів, савардзело (лавок-політронів), що корінням уходять у давні західноазійські та близькосхідні традиції проведення часу в спекотливому кліматі (рис. 2).

Рис. 1. Ждаха А. Перша з ілюстрацій до українських пісень «Ой, не гаразд, запорожці». 1900-ті – 1910-ті рр. Автор намагався підкреслити красу природи, надати композиції пафосного звучання, вводячи декоративну буквицю з зорею

Так, його проекти інтер'єрів 1910-х рр., що збереглися у вигляді акварельних проектів у матеріалах відділу рідкісної книги Державної наукової архітектурно-будівельної бібліотеки ім. М. Заболотного в м. Києві, наразі потребують більш уважного вивчення щодо джерел інспірації окремих мотивів і для яких приміщень вони розроблялися.

Наразі варто констатувати, що навряд чи автор спромігся реалізувати у матеріалі хоча б один з них, але самі ідеї, введені ним до мистецького і науково-проектного обігу, дали поштовх таким явищам, як проекти інтер'єрів Олександра Саєнка 1920-х років, і, можливо, синхронно надихали митця й архітектора Василя Кричевського, який в означений відрізок часу також шукав сутність так званого «українського стилю».

**Рис. 2. Ждаха А. Проекти меблів. 1910-ті рр.
У лавах-бамбетелях приділено увагу ажурності різьблення спинок.
Подушки-цукерки віддзеркалюють приналежність до традицій
орієнтальної культури тюркері**

Література:

1. Архів з ескізами А. Ждахи в зб. Державної наукової архітектурно-будівельної бібліотеки ім. М. Заболотного в м. Києві. Альбом рисунків №8. Мебель в українському стилі. Оригінальні рисунки. Акварелі Амвросія Ждахи. 9 ілюстрацій.

2. Вільшанська О. Меблі Амвросія Ждахи. *Народне мистецтво*. Київ, 2001. №3/4 С. 62–64.
3. Вільшанська О. Меблі Амвросія Ждахи. *Народне мистецтво*. 2002. № 1/2. С. 62–64.
4. Ждаха Амвросій Андрійович. *Митці України: енцикл. довід.* / укл. М. Г. Лабінський, В. С. Мурза, ред. А. В. Кудрицький. Київ: «Укр. енцикл.» ім. М. П. Бажана, 1992. С. 244.
5. Жернова О. Дипломна робота для музею. Ілюстрації в Одеському історико-краєзнавчому музеї. *Вісник Одеського історико-краєзнавчого музею*. 2009. №8. [Без суцільної пагінації].
6. Козирод, І. Згадаймо Ждаху-митця: Виповнилося 150 років від дня народження українського художника Амвросія Ждахи. *Українська культура*. Київ, 2006. №3/4. С. 18: іл.
7. Крикун Г. Ф. Ждаха Амвросій Андрійович. *Енциклопедія сучасної України*: в 25 т. / НАНУ, Наук. т-во ім. Т. Г. Шевченка, Ін-т енциклопедичних досліджень; ред. І. М. Дзюба [та ін.]. Київ, 2009 Т. 9. С. 521–522: фото, іл.

DOI <https://doi.org/10.36059/978-966-397-464-4-37>

Школьна О. В.

*доктор мистецтвознавства, професор,
завідувач кафедри образотворчого мистецтва
Київського столичного університету імені Бориса Грінченка
м. Київ, Україна*

Белнакіта У. М.

*аспірант кафедри образотворчого мистецтва
Київського столичного університету імені Бориса Грінченка
м. Запоріжжя, Україна*

**ОСМАНСЬКІ НАМЕТИ ЧАСІВ ЯНА ПІ СОБЄСЬКОГО
З КОРОЛІВСЬКОГО ЗАМКУ НА ВАВЕЛІ У СВІТЛІ
ТЮРКОЛОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ ТЕКСТИЛЮ УКРАЇНИ
XVII–XVIII СТОЛІТЬ**

Османський текстиль в колекціях України та Польщі часто пов'язаний з періодом історії доби бароко, надбання якого, по суті, стосуються спільної культурної спадщини Речі Посполитої.

З-поміж унікальних пам'яток текстилю періоду звитязних перемог Яна III Собеського варто назвати трофейні намети, які король разом з верблюдами, килимами, зброєю, зброєю вивіз з-під Відня до центральної площі міста Жовква після епохальної битви 12 вересня 1683 р. [5, с. 431–451].

Донедавна інформація про вказані події обмежувалась історичними даними про українсько-польсько-німецько-австрійські баталії [1] та низкою повідомлень [4, с. 3–190], що дозволяли осягнути значення цих наметів для вивчення продукції європейських тапісарень і персіарень [6, с. 128–130].

Однак власне аспекти формотворення в галузі означених архітектурних малих форм, доповнених килимовими елементами, а також аспекти аналізу орнаментики цього текстилю були майже не досліджені в контексті традицій вітчизняного виробництва наметів [2, с. 142–148].

Проте публікація львівського дослідника Олександра Опарія у межах освітологічної платформи «Секрети семи муз», доступної в соціальній мережі «Фейсбук» на 27.12.2024 р. світлин одного з історичних османських наметів XVII століття з краківського Замку на Вавелі [3] дозволили дослідити предмети означеної музейної групи більш детально.

Так, при ретельному розгляді орнаментальних мотивів твору важливо зауважити на композиціях з геометрично-рослинними елементами гірхів та іслімі, що виростають наче з типових для Європи вазонів у вигляді кашкуля – миси для подавання, поширеної в дервішів суфійського ордену [7, с. 891–903].

При цьому слід відзначити, що повторюваний крупний купонний орієнтальний рапорт включає умовне «дерево життя», яке наче нанизує кілька рослинних композицій в геометричних резервах, доповнених під наверхам символічним аятом, вписаним у пам'ятну табличку по типу скрижалю, на одну вісь. Уся означена візуальна структура накладається на висвітлену кольором основу, схожу на звичайний середник килиму штибу «ушак», верхня частина якого утворює символічний портал, що імітує верхню частину міхрабної ніші (що дозволяло султану у військовому поході молитися з будь-якого боку намету, котрий переміщався на місцевості, з орієнтацією на Мекку і Каабу).

Цікавим є і колористичний стрій окресленої пам'ятки, де на синьому з відтінком морської хвилі чи волошки у вигляді повторюваних «міхрабних» молитовних ніш, розташовано золотаві силуети альтанок кшталту галереї-айвану в мечеті. Їх повторюваний ритм на стінах та стелі намету імітує урочисту ошатність зали для прийомів у давніх палацах Кавказу й Ірану. Штибу Сардара в Ерівані, Голестана й Саадабаду у Тегерані, окремих представницьких покоїв Топкапи (насамперед, пригадується інтер'єр Диванної зали).

У ромбовидних елементах композиції при цьому фіксується наявність, окрім флореальних орнаментів, хрестів, сердець, метелокоподібних мотивів квітів. Нижня частина (край) килимового завершення намету включає навскісні синьо-волошкові, бордово-вишневі та сіро-бежеві смуги, які вдало кореспондують з колористикою фризу-кайми вздовж верхньої, пристельової частини пам'ятки.

В цілому твір вражає цілісністю композиційного рішення, ритмічним візерунком і гармонійною колористикою, в якій акцентна увага приділяється «міхрабним молитовним аркадам», виділеним яскравим золотом на синьо-волошкових силуетах штибу середника килимів «Ушак» з відсилкою до розуміння настанов Аллаха (аяти) і райського саду із яскравими акцентами червоних і білих бутонів квітів тюльпанів кшталту традиційної форми мотивів Ізніку.

Саме завдяки своїй автентичній красі турецькі намети від 2020 року входять до п'яти постійнодіючих експозицій Королівського замку на Вавелі в Кракові («Мистецтво Сходу: турецькі намети») [8]. Їх репрезентація після тривалої «реконструкції» наразі містить шість цілих докомплектованих наметів (і сьомий розкомплектований).

Вони у свій час слугували османам під час походів за великі багатокімнатні покої. Адже поєднували диванні зали (для аудієнцій), кухні, стайні, крамниці, лазні. «Великий блакитний намет» (рис. 1) – це унікальний твір орієнтального текстильного мистецтва, котрий вторить ідеям урочистих килимовозористих інтер'єрів палаців султанів. Решта наметів з колекції Королівського замку на Вавелі виконана з менш цупких тканин штибу порт'єрних і тільки за окремо взятими візерунками нагадує мотиви так званих «трансільванських килимів» з домінантним червоним кольором (рис. 2а, 2б, 2в, 2г).

Рис. 1. Османський реконструйований трофейний «Блакитний намет» XVII століття, захоплений під час битви під Віднем під проводом Яна III Собеського 1683 року. Збірка Королівського замку на Вавелі у Кракові

Рис. 2а, 2б, 2в, 2г. Фрагменти реконструкцій османських трофейних наметів XVII століття, захоплені під час битви під Віднем під проводом Яна III Собеського 1683 року. Збірка Королівського замку на Вавелі у Кракові

Відомо, що ремонтували намети за часів Яна III Собеського у Лобзовському замку, а 1684 р. придворний художник монарха

зафіксував у Жовкві найбільш привабливі з них в ескізній манері [2, с. 146]. Деякі репліки на орієнтальні османські килими від XVIII століття виконувалися у межах західноукраїнських персіярень. Причому традиційно подобалися поєднання блакитного із золотавим кольорами, які входили до гербів окремих шляхетських родин. Як нотує В. Назар, фрагменти окремих наметів турецького походження межі XVII–XVIII ст. наявні у збірці Львівського історичного музею. Їх інв. номери – 2232–2239. У 1970-х рр. з’являлися повідомлення й про макати, виготовлені з текстилю від турецьких наметів, що зберігалися у Львівському музеї історії релігії. Однак подальший розшук таких експонатів результатів не дав [2, с. 148].

Література:

1. Брехуненко В. Хотинська війна: як козаки врятували Європу від Османської імперії. *Локальна історія*. 1 жовтня 2020. URL: <https://localhistory.org.ua/texts/statti/khotinska-viina-iak-kozaki-vriatuvali-ievropu-vid-osmanskoji-imperiyi/> (дата звернення: 12.09.2024).
2. Назар В. В. Східні намети та наметництво на західноукраїнських землях у XVI–XVIII ст. *Східний світ*. 2000. №2. С. 142–148.
3. Секрети семи муз [Опарій О.]. Світлина османського намету XVII століття з Краківського музею на Вавелі. Грудень 2024. <https://www.facebook.com/photo/?fbid=2812029018977424&set=gm.2396382907407798&idorvanity=835970070115764> (дата звернення: 27.12.2024).
4. Школьна О. Великосвітські мануфактури князів Радзивіллів XVIII–XIX століть на теренах східної Європи / монографія. Київ: Ліра-К, 2018. 192 с. : іл.
5. Школьна Ольга. Жовква і Глинсько: найбільш давні виробництва тонкостінного фаянсу, започатковані Яном Собеським на українських землях. *Записки НТШ*. Т. ССLXI: Праці Комісії образотворчого та ужиткового мистецтва / Ред. О. Купчинський. Львів, 2011. С. 431–451: іл.
6. Школьна О., Прядко С. Тапісярні та персіярні на теренах Речі Посполитої XVIII століття. *Молодий вчений*, 2021. 11 (99). С. 128–130.
7. Shkolna, O. V., Sosik, O. D., Barbalat, O. V., Buihasheva, A. B., & Zaitseva, V. I. Concerning the closeness of the form of Sufi Kashkul and the Slavic boats. *Linguistics and Culture Review*, 2021. 5(S4), 891–903. <https://doi.org/10.21744/lingcure.v5nS4.1736>
8. The Poland-Ukraine Institute Foundation. 2020. <https://uainkrakow.pl/mystetstvo-skhodu-unikalna-vystavka-na-vaveli>/<https://www.youtube.com/watch?v=7ghoUOPxZwE> (дата звернення: 19.12.2024).

НАПРЯМ 4. СУЧАСНІ ПОЛІТИКО-ЕКОНОМІЧНІ ПРОЦЕСИ НА ТЕРЕНАХ БЛИЗЬКОГО, СЕРЕДНЬОГО ТА ДАЛЕКОГО СХОДУ

DOI <https://doi.org/10.36059/978-966-397-464-4-38>

Zakharchenko A. M.

Candidate of Political Sciences,

Associate Professor at the Department of International Relations

Odesa I. I. Mechnikov National University

Odesa, Ukraine

SECURITY CHALLENGES IN THE MENA REGION AFTER OCTOBER 7, 2023: THE U.S. RESPONSE

Israel-Hamas war, which began on October 7, 2023, posed a number of new challenges for the USA and led to a significant intensification of American policy in the Middle East and North Africa (MENA). As a result of the war and the escalation of Israeli-Iranian confrontation, a highly dangerous hotspot of instability emerged in the region, undermining the already fragile balance of power that had formed here after the Arab Spring.

President Biden swiftly responded to the Hamas attack on Israel in his emotional speech on October 10, in which he strongly condemned the actions of the Islamist group and reaffirmed unwavering support for Tel Aviv [4]. During his visit to Israel on October 18, he reiterated the U.S. commitment to ensuring the security of the Jewish state, along with providing the necessary military and financial assistance. At the same time, he emphasized that the ultimate resolution of the Israeli-Palestinian conflict must be based on the principle of the two-state solution [3].

Overall, the Biden administration formulated five main objectives in the context of Israel's war in Gaza: to support Israel's self-defense and eliminate the threat posed by Hamas; to ensure the return of hostages; to prevent the crisis from escalating into a full-scale regional war; to protect the civilian population and halt the growing humanitarian crisis in Gaza; and to develop a post-war reconstruction plan that would lead to the implementation of the two-state solution and broader efforts toward regional normalization in coordination with regional and international partners [2].

Secretary of State Antony Blinken, CIA Director Bill Burns, and senior Middle East White House official Brett McGurk made multiple trips to the

region and Europe to advance a ceasefire and secure the release of hostages, as well as to engage regional partners in efforts to enhance security coordination. In addition to increased arms transfers and enhanced security and intelligence cooperation with Israel, the United States deployed two aircraft carrier strike groups to the region in the early weeks of the conflict, as a deterrent message to Iran, Hezbollah in Lebanon, and other actors threatening to escalate the war. The United States also remained a key leader in international and regional efforts to increase the flow of humanitarian aid to Palestinians living in Gaza.

In formulating his strategy in response to Israel's military operation in Gaza, Biden faced numerous complex challenges. First, there were clear differences between the positions of the U.S. president and Israeli Prime Minister Benjamin Netanyahu regarding the post-war governance of Gaza and the future of the Palestinian state. According to Biden's vision, after the defeat of Hamas, Gaza and the West Bank should be unified under the administration of a reformed Palestinian National Authority (PNA) as a cornerstone of the two-state solution. However, Netanyahu has consistently opposed both the establishment of a Palestinian state and the expansion of PNA's power [5]. Second, due to significant civilian casualties among the Palestinian population, criticism of Israel has increased markedly in Arab and Muslim countries, in Europe, and even within the United States.

A particularly complex challenge has been the need to prevent broader regional escalation and the involvement of other radical groups, primarily Lebanon's Hezbollah and Yemen's Houthis. The Houthis in Yemen attacked international shipping in the Red Sea in response to Israel's military operation against Hamas in Gaza. They also targeted Israeli territory with ballistic missiles and drones. In response, the Biden administration launched «Operation Prosperity Guardian,» a multinational military effort involving over 20 countries aimed at securing the safety of shipping across the Red Sea. In addition to this defensive coalition, the United States, in coordination with other partners, conducted a series of airstrikes against Houthi positions in Yemen [6]. Hezbollah has also opened a war front on Israel's northern border with Lebanon, raising concerns about a broader regional spillover. In response, the Israel Defense Forces have retaliated with airstrikes, as well as tank and artillery fire, targeting Hezbollah positions in Lebanon.

Both the Houthis and Hezbollah are key players in Iran's «axis of resistance.» U.S. policy towards Iran remains one of the weakest links in Washington's broader MENA strategy. Tehran consistently threatens regional stability by advancing its nuclear program, intervening in regional conflicts, supporting terrorism, and carrying out repression against its own people.

On April 13, 2024, Iran launched its first-ever direct attack on Israeli territory, using more than 300 drones and missiles. Tehran's strike followed an Israeli air raid on April 1, which killed several high-ranking Iranian military officials at the Iranian consulate in Syria. These events marked an unprecedented escalation in the Iran-Israel confrontation. The United States played a key role in repelling Iran's attack on its ally. With assistance from British, French, and Jordanian air forces, the U.S. shot down over 70 air targets using fighter jets and missile defense systems aboard guided-missile destroyers [1]. The Biden administration also vowed to coordinate a global response to Tehran's unprecedented assault. Finally, on May 31, 2024, the Biden administration outlined a plan aimed at linking efforts to resolve the Israel-Hamas war with broader initiatives to foster increased regional integration.

The United States has a short-term goal of containing the escalation, but it seems to lack a coherent strategy for long-term countermeasures against Iran and its numerous proxies. For now, Washington has managed to avoid a wider regional war, but the overall security situation in the MENA continues to deteriorate, as various state and non-state actors persist in posing threats to the U.S. and its partners. America remains the most influential external actor in the Middle East, but it would be a mistake to overestimate its ability to shape the regional agenda.

In a broader context, Russia's war in Ukraine and the war in Gaza have become markers of the transformation of the current international order. Two clearly differentiated camps are emerging: the democratic camp (the U.S., EU countries, and their allies), which advocates for liberal democracy and the rule of law, and the revisionist, or authoritarian camp (Russia, Iran and its proxies, North Korea, and others), which seeks to challenge and revise the existing international norms and rules. The MENA countries, like most of the so-called Global South, act as a third force, showing no desire to align with either group and observing how events unfold. Thus, the key task of the U.S. strategy is to strengthen the unified front of democratic countries in the fight against the axis of revisionist actors.

The presentation is a part of 101047919 – The ring of Mediterranean: Regional Studies – ERASMUS-JMO-2021-HEI-TCH-RSCH, funded by the European Union. Views and opinions expressed are however those of the author only and do not necessarily reflect those of the European Union or the European Education and Culture Executive Agency (EACEA). Neither the European Union nor EACEA can be held responsible for them.

Bibliography:

1. Crowley E., Schmitt E., Wong E. Inside the Frantic U.S. Efforts to Contain a Mideast Disaster. *The New York Times*. 2024, August 29. URL:

<https://www.nytimes.com/2024/08/29/us/politics/us-biden-israel-iran-war.html>

2. Katulis B., Freedman B., Taylor S. The Biden Administration's Middle East Policy at a Time of War. *Middle East Institute*. 2024, April 16. URL: <https://www.mei.edu/publications/biden-administrations-middle-east-policy-time-war-assessment-us-policy-six-months>

3. Remarks by President Biden and Prime Minister Netanyahu of Israel Before Bilateral Meeting *The White House*. 2023, October 18. URL: <https://www.whitehouse.gov/briefing-room/speeches-remarks/2023/10/18/remarks-by-president-biden-and-prime-minister-netanyahu-of-israel-before-bilateral-meeting-tel-aviv-israel/>

4. Remarks by President Biden on the Terrorist Attacks in Israel. *The White House*. 2023, October 10. URL: <https://www.whitehouse.gov/briefing-room/speeches-remarks/2023/10/10/remarks-by-president-biden-on-the-terrorist-attacks-in-israel-2/>

5. Shavit A. The War in Gaza and a Growing Divide between the United States and Israel. *The Institute for National Security Studies*. 2024, January 24. URL: <https://www.inss.org.il/wp-content/uploads/2024/01/No.-1818.pdf>

6. Statement from President Joe Biden on Coalition Strikes in Houthi-Controlled Areas in Yemen. *The White House*. (2024, January 11). URL: <https://www.whitehouse.gov/briefing-room/statements-releases/2024/01/11/statement-from-president-joe-biden-on-coalition-strikes-in-houthi-controlled-areas-in-yemen/>

DOI <https://doi.org/10.36059/978-966-397-464-4-39>

Меміш О. М.

кандидатка історичних наук,

старша викладачка кафедри археології та спеціальних галузей історичної науки

Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького м. Черкаси, Україна

ТУРЕЦЬКО-СИРІЙСЬКО-ІРАКСЬКІ ВІДНОСИНИ НАВКОЛО ВИКОРИСТАННЯ ВОДНИХ РЕСУРСІВ ТИГРУ ТА ЄВФРАТУ

Дефіцит прісної води завжди є наріжним каменем соціально-економічного життя в країнах Близького Сходу.

Окрім найпершої потреби забезпечити споживання питної води – це також загроза скорочення придатних сільськогосподарських угідь, а звідси і необхідність в постійній іригації посушливих земель.

Крім того, що Євфрат є основною річкою Месопотамії, це – також найдовша водна артерія на Близькому Сході.

Щодо р. Тигр, то чверть її течії пролягає по території Туреччини. Сумарний річний стік ріки становить 57 млрд м³, при цьому Туреччина використовує 24 млрд м³ (бл. 40 %) водостоку річки [1, с. 123-124]. Це свідчить, що Сирія і меншою мірою Ірак, перебувають у залежності від водної політики Туреччини.

Проект Південно-Східної Анатолії (Güneydoğu Anadolu Projesi, GAP), який реалізовувався урядом Туреччини в 1970-х – 2010-х рр. став серйозним викликом для міжнародних відносин у цьому регіоні, оскільки суттєво змінив обсяг доступних водних ресурсів і характер їх використання у Сирії та Іраку.

Поруч із грандіозними економічними та соціальними вигодами, що приніс GAP не лише для Південно-Східної Анатолії, а й для всієї Туреччини в цілому, на жаль, його реалізація значно загострила міжнародні відносини у регіоні.

У кінці XX – на початку XXI ст. урядами Туреччини, Сирії та Іраку було зроблено кілька спроб колективного обміну даними та обговорення проблеми, однак країни продовжують реалізовувати свої неузгоджені проекти використання водних ресурсів регіону, тобто водних запасів Тигру та Євфрату.

Суть водного конфлікту полягає у звинуваченнях арабських країн на адресу Туреччини стосовно порушення міжнародних водних законів щодо річки Євфрат. Ірак і Сирія вважають річку міжнародним водотоком, який повинен розглядатися як єдине ціле всіма прибережними користувачами.

Рубіж 1980-х – 1990-х рр. позначився для турецько-сирійсько-іракських відносин загостренням позиції щодо використання водних ресурсів. Протириччя були викликані наповненням Туреччиною водосховища Ататюрка, що зумовило тимчасове припинення подачі води до Сирії. Хоча турецький уряд доклав зусиль для мінімізації збитків, але Сирією цей крок був розцінений як спроба навмисно позбавити її доступу до вод р. Євфрат.

Негативні наслідки реалізації проекту позначаються як на наповненні каналу Шатт-ель-Араб, так і на шельфі Перської затоки. Зниження рівня Шатт-ель-Араб призведе до негативних змін як якості води, так і її продукції, що значно скоротить виробництво рибних запасів, які є основою для харчування більшості людей південного Іраку та сусідніх областей Перської затоки.

Несприятливий вплив проекту GAP на екологічний стан прилеглих територій Іраку та Сирії. Це, зокрема, проявляється у збільшенні частки пустельних земель та підвищені засоленості води, яка використовується для зрошення.

Іншими негативними наслідками є порушення систем існуючих підземних вод і зниження їх якості та скорочення зелених зон і пасовищ, а також культивованих районів, що суттєво позначається на кліматі [2].

Ослаблення міжнародної напруги на тлі «водного конфлікту» в регіоні Месопотамії можливе за умов пошуку паритету між інтересами Туреччини у Південно-Східній Анатолії та ефективною експлуатацією потужностей GAP з одного боку, а також достатніми надходженнями водних ресурсів для потреб Сирії та Іраку, що гарантує продовольчу безпеку та загальну збалансованість сільського господарства цих країни – з іншого боку [3, с. 746-747].

Література:

1. Kankal M., Nacar S., Uzlu E. Status of hydropower and water resources in the Southeastern Anatolia Project (GAP) of Turkey. *Energy Reports*, 2016. № 2, С. 123-124.

2. Safi al-Yasser. The negative effects of the project «GAP». *Centre for Studies and Research*, University of Al-Nahrin, 2008.

3. Harris L. Water and Conflict Geographies of the Southeastern Anatolia Project. *Society & Natural Resources*, 2002, № 15:8, С. 746-747.

DOI <https://doi.org/10.36059/978-966-397-464-4-40>

Наумов С. В.

аспірант кафедри етнології та археології

*Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника
м. Івано-Франківськ, Україна*

ВПЛИВ РОЗПАДУ РАДЯНСЬКОГО СОЮЗУ НА КИТАЙ І ТРАНСФОРМАЦІЯ СВІТОВОГО ПОРЯДКУ

Відносини між Китаєм і Радянським Союзом були складними, позначеними періодами союзу та ідеологічної близькості, а також серйозними розколами та суперництвом. Після створення Китайської Народної Республіки (КНР) у 1949 році під керівництвом Мао Цзедуна

обидві країни спочатку поділяли спільну прихильність до соціалізму та бачення світу, сформованого комуністичними ідеалами. Ця спільність привела до міцного, хоча й іноді напруженого, партнерства, коли СРСР надавав Китаю економічну допомогу, військову підготовку та ідеологічне керівництво в перші роки існування КНР. Однак глибокі ідеологічні та геополітичні розбіжності поступово загострювалися, кульмінацією яких став радянсько-китайський розкол, що мав тривалі наслідки для обох країн.

У перші роки після створення КНР, СРСР надавав значну допомогу, включаючи технічну підтримку, капіталовкладення і постачання військової техніки. Радянський Союз відіграв ключову роль у підтримці перших п'ятирічних планів Китаю, спрямованих на швидку індустріалізацію країни за радянською моделлю розвитку. Цей період також мав важливий ідеологічний компонент. Мао Цзедун і Комуністична партія Китаю (КПК) розглядали Йосипа Сталіна як рольову модель, а китайська політика значною мірою формувалася під впливом радянських підходів до управління і економічного планування. Однак, попри партнерство, між країнами вже тоді виникали тертя з питань стратегії і лідерства в соціалістичному русі, які згодом переросли в серйозний конфлікт. [1, с. 35-37]

Після смерті Сталіна в 1953 році і приходу до влади Микити Хрущова союз між Китаєм і СРСР почав руйнуватися. Політика «десталінізації», яку провів Хрущов, викликала сильне невдоволення Мао, який бачив у цьому зраду марксистсько-ленінських принципів. У той час як СРСР почав просувати політику мирного співіснування із Заходом, Китай зберігав прихильність до революційного підходу, вважаючи його єдино правильним шляхом для соціалістичних держав. До кінця 1950-х і початку 1960-х років ці ідеологічні розбіжності призвели до відкритої ворожнечі. Суперництво між країнами охопило і геополітичну сферу: обидві сторони змагалися за вплив на комуністичні рухи в країнах, що розвиваються. Військові зіткнення на радянсько-китайському кордоні в 1969 році стали кульмінацією цього розколу, остаточно підтвердивши розрив між двома найбільшими соціалістичними державами. [2, с. 101-104]

Розпад відносин із СРСР став застереженням для китайських лідерів, які усвідомили ризики ідеологічної ригідності та надмірної залежності від зовнішньої підтримки. Наприкінці 1980-х років Китай уже розпочав значні реформи, спрямовані на економічну модернізацію, але досвід СРСР підтвердив необхідність подальших змін. Розпад Радянського Союзу в 1991 році підкреслило вразливість централізованого управління та необхідність адаптації до змінюваних світових реалій. Це підштовхнуло Китай до прискорення модернізації

та реформ, одночасно посилюючи контроль над внутрішньою стабільністю. [3, с. 95-96]

У 1990-х роках Китай лише почав оговтуватися від протестів на площі Тяньаньмень у 1989 році, які підірвали впевненість КПК у здатності зберегти контроль в умовах швидких змін. Крах СРСР через два роки лише посилив рішучість партії підтримувати авторитарний контроль. Керівники Китаю, такі як Ден Сяопін, а згодом Цзян Цземінь, впровадили заходи для придушення інакомислення та посилення внутрішньої безпеки, одночасно дозволяючи поступову, контрольовану економічну лібералізацію. Китайський уряд також сприяв формуванню почуття національної єдності та гордості, позиціонуючи себе як гаранта стабільності та процвітання Китаю на противагу хаосу в пострадянських державах. Особливо це прослідковувалось у регіонах, таких як Сінцзян і Тибет, де існують сепаратистські настрої [4, с. 151-153].

Крах Радянського Союзу також підтвердив необхідність поглиблення економічних реформ, які Ден Сяопін ініціював наприкінці 1970-х років. Цей підхід передбачав децентралізацію економічного управління, що дозволило місцевим та провінційним урядам більш гнучко залучати іноземні інвестиції та розвивати свої регіони. Завдяки цьому підходу Китай створив економічно успішні регіони, які стали зразками розвитку для інших провінцій. [5, с. 112-114] У лідерів з'явилось розуміння, що глобальна економічна інтеграція є важливою для сталого зростання та модернізації.

У 1990-х роках Китай вжив заходів для реформування банківської та фінансової систем, захисту іноземних інвестицій і створення правової бази, необхідної для ринково-орієнтованої економіки. Ці реформи зробили Китай привабливим місцем для іноземного капіталу, особливо для транснаціональних корпорацій, які прагнуть отримати доступ до його величезної споживчої бази та недорогої робочої сили.

Кінцевою кульмінацією цієї стратегії інтеграції став вступ Китаю до Світової організації торгівлі (СОТ) у 2001 році. Членство в СОТ прискорило економічне зростання Китаю, призвело до припливу прямих іноземних інвестицій (ПІІ) і значного збільшення експорту, який став наріжним каменем китайської економіки. [6, с. 98-110]

Китай використав економічну дипломатію для зміцнення свого глобального впливу. Шанхайська організація співробітництва (ШОС) стала важливим майданчиком для економічного та безпекового співробітництва між Китаєм та Центральною Азією. Також Китай сприяв розвитку групи BRICS (Бразилія, Росія, Індія, Китай, Південна Африка), яка виступає платформою для економічного співробітництва між найбільшими країнами, що розвиваються. Через ініціативи, такі як «Один пояс, один шлях» (BRI), Китай розширив свої економічні

зв'язки з країнами Азії, Африки, Європи та Латинської Америки. Ці інфраструктурні проекти, які включали будівництво портів, залізниць і доріг, допомогли зміцнити зв'язки між Китаєм та його партнерами, створюючи нові економічні коридори, що сприяли торгівлі та взаємозалежності. [7, с. 51-59]

Відсутність прямої загрози з боку Радянського Союзу дозволила Китаю сконцентруватися на модернізації та реструктуризації Народно-визвольної армії Китаю (НВАК). Крах СРСР продемонстрував, що застарілі військові структури, неефективна координація та технологічна відсталість можуть бути згубними для національної безпеки.

Також Китай почав активне просування своєї культури, мови та традицій за кордоном. Заснування Інститутів Конфуція по всьому світу відіграло центральну роль у цьому процесі. Ці інститути пропонували мовні курси, культурні програми та академічні обміни, які демонстрували китайські традиції та цінності. Зосереджуючи увагу на гармонії, повазі до авторитету та колективізму, Інститути Конфуція сприяли формуванню позитивного сприйняття Китаю в багатьох країнах. [8, с. 238-243]

В цілому, розпад Радянського Союзу став вирішальним моментом, який докорінно змінив глобальний баланс сил і спонукав Китай до перегляду своїх стратегій, ідеологій та зовнішньої політики. Перехід від біполярного світу до домінування Сполучених Штатів як єдиної супердержави створив як виклики, так і можливості для Китаю.

Китайська адаптація до нових глобальних реалій демонструє його здатність до стратегічного мислення та гнучкого управління. Як центральний гравець у формуванні багатопольярного світового порядку, Китай продовжуватиме впливати на міжнародну систему, пропонуючи альтернативу домінуючому західному підходу. Його модель розвитку, заснована на поєднанні економічного зростання та централізованого політичного контролю, залишається привабливою для багатьох країн, особливо тих, які шукають швидких змін без ризиків демократичної дестабілізації.

Література:

1. Westad, O. A. *The Global Cold War: Third World Interventions and the Making of Our Times*. Cambridge University Press. 2007. P. 35-37.
2. Shirk, S. L. *China: Fragile Superpower*. Oxford University Press. 2007. P. 101-104.
3. Fewsmith, J. *China Since Tiananmen: The Politics of Transition*. Cambridge University Press. 2001. P. 95-96.
4. Naughton, B. *The Chinese Economy: Transitions and Growth*. MIT Press. 2007. P. 151-153.

5. Vogel, E. F. *Deng Xiaoping and the Transformation of China*. Harvard University Press. 2011. P. 112-114.

6. Breslin, S. *China and the Global Political Economy*. Palgrave Macmillan. 2004. P. 98-110.

7. Shambaugh, D. *China Goes Global: The Partial Power*. Oxford University Press. 2013. P. 51-59.

8. Kurlantzick, J. *Charm Offensive: How China's Soft Power Is Transforming the World*. Yale University Press. 2007. P. 238-243.

DOI <https://doi.org/10.36059/978-966-397-464-4-41>

Сорокін А. А.

незалежний дослідник

м. Київ, Україна

**ЗВІТ КЕРІВНИКА СЛУЖБИ МІЖНАРОДНИХ ЗВ'ЯЗКІВ КМДА
ПРО ВІДРЯДЖЕННЯ ДО М. СЕУЛА (ГРУДЕНЬ 1996 Р.) –
НОВИЙ ДОКУМЕНТ З ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКО-
ПІВДЕННОКОРЕЙСЬКИХ ВІДНОСИН**

Наразі актуальним є дослідження історичної ретроспективи сучасних українсько-південнокорейських відносин на основі докладного вивчення відповідних конкретно-історичних джерел [14, с. 40].

Означений аспект наразі не набув широкого втілення в історіографії. У загальній праці з історії міжнародних зв'язків України О. Івченко для розкриття специфіки українсько-південнокорейських відносин 1990-х рр. використав публікації в газеті «Урядовий кур'єр» [5, с. 570–571, 684], що обумовило наголос дослідника на діяльності вищих органів влади України [5, с. 570–571, 684]. У власній оглядовій статті Хо Сун Чьол також акцентував на зв'язках між вищими органами влади України і Південної Кореї [15]. Вказана тенденція зберігалася в публікаціях І. Погорелової [13, с. 128–131; 14], В. Мармазова [8], О. Ярошко [16], Л. Недбай [11], А. Мазаракі та Т. Мельник [7], В. Мосяжа і А. Фоміна [10], С. Петька [12], Л. Кістерського і Т. Орехової [6]. У зарубіжних дослідженнях з історії міської дипломатії м. Сеула та Південної Кореї не було артикульовано співпрацю з органами державної влади та місцевого самоврядування України загалом і м. Києва зокрема, що пояснює відсутність відповідних джерел [2; 3].

Мета доповіді – розкрити особливості звіту керівника служби міжнародних зв'язків КМДА про відрядження до м. Сеулу в грудні 1996 р. [4, арк. 21] як джерела з історії українсько-південнокорейських відносин.

Досліджуваний звіт датовано 30 грудня 1996 р. Він має вхідний номер 013-141 [4, арк. 21] і є останнім у відповідній справі, що містить документи за 1993–1996 рр. [4].

Його заголовок сформульовано наступним чином: «Звіт керівника служби міжнародних зв'язків Київської міської державної адміністрації Л. Князева по відрядження до м. Сеул, Республіка Корея з 12 по 18 грудня 1996 р.» [4, арк. 21].

Основний текст звіту складається з 4-х абзаців [4, арк. 21]. Тематично вони розподілені наступним чином: перемовини 13 грудня 1996 р. із заступником директора відділу міжнародних відносин мерії Сеула [4, арк. 21], зустріч 17 грудня 1996 р. між мером м. Сеула і головою КМДА [4, арк. 21], переговори між останнім і компанією Daewoo щодо створення спільного підприємства та реконструкції Бессарабського кварталу [4, арк. 21], укладення угоди про співробітництво в царині транспорту між КМДА і Daewoo [1; 4, арк. 21]. Текст зосереджено на специфіці контактів між керівництвом мм. Києва і Сеула без їхнього зв'язку з контактами вищого рівня під час синхронного візиту Президента України Л. Кучми до Південної Кореї в грудні 1996 р. [5, с. 570; 14, с. 41].

У першому абзаці повідомляється про укладення 13 грудня 1996 р. попередньої домовленості представників КМДА з відповідною посадовою особою м. Сеула із прикметним переліком сфер співробітництва [11, с. 154]: «13 грудня були проведені переговори із заступником директора відділу міжнародних відносин Мерії Сеулу Парк Мун Кіу, де сторони попередньо домовились про напрямки спільної діяльності та співробітництва в галузі економіки, торгівлі, науки, техніки, культури та спорту, освіти і в інших галузях» [4, арк. 21].

Другий абзац розкривав деталі зустрічі між головними посадовими особами столиць двох держав із метою встановлення побратимських зв'язків: «17 грудня відбулася зустріч Мера Сеулу Сун Чо та Голови Київської міської державної адміністрації О. Омельченка. Під час зустрічі обговорювалися питання щодо установа дружніх зв'язків між Києвом та Сеулом» [4, арк. 21]. Вказане питання в цілому дістало схвалення з боку посадових осіб м. Сеула, проте із застереженнями стосовно затвердження остаточного тексту передбаченої угоди з огляду на специфіку структури влади південнокорейської столиці [2, р. 48]: «Керівники Сеульського Столичного уряду прийшли до висновку, що є необхідність укласти угоду про співробітництво між двома столицями з

метою зміцнення взаєморозуміння і дружби між народами двох країн. Мер Сеулу висловив думку щодо необхідності узгодження тексту угоди, запропонованої українською стороною, із депутатським корпусом» [4, арк. 21]. Її підписання планувалося здійснити впродовж 2-х перших кварталів 1997 р.: «Сторони домовились, що підписання відповідної угоди між Києвом та Сеулом має відбутися в ході офіційного візиту корейської урядової делегації до України у першому півріччі 1997 року» [4, арк. 21]. Попри довгий історичний шлях до поріднення двох столиць, що відбулося через більш ніж 25 років [9], наведена інформація є цінною в контексті формування його передумов.

Третій абзац розкриває економічну складову співпраці двох столичних міст, стосуючись співпраці КМДА з компанією Daewoo [15, с. 314–316]: «Паралельно з вирішенням політичних питань, було визначено ще один пріоритетний напрямок роботи, а саме: провести переговори з корпорацією DAEWOO щодо підписання угоди про створення спільного підприємства (АОЗТ) та подальшого будівництва Бізнес-комплексу в м. Києві (Бессарабський квартал)» [4, арк. 21]. Відповідний документ про співпрацю із залученням південнокорейської компанії до будівельної діяльності в центральній частині м. Києва було підписано через декілька днів після зустрічі між очільниками мм. Києва і Сеула: «В результаті інтенсивних переговорів Угоду було підписано 17.12.1996 р. Головою Київської міської державної адміністрації О. Омельченком та керівником DAEWOO Construction п. Чангом на загальну суму інвестицій 194 млн. доларів США з боку DAEWOO у будівництво 5-зіркового готелю, торгового центру, житлового комплексу (узагальнена назва «Бізнес-комплекс»)» [4, арк. 21].

Підписання означеної угоди підтверджується відповідною публікацією в номері газети «Хрещатик» за 21 грудня 1996 р. із назвою «Деу» візьме участь у комплексній реконструкції Бессарабського кварталу» [1]. Разом із тим, газетна публікація містить додаткові відомості про співробітництво КМДА з Daewoo, зокрема вигреш останньої в конкурсі на реконструкцію Бессарабського кварталу [1], а також уточнені обсяги інвестицій [1].

Окрім будівельного, означена співпраця між КМДА і Daewoo мала й транспортний вимір, типовий для українсько-південнокорейських економічних зв'язків [7, с. 10, 13; 15, с. 318]: «17.12.[19]96 [р.] в бізнес[-]центрі готелю[]«Lotte», було проведено переговори із DAEWOO Motors щодо створення спільного підприємства у сфері пасажирських перевезень. Обговорено умови та можливі строки подальших дій на цьому напрямку» [4, арк. 21]. Згідно зі звітом, як КМДА, так і Daewoo були зацікавлені в розвитку обговореного

напрямую співпраці: «Сторони висловили обопільну зацікавленість в реалізації цього проекту» [4, арк. 21].

Згадана газетна публікація доповнює останній абзац звіту, повідомляючи про заплановані поставки до столиці України 250 автобусів Daewoo [1].

У прикінцевій частині звіт було підписано керівником служби міжнародних зв'язків КМДА Л. Князєвим [4, арк. 21].

Отже, досліджений звіт в основних рисах розкриває особливості спроби встановлення побратимських зв'язків м. Києва і Сеула, демонструючи довгу та багатоаспектну історію їхньої взаємодії, що стосувалася як безпосереднього поріднення двох столичних міст, так і українсько-південнокорейської економічної співпраці із залученням компанії Daewoo. Перспективним постає дослідження інших джерел з історії українсько-південнокорейських контактів.

Література:

1. «Деу» візьме участь у комплексній реконструкції Бессарабського кварталу. *Хрещатик*. 1996. № 236–237 (1231–1232). 21 груд. С. 2.

2. Kamiński T., Matiaszczyk N. City Networks as Tools of City Diplomacy – the Case of Seoul. *Cities in Asia*. Budapest, 2023. P. 43–63. URL: https://dspace.uni.lodz.pl/bitstream/handle/11089/47773/City%20networks%20as%20tools%20of%20city%20diplomacy%20the%20case%20of%20Seoul_final.pdf.

3. Lee M. City Diplomacy in South Korea: Trends and Characteristics. *Public Diplomacy of South Korea*. 2024. P. 171–200.

4. Державний архів м. Києва (ДАК). Ф. 1689. Оп. 1. Спр. 220. 21 арк.

5. Івченко О. Г. Україна в системі міжнародних відносин: історична ретроспектива та сучасний стан. Київ : «РІЦ УАННП», 1997. 688 с.

6. Кістерський Л. Л., Орехова Т. В. Україна-Південна Корея: потенціал економічної кооперації. *Економіка і організація управління*. 2022. № 2 (46). С. 33–44. URL: <https://jeou.donnu.edu.ua/article/view/12542/12441>.

7. Мазаракі А., Мельник Т. Зовнішньоекономічні відносини України і Республіки Корея. *Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право*. 2017. № 1. С. 5–15. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/uazt_2017_1_3.

8. Мармазов В. Є. 20-річчя відносин між Україною та Республікою Корея: підсумки і перспективи співпраці в рамках євро-тихоокеанської інтеграції. *Науковий вісник Дипломатичної академії України*. 2012. Вип. 19. С. 40–45. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvdau_2012_19_10.

9. Міста-побратими, з якими Києвом підписані документи про поріднення, дружбу, співробітництво, партнерство. URL:

https://kyivcity.gov.ua/kyiv_ta_miska_vlada/pro_kyiv/mista-pobratimi_z_yakimi_kiyevom_pidpisani_dokumenti_pro_poridnennya_druzhbu_spivrobitnitstvo_partnerstvo/ .

10. Мосяж В., Фомін А. В. Відносини України з Південною Кореєю. *Матеріали одинадцятій Міжнародній науковій конференції «Актуальні питання історії, археології, науки і техніки: методологія, пошуки, роздуми, знахідки»*. Северодонецьк : вид-во СНУ ім. В. Даля, 2018. С. 91–93. URL: <https://dspace.snu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/7cfff4d-0c01-4ab8-bfe0-f45e420ba8ac/content> .

11. Недбай Л. Сучасний стан українсько-корейських відносин. *Міжнародні відносини і туризм: сучасність та ретроспективи*. 2013. Вип. 3. С. 152–154. URL: https://eprints.oa.edu.ua/id/eprint/2339/1/Nedbai_NZ_stud_Vyp-3_turyzm.pdf .

12. Петько С. М. Основні проблемні питання торговельно-інвестиційних відносин між Україною та Республікою Корея. *Development strategiest for modern education and science : materials of the III International research and practical internet conference, February, 28, 2022. Zdar nad Sazavou : «DEL a.s.»*, 2022. Р. 14–16. URL: <https://ir.kneu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/83fa3a5d-03b7-4cb4-8a51-fe7e0cb7a182/content> .

13. Погорелова І. С. Україна і країни Східної Азії: політичний вимір сьогодення. *Наукові праці: Науково-методичний журнал. Політологія*. 2009. Т. 122. Вип. 109. С. 127–132. URL: <https://lib.chmnu.edu.ua/pdf/naukpraci/politics/2009/122-109-24.pdf> .

14. Погорелова І. Сучасний стан і перспективи розвитку українсько-південнокорейських відносин. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Історія*. 2009. Вип. 98. С. 40–42. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VKNU_Ist_2009_98_14 .

15. Хо Сун Чьол. Відносини між Кореєю та Україною: минуле, сучасне, майбутнє. *Геополітичні трансформації в Євразії: погляди з Києва і Сеула*. Київ, 2008. С. 308–326.

16. Ярошко О. З. Україна – Східна Азія: започаткування контактів у дусі дружби і співробітництва. *Дипломатичні відносини України з країнами світу : збірник наукових праць*. Київ : LAT & K, 2012. С. 173–175.

Стоєцький О. С.
*магістр філології,
незалежний дослідник
м. Київ, Україна*

ОБ'ЄДНАНІ АРАБСЬКІ ЕМІРАТИ ТА УКРАЇНА: НОВИЙ ЕТАП У ДВОСТОРОННІХ ВІДНОСИНАХ

Двосторонні відносини між Україною та Об'єднаними Арабськими Еміратами (далі – ОАЕ) мають довгу історію та розпочалися ще у 1992 р. Вже у квітні 1993 р. відбувся візит української делегації на чолі з Прем'єр-міністром України Леонідом Кучмою, в ході якого пройшли переговори щодо започаткування двостороннього співробітництва. Через рік розпочало свою діяльність Посольство України в ОАЕ. У свою чергу посольство ОАЕ в Україні відкрилося не так давно, у вересні 2013 р. За період українсько-еміратської співпраці між двома державами були періоди піднесення, стагнації і спаду.

Новим етапом у двосторонніх відносинах України та ОАЕ можна вважати період починаючи з початку повномасштабного вторгнення російської федерації в Україну, тобто 24 лютого 2022 р. Попри всю біль війни вона досі залишається рушійною силою для встановлення нових дипломатичних відносин або покращення вже існуючих.

ОАЕ є дуже важливим партнером для нашої держави, адже Емірати мають сильну та стійку економіку, є одним з регіональних лідерів у близькосхідному регіоні завдяки чому здатні впливати на ті чи інші важливі процеси для України. Крім цього, ОАЕ постійно прагнуть зміцнювати та розвивати своє лідерство не лише на Близькому Сході, а й у глобальних питаннях, таких як російсько-українська війна.

З початку повномасштабного вторгнення ОАЕ продовжують надавати Україні фінансову, гуманітарну, дипломатичну допомогу, сприяють втіленню різних культурних проєктів. За цей час Президент України Володимир Зеленський та Президент ОАЕ Мухаммад бін Заїд Аль Нагаян провели чотири телефонні розмови. Не менш важливою є комунікація першої леді Олени Зеленської з Президентом ОАЕ в рамках її візиту до Абу-Дабі 7–10 березня 2023 р. Постійно ведеться комунікація на міністерському рівні. Зокрема, чинний очільник Міністерства закордонних справ України Андрій Сибіга систематично проводить телефонні розмови з колегами з Еміратів. Останню таку розмову було проведено з віцепрем'єр-міністром, міністром

закордонних справ ОАЕ шейхом Абдуллою бін Заїдом Аль Нагаяном у жовтні 2024 р. [1]. Україну періодично відвідують різні делегації з ОАЕ. 10 червня 2023 р. Президент України Володимир Зеленський в рамках візиту делегації з Еміратів провів зустріч з міністром з питань зміни клімату й навколишнього середовища Об'єднаних Арабських Еміратів, головою Офісу з міжнародних справ при президентові ОАЕ Маріам Альмхейрі [2]. Окрім цього, продовжується співпраця на міжпарламентському рівні. Плідно працює Депутатська група Верховної Ради України з міжпарламентських зв'язків з Об'єднаними Арабськими Еміратами.

Чітко простежується підтримка Еміратами України у міжнародних організаціях. Країна підтримала всі резолюції щодо територіальної цілісності України в Генасамблеї ООН, які ухвалили у 2022–2023 рр. ОАЕ були серед 141 країни світу, які проголосували за вимогу негайного припинення агресії з боку росії та виведення її військ з території України.

ОАЕ продовжують активно пропонувати свої послуги посередництва для досягнення мирної угоди між Україною та росією. Насамперед це показує бажання країни зміцнити своє регіональне лідерство. Це також є сигналом для інших країн, що ОАЕ можуть виступати сильним посередником у врегулюванні тих чи інших політичних питань. Не дивлячись на те, що держава не підписала підсумкове комюніке країн-учасниць Глобального саміту миру в Швейцарії – проведення другого саміту миру може відбутися саме в ОАЕ. Крім цього, країна вже має успішні приклади вдалого посередництва між Україною та росією. Зокрема за сприяння Еміратів періодично відбуваються обміни військовополоненими між двома країнами. ОАЕ також сприяють поверненню українських дітей з російської федерації до України. Так, 31 жовтня 2024 р. у Монреалі відбулась Міністерська конференція з людського виміру в рамках «Формули миру», за підсумками якої ОАЕ взяли на себе конкретні зобов'язання допомогти в поверненні депортованих осіб [3].

Багато уваги Емірати приділяють гуманітарній сфері та здійснюють активну допомогу в цьому напрямку. Так, Україна отримала від ОАЕ 50 евакуаційних автомобілів швидкої допомоги з усім необхідним обладнанням. Уряд ОАЕ не оминув увагою й українських біженців та у 2023 р. відправив до Польщі 50 тонн гуманітарного вантажу та обладнані автомобілі швидкої допомоги для забезпечення гуманітарних потреб українців. Також Емірати надіслали 360 тонн їжі та медикаментів для українських біженців у Польщі, Молдові та Болгарії. Загалом з 2022 р. було відправлено 14 літаків з понад 1000 тонн гуманітарної допомоги. Президент ОАЕ підтримав та долучився до

ініціативи Олени Зеленської щодо будівництва нових помешкань для українських родин, які втратили житло через війну. Об'єднані Арабські Емірати також оголосили про виділення \$4 млн на будівництво сучасних будинків із укриттям для великих прийомних родин [4]. Держава планує надати 2,5 тис. ноутбуків для учнів українських шкіл, 5 млн енергозберігаючих LED-ламп та ще 100 броньованих санітарних машин. З початком ударів рф по енергетичній інфраструктурі України розмір підтримки ОАЕ сягнув \$100 млн. Були передані генератори для безперебійної роботи об'єктів критичної інфраструктури. 2500 генераторів було доставлено до 10 найбільш постраждалих областей на сході та півдні України. ОАЕ також активно цікавились наслідками руйнування греблі Каховської ГЕС.

Ще один напрям двостороннього співробітництва – культурна сфера. Під час візиту Олени Зеленської до Національної бібліотеки ОАЕ (Абу-Дабі) у межах проекту «Українська книжкова полицка» було передано українську літературу. Також між Державною архівною службою України та Національної бібліотекою та архівами Об'єднаних Арабських Еміратів у жовтні 2023 р. було підписано меморандум про взаєморозуміння.

В економічній сфері нові перспективи між двома країни відкриваються завдяки підписанню 26 квітня 2024 р. Спільної заяви про завершення переговорів про Угоду про Всеосяжне економічне партнерство між Урядом України та Урядом Об'єднаних Арабських Еміратів. Укладення в подальшому угоди дозволить сприяти збереженню позитивного сальдо торгівлі товарами та розвитку співробітництва в окремих галузях економіки [5].

Отже, можна зробити висновок про активізацію двосторонніх відносин між Україною та ОАЕ і новий етап співробітництва. Емірати продовжують залишатися одним з найважливіших політичних партнерів України на Близькому Сході та всіляко підтримують нашу країну в політичних, гуманітарних, культурних та економічних питаннях.

Література:

1. Андрій Сибіга провів телефонну розмову з віцепрем'єр-міністром, міністром закордонних справ ОАЕ шейхом Абдуллою бін Зайдом Аль Нагаяном. URL: <https://uae.mfa.gov.ua/news/andrij-sibiga-proviv-telefonnu-rozmovu-z-vicepremyer-ministrom-ministrom-zakordonnih-sprav-uae-shejhom-abdulloyu-bin-zayidom-al-nagayanom> (дата звернення: 10.12.2024).

2. Президент України прийняв міністра з питань зміни клімату й навколишнього середовища Об'єднаних Арабських Еміратів, голову

Офісу з міжнародних справ при Президентові ОАЕ. URL: <https://www.president.gov.ua/news/prezident-ukrayini-prijnyav-ministra-z-pitan-zmini-klimatu-j-83529> (дата звернення: 08.12.2024).

3. Катар, Ватикан, ПАР, Литва та ОАЕ взяли на себе зобов'язання допомогти в поверненні депортованих у росію українців. URL: <https://mind.ua/news/20280959-katar-vatikan-par-litva-ta-oae-vzyali-na-sebe-zobovuzannya-dopomogti-v-povernenni-deportovanih-u-r> (дата звернення: 08.12.2024).

4. Перша леді зустрілася з представниками уряду ОАЕ: З кожним днем українського у світі стає більше. URL: <https://president.gov.ua/news/persha-ledi-zustrilasya-z-predstavnikami-uryadu-oae-z-kozhni-81541> (дата звернення: 07.12.2024).

5. Унікальна угода: Україна та Об'єднані Арабські Емірати ухвалили спільну заяву щодо завершення переговорів щодо Угоди про Всеосяжне економічне партнерство між Урядами України та ОАЕ. URL: <https://me.gov.ua/News/Detail?lang=uk-UA&id=7b973fda-d4c8-4827-a79d-9fc68114b640&title=UnikalnaUgoda-UkrainaTa> (дата звернення: 11.12.2024).

DOI <https://doi.org/10.36059/978-966-397-464-4-43>

Шуляк С. В.

*кандидат політичних наук, доцент,
доцент кафедри міжнародних відносин
Університету митної справи та фінансів
м. Дніпро, Україна*

ЗМІНИ У ЗОВНІШНЬОПОЛІТИЧНОМУ МЕХАНІЗМІ ТУРЕЧЧИНИ В УМОВАХ СТАНОВЛЕННЯ ПРЕЗИДЕНТСЬКОЇ ФОРМИ ПРАВЛІННЯ

28 жовтня 2022 р. президент Туреччини Реджеп Таїп Ердоган представив програму «Століття Туреччини», що визначає довгострокові цілі Турецької Республіки і окреслює майбутній курс турецької зовнішньої політики. Ердоган підтвердив свої наміри зробити Туреччину однією з десяти провідних країн світу в політиці, економіці, технологіях, військовій справі і дипломатії [1, с. 74]. Цю амбітну мету було висунуто на тлі радикальних змін, що сталися у політичній системі країни протягом останнього десятиліття – переходу Туреччини

до президентської форми правління, яка забезпечила інституційне оформлення авторитарного правління президента Ердогана. Драматичні процеси у внутрішній політиці та необхідність вирішення амбітних зовнішньополітичних завдань не могли не призвести до глибоких змін у зовнішньополітичному механізмі Турецької Республіки, що визначальним чином впливатимуть на розробку та реалізацію її зовнішньої політики у найближчі роки.

У квітні 2017 р. у Туреччині відбувся референдум щодо низки конституційних поправок, які мали змінити існуючу парламентську систему на президентську. Референдум проходив у кризовій політичній ситуації, в умовах надзвичайного стану, запровадженого після невдалої спроби державного перевороту в липні 2016 р. Перемога на референдумі, хоча й з невеликим відривом, дозволила президенту Ердогану і правлячій Партії справедливості та розвитку (ПСР) запровадити в Туреччині президентську форму правління з невеликою кількістю інституційних стримувань і противаг. Здобувши перемогу на президентських виборах, у червні 2018 р., Р.Т. Ердоган формалізував свій фактичний контроль над державою, який він здійснював відтоді, як став президентом у 2014 р., у рамках нової президентської системи де глава держави контролює уряд, суди, поліцію та армію [2].

В умовах парламентської моделі провідну роль у формуванні зовнішньої політики Туреччини відігравали Міністерство закордонних справ (МЗС) та збройні сили, що традиційно здійснювали помітний вплив на турецьку політику. Після приходу до влади ПСР (2002 р.) вплив військових на політику неухильно зменшується. Спроба державного перевороту влітку 2016 р. і спричинені нею репресії призвели до подальшого обмеження впливу військових на політику і вони стали набагато менш значущим гравцем у прийнятті зовнішньополітичних рішень [3, с. 152-154]. Проте, це не означає повного виключення військових із цього процесу, низка авторів вказують на збройні сили як на важливого актора у формуванні та реалізації зовнішньої політики Туреччини за часів президентства Р.Т. Ердогана [1, с. 77; 2; 4].

Конституційні реформи призвели до суттєвих змін у зовнішньополітичному механізмі країни, а президент безумовно став його центральним елементом. Процес прийняття зовнішньополітичних рішень сьогодні розподілений між кількома суб'єктами, а також між формальними і неформальними консультативними структурами [2]. При цьому президент є головним органом, відповідальним за прийняття зовнішньополітичних рішень. Низка структур виконує дорадчі функції: МЗС, Комітет з питань безпеки і зовнішньої політики (Security and Foreign Policy Committee), Рада національної безпеки

(National Security Council, NSC), Національна розвідувальна організація (National Intelligence Organization, MIT), офіційно призначені радники президента і так звані неформальні радники (за межами президентської адміністрації), а також збройні сили. Не існує ієрархії, яка б організувала зазначені вище структури, і всі вони надають інформацію безпосередньо президенту. Комітет з питань безпеки та неформальні/формальні радники надають оцінки; МЗС, MIT і військові надають практичну інформацію. Ці органи не мають повноважень приймати рішення або мають дуже обмежені повноваження. Остаточні рішення приймаються в апараті президента у край персоналізованому порядку [2].

Стосовно радників президента (призначених і непризначених) слід зазначити, що це люди з різним досвідом: політичним, академічним, журналістським і дипломатичним. Найближчі призначені радники мають певні особисті зв'язки з Ердоганом. Група неформальних (не призначених) радників складається з різних мереж друзів, бізнесменів, науковців, експертів, які працюють у різних аналітичних центрах, та експертів з питань країн, що становлять інтерес для Туреччини [2]. Існує група консультантів, до яких президент Ердоган має особливу довіру. Серед них слід звернути увагу, передусім, на двох осіб, які останніми роками відігравали неабияку роль у формуванні зовнішньої політики Туреччини і на яких Р.Т. Ердоган буде покладатися у майбутньому – це Хакан Фідан та Ібрагім Калін, які у червні 2023 р., після перемоги Ердогана на чергових президентських виборах, були призначені, відповідно, міністром закордонних справ і головою MIT.

Х. Фідан у 2010–2023 рр. очолював MIT і мав значний вплив на формування та реалізацію зовнішньої політики, особливо щодо Сирії та інших близькосхідних країн. Це поважна у світі розвідки та дипломатії особа, яку завжди розглядали як людину, що «має право голосу у зовнішній політиці» [5]. І. Калін з 2014 р. був прес-секретарем президента; отримавши ще й звання «посла», виконував роль особистого посланця президента Ердогана для підтримання контактів у особливо важливих країнах. З 2018 р. І. Калін також виконував обов'язки головного радника при президентові та заступника голови (і фактичного керівника) Комітету з безпеки і зовнішньої політики.

Призначення людей, до яких президент має особливу довіру, на керівні посади у ключових інституціях, пов'язаних з реалізацією зовнішньої політики, зміцнює його особистий контроль над ними, а відповідно і його центральну роль у всьому механізмі. Крім того, це має підсилити значення МЗС і MIT у розробці та реалізації зовнішньої політики.

Х. Фідан, вже після свого призначення, опублікував статтю, в якій виклав основні пріоритети зовнішньої політики Туреччини. В ній він, зокрема, заявив про необхідність реструктуризації МЗС у відповідності до нагальних завдань турецької зовнішньої політики, та виклав своє бачення ролі дипломатичного відомства в її реалізації. Виходячи з тези, що «міжнародні відносини більше не обмежуються дипломатією в її класичному розумінні», Х. Фідан бачить роль МЗС як координатора дій різноманітних відомств, що залучені до вирішення зовнішньополітичних завдань [6, с. 24].

Президент Ердоган розглядає спецслужби як один з ефективних інструментів зовнішньої політики. Призначення І. Калина та Х. Фідана деякі спостерігачі охарактеризували як «сек'юритизацію управління зовнішньою політикою» [7]. Певною мірою це є закономірною реакцією на ескалацію конфліктів у регіональному оточенні Туреччини (громадянські війни в Лівії та Сирії, загострення курдської та палестинської проблем, вірмено-азербайджанський конфлікт, російсько-українська війна), які безпосередньо впливають на її безпеку й потребують відповідної реакції. До речі, саме безпековим питанням приділено найбільшу увагу у згаданій статті Х. Фідана [6, с. 15-20], що безумовно відображає зовнішньополітичні пріоритети турецького керівництва. Можна сказати, що розвідувальна дипломатія стала одним з найважливіших інструментів Туреччини в реалізації її зовнішньої політики, а також слугує консолідації існуючого режиму.

Отже, запровадження президентської форми правління призвело до суттєвих змін у зовнішньополітичному механізмі Туреччини. Президент перетворився на його центральний елемент, що приймає остаточні рішення стосовно зовнішньої політики. Низка інституцій (передусім МІТ, МЗС та Міноборони) включно з мережею формальних і неформальних радників беруть участь у процесі прийняття рішень, виконуючи переважно дорадчі функції. Інформація отримана президентом від учасників процесу складає основу, на якій він та його найближчі помічники приймають рішення щодо зовнішньої політики країни.

Література:

1. Ataman M. The Century of Türkiye: A New Foreign Policy Vision for Building the Türkiye Axis. *Insight Turkey*. Summer 2023. Vol. 25, № 3. P. 73-96.
2. Neset S., Strand A. Turkish foreign policy: structures and decision-making processes. *Chr. Michelsen Institute: website*. 2019. URL: <https://www.cmi.no/publications/6854-turkish-foreign-policy-structures-and-decision-making-processes#author-details> (last accessed: 30.11.2024).

3. Nigeeryasin Z., Burt E. W., Suri J. Turkey. In *Modern Diplomacy in Practice*. Edited by Hutchings Robert, Suri Jeremi. Cham: Palgrave Macmillan. 2020. P. 143-159.

4. Dalay G. Turkish Foreign Policy in an Unhinged World. *The Middle East Council on Global Affairs: website*. May 30 2024. URL: <https://mecouncil.org/publication/turkish-foreign-policy-in-an-unhinged-world/> (last accessed: 30.11.2024)

5. Özel S. Turkish Foreign Policy Under New Management. *Institut Montaigne: website*. 26.06.2023. URL: <https://www.institutmontaigne.org/en/expressions/turkish-foreign-policy-under-new-management> (last accessed: 30.11.2024).

6. Fidan H. Turkish Foreign Policy at the Turn of the «Century of Türkiye»: Challenges, Vision, Objectives, and Transformation. *Insight Turkey*. Summer 2023. Vol.25, №3. P. 11-25.

7. Strengthening Turkey's Diplomatic Intelligence Apparatus. *Arab Wall: website*. 7 April, 2024. URL: <https://arabwall.com/en/strengthening-turkeys-diplomatic-intelligence-apparatus/> (last accessed: 30.11.2024).

DOI <https://doi.org/10.36059/978-966-397-464-4-44>

Ямпольська Л. М.

кандидат історичних наук, доцент,

в.о. завідувача кафедри всесвітньої історії

Харківського національного педагогічного університету

імені Г. С. Сковороди

м. Харків, Україна

ОСОБЛИВОСТІ МОДЕРНІЗАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ РЕСПУБЛІКИ КОРЕЯ НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ

Історія Республіки Корея (РК) другої половини ХХ – першої чверті ХХІ ст. є найбільш вдалим взірцем синтезу традиційних і сучасних елементів у всіх сферах розвитку нових індустріальних країн Східної та Південно-Східної Азії.

Природно-географічні умови, матеріальні і трудові ресурси є основними складовими розвитку будь-якого суспільства. Що ж стосується географічного положення Республіки Корея (аналогічно до Китайської Республіки на Тайвані), в свій час воно відіграло ключову роль у подальшому розвитку країни, адже геополітичне становище на

перехресті інтересів двох полюсів часів «холодної війни», з одного боку, несло загрози, а з іншого – створювало нові можливості для динамічного розвитку [1, с. 22]. Надзвичайна обмеженість природних ресурсів нових індустріальних країн (НІК) Східної Азії, у тому числі й Південної Кореї, компенсується конкурентним демографічним фактором. Значні трудові ресурси весь час поповнюються завдяки достатньо високому природному приросту населення. Дешеви́зна трудових ресурсів (вартість робочої сили в НІК Азії в 3-4 рази нижче, ніж в економічно розвинених країнах) значною мірою привернула сюди західні ТНК [5]. До того ж робоча сила в цих країнах виявилася не тільки дешевою, але й дисциплінованою та достатньо кваліфікованою.

Для більш ґрунтовного розуміння особливостей конфуціанської цивілізації, до якої належить Південна Корея, окреслимо основні риси як західного, так і східного суспільств. У суспільствах західного типу структуруючий характер мають ринкові відносини, засновані на приватній власності; домінує товарне виробництво; відсутня жорстка централізована влада (демократичне самоврядування громади представлене структурами громадянського суспільства).

У суспільствах східного типу основними принципами є: утримання від інтервенційної активності (в східному світі немає «діяча» («перетворювача») в «західному» розумінні цього слова, там людина слідує ходу речей, великому космічному закону, відповідно до якого етика і ритуал злиті разом, ритуал кодифікує писані і неписані норми поведінки. У цій системі соціальна поведінка має бути передбачуваною; статус у суспільстві визначається не походженням, зв'язками, грошима чи особистими успіхами, а службовою старанністю; свобода є не індивідуальною, а колективною, це свобода народу, яка конструюється колективно, у народу – колективна доля, колективне покликання, державність є сакралізованою і відтворюється у локальних спільнотах як найвища цінність. Держава повинна здійснювати регулювання економіки і мати монополію на надра і корисні копалини [7].

Отже, у загальному вигляді відмінність між Заходом і Сходом спостерігалася на рівні завдань розвитку суспільства в цілому. Захід орієнтований на матеріальні цінності, відповідно й суспільство прагне до загального добробуту, яке інтерпретується як суспільство споживання. Традиційно на Сході основною метою розвитку було не стільки матеріальне благополуччя, скільки гармонія. На Заході приватна власність і товарне виробництво орієнтовані на ринок. На Сході традиційно функції власника були опосередковані причетністю до влади, а культура, суспільні і моральні традиції мали більше значення, ніж правові норми, інститути та ідеологія [4].

Трансформація суспільства як цілісного організму виявляється і в явищі масової культури. Серед різних аспектів феномену масової культури для НІК Східної Азії характерною є конвергенція масового і елітарного в процесі становлення постіндустріального суспільства; утвердження структур інформаційного суспільства як основи для поширення масової культури; використання масової культури як системи формування споживацької ідеології, утвердження масової культури як універсальної культури епохи глобалізації. Показовим є той факт, що південнокорейська культурна індустрія швидко завойовує інші країни Східної Азії. Корейські фільми, серіали, співаки представляють «корейську хвилю», яка для молодих людей східних країн стала втіленням суспільства, що вдало поєднує в собі риси сучасного західного світу і традиційні азійські цінності.

Розглянемо особливості модернізаційних процесів у нових індустріальних країнах Східної Азії (східна модель модернізації), більш детально зупинившись на південнокорейському варіанті, а також визначимо причини успішності економічних реформ у РК 60-х рр. ХХ – першої чверті ХХІ ст. Соціальною опорою для формування східної моделі модернізації став соціальний капітал, оскільки традиційні суспільства орієнтовані на різноманітні форми колективної діяльності, соціальної згуртованості всередині родових і кланових структур. Для східних суспільств характерною є соціально-економічна багатокладність, відображенням якої стала етнічна і конфесійна диференціація. Всі страти соціуму, незважаючи на спосіб життя і рід занять, зберігають тісні контакти і зв'язки з кланом, громадою, конфесією, що не породжує ідеологічну багатокладність і пов'язаний із нею поліформізм політичного процесу [2, с. 39].

Саме країнам Східної Азії вдалося довести свою спроможність у проведенні модернізації як національного проекту. Дослідники виділяють чотири хвилі розвитку у регіоні. Очолила його Японія. Потім був стрімкий зліт нових індустріальних країн (Республіка Корея, Тайвань, Гонконг, Сінгапур) на базі експортно-орієнтованої моделі економічного розвитку за допомогою іноземних капіталів і технологій. Далі в процес розвитку включилася група країн Південно-Східної Азії (Індонезія, Малайзія, Таїланд, Філіппіни). КНР, а також країни Індокитаю, розглядаються як четверта хвиля, яка вже закумулювала капіталовкладення для стрімкого зростання [3, р. 56].

У процесі модернізації державами цього регіону було здійснено синтез традиційного національного і сучасного західного елементів. Це не тільки конфуціанська трудова етика і менеджмент, але й обумовлені ними найвищі в світі норми заощаджень і накопичень, а також залежні від цих показників темпи зростання. В Японії, Кореї і на Тайвані

традиційні цінності поступово відновлюють втрачені позиції, а конфуціанство з «несуттєвого» доповнення формаційної приналежності все виразніше перетворюється в інтегральну характеристику цивілізаційного ядра [3, р. 64].

В останній чверті XX – першій чверті XXI ст. наукові знання стали вирішальним фактором розвитку ключових економік світу. Сучасний період розвитку суспільства характеризується боротьбою провідних постіндустріальних держав за захоплення позицій із найбільш перспективних напрямків науково-технічного прогресу. Успіх модернізаційних проєктів країн Східної і Південно-Східної Азії пов'язаний з тим, що інноваційна складова стала пріоритетною для держави. Загальним цивілізаційним «кредо», що обумовлює внутрішньополітичний курс соціально-економічних і політичних перетворень, стало створення конкурентних соціально-економічних переваг, серед яких одне з головних місць займає науково-технічний розвиток.

Можна відзначити й інші ключові зміни політичної культури Республіки Корея, що привели до швидкої модернізації країни у 1960-х рр. XX – першій чверті XXI ст. [6, р. 84]:

1) Ставлення до цінності окремо взятого людського життя підвищилося, багато елементів традиційної культури почали сприйматися як посягання на особисту свободу громадянина.

2) Ставлення до власності і матеріальних благ. Порівняємо конфуціанське презирство до торговців і трансформацію образу творця чеболя в образ патріота, який зміцнює могутність країни. Переорієнтація престижних професій: замість суто гуманітарних престижними стають ті, які знаходяться на перетині кількох професій і пов'язані з менеджментом або інформаційними технологіями.

3) Ставлення до традиції як до культурного шару. Руйнування його традиційних осередків, в першу чергу, патріархальної сім'ї та пов'язаних із нею соціальних інститутів, далеко не завжди поєднується з виробленням державою ефективних заходів по заміні традиційної практики родинної взаємодопомоги системою державного страхування та соціального забезпечення.

4) Збільшення інформаційної проникності суспільства, що не тільки полегшує маніпуляції масовою свідомістю, а й певною мірою сприяє «падінню моралі», нав'язуючи масам більш вільні стандарти.

5) Ставлення до ролі і місця освіти. Поступовий відхід від культури освіченості з акцентом на розвиток професійного досвіду.

Література:

1. Городня Н.Д. Роль держави в піднесенні країн Східної Азії: уроки для України. *Вісник НТУУ «КПІ». Політологія. Соціологія. Право*: 36. наук. праць. 2011. № 1 (9). С. 20-25.
2. Новий погляд на історію Кореї / за ред. Хо Сун Чьоль; пер. з кор. Ю.А. Ковальчук. К.: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2010. 336 с.
3. Globalization and Civilizations: are They Forces in Conflict? / ed. by Ali A. Mazrui, Patrick M. Dikirr, Shalahudin Kafrawi. N.Y.: Global Scholarly Publications, 2008. 412 p.
4. Joseph S. Nye, Jr. South Korea's Growing Soft Power. *Journal of Indo-Pacific Affairs*. 2022. October 31. URL: <https://www.airuniversity.af.edu/JIPA/Display/Article/3212634/the-growth-of-south-korean-soft-power-and-its-geopolitical-implications/>
5. Kim Ji Young. Korea's Modernization in Light of Modernization Theory: Nepotism Appeared in Power-Related Corruption and Social Relationship: Thesis. URL: <https://archives.kdischool.ac.kr/bitstream/11125/32438/1/Korea%27s%20modernization%20in%20light%20of%20modernization%20theory.pdf>
6. Peterson Mark, Margulies Phillip. A Brief History of Korea. N.Y.: Infobase Publishing, 2010. 328 p.
7. Weston K. The National State, Modernization and Globalizations: The Case of South Korea's Transformation in the 1960s to Early 1980s. *Вісник НТУУ «КПІ». Політологія. Соціологія. Право*. 2014. Вип. 21. URL: <https://visnyk-psp.kpi.ua/article/view/31204/27812>

НАПРЯМ 5. КУЛЬТУРНО-ІСТОРИЧНА СПАДЩИНА НАРОДІВ ВЕЛИКОГО СТЕПУ

DOI <https://doi.org/10.36059/978-966-397-464-4-45>

Білоус В. М.

*кандидат історичних наук, старша наукова співробітниця,
старша наукова співробітниця відділу етнології сучасності
Інституту народознавства Національної академії наук України
м. Львів, Україна*

ФЕДІР ЩЕРБИНА – ОРГАНІЗАТОР СТАТИСТИКО- ЕТНОГРАФІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ КАЗАХІВ НА МЕЖІ ХІХ–ХХ СТ. (ДО 175-РІЧЧЯ ВЧЕНОГО)

Потужним явищем в історії різногранного вивчення казахського народу була наукова діяльність визначного історика, засновника бюджетної статистики, громадсько-політичного діяча, уродженця Кубані Федора Щербини (1849–1936). Він був керівником першої масштабної, статистико-економічної експедиції на землі сучасного Казахстану (1896–1901), що охопила весь його північний регіон.

Завданням експедиції було обстежити економічні ресурси краю, визначити т.зв. «надлишки» земель і їх придатність для землеробства. Такі заходи викликані переселенською політикою російського уряду, метою якої було уникнути селянських заворушень через малоземелля та пришвидшити колонізацію теренів.

Хоч дослідження зумовлене імперськими інтересами, але завдяки керівництву талановитого адміністратора і вченого Ф. Щербини світова наука отримала 13 фундаментальних томів із історії, етнології, соціально-економічної статистики тюркських народів Казахстану («Матеріали по киргизскому землепользованию» 1898–1908 рр.).

Щоб виявити «надлишки» угідь у степовиків, які згодом надавалися б чужинцям, експедитори повинні були визначити «норму» пасовищ та ріллі для повноцінного існування казахської сім'ї. На думку Ф. Щербини, останнє питання можна пізнати лише, з'ясувавши все розмаїття їхніх господарських, продуктових, побутових потреб. Тому варто вивчити побут кочівника, громадський устрій, специфіку кочового скотарства. Інакше можна вилучити ділянки в малоземельних і незабезпечених спільнот, – наголошував керівник експедиції [1, с. 13].

Відповідно до такого підходу він розробив програми, анкети та питальники (з окремого господарства, аула, об'єднання аулів – общини, волості), що виходили далеко за межі економічної статистики. Так, окрім фіксацій бюджетних, демографічних, господарсько-статистичних даних, учений запровадив узагальнювальний опис кожного повіту з погляду традиційного господарства та географічно-кліматичних умов, для чого розробив окремий указівник. Сукупно його методичний інструментарій включав питання: історії поселень та родів (час заснування, назви, географічна локалізація, родові генеалогічні схеми і легенди); тваринництво, землеробство, садівництво, городництво, промисли, житло, одяг. Рубрики з традиційного господарства містили десятки докладніших рекомендацій: зібрати відомості про усталену практику зимового і літнього утримання худоби, тривалість та шляхи сезонних кочівок, правові традиції користування пасовищами та водними ресурсами, народний господарський календар, способи зберігання продуктів, техніку обробки тваринної сировини, знаряддя землеробства тощо [2, с. 13–24].

У 6-річних наукових поїздках узяли участь понад 200 вільнонайманих осіб (перекладачі, обліковці, регістратори, статистики, агрономи, економісти, топографи, гідротехніки, ботаніки). З-поміж них було і чимало українців, приміром, нащадок реєстрового козака з Воронежчини, віце-губернатор Уральської області І. Лисаневич, дослідник Чернігівщини А. Дядиченко та ін.

Науковці обстежили 12 повітів Акмолинської, Семипалатинської і Тургайської областей. Збирацьку роботу проводили в літній час на тимчасових кочових стоянках. Опитування відбувалося в юрті, куди запрошували мешканців цього й сусіднього поселень. Це забезпечувало достовірність інформації про пасовищні межі, яку наносили на карту. У такій двомісячній польовій експедиції Ф.Щербина взяв участь у 1896 р., а в наступні роки здійснював епізодичні виїзди (з Воронежа), водночас постійно керував усіма ланками наукової діяльності колег, опрацьовував зібрані матеріали.

Кожен з томів «МКЗ» присвячений окремому повітові Акмолинської, Семипалатинської і Тургайської областей, а 13-й є зведенням статистично-бюджетних відомостей зі всіх трьох областей. Це був цілком новий зразок монографічного опису, де розкривається господарсько-економічне життя аулу, общинно-аульної групи та повіту. Завдяки програмним настановам Ф. Щербини, у багатотомнику народознавці знаходять дані про всі типи життєзабезпечення, що побутували в північних теренах: кочове скотарство, напівкочове з поєднанням землеробства, а також осіле скотарство й землеробство. Емпіричний матеріал з різних територій дає змогу простежити їхню

територіальну й часову змінність та її пов'язаність із географічно-кліматичними та суспільно-політичними чинниками (російською експансією, селянською колонізацією тощо).

Ф. Щербина повністю написав 1-ий том «Акмолинская область. 1. Кокчетавский уезд» (понад 700 с.) [3], узагальнювальні розвідки з питань історії, економіки та етнографії про Актюбинский повіт до 7-го тому [4, с. 1–45; 5, с. 1–57], розділи про норми земельних угідь та пояснювальні записки до статистичних таблиць у 2–5 і 7, 11 томах, а також редагував усі тексти цих книг.

Відомості з побуту казахів розкрили перед економістом Ф. Щербиною цілий комплекс явищ, які він урахував під час визначення земельних норм. Зокрема в пояснювальних записках говорив про залежність обсягів пасовищ від якості ґрунтів та відстані до водних джерел; про необхідність значно більших просторів для тваринництва, ніж для землеробства. Підкреслював, що кочівникові перенести на іншу місцину зимову стоянку, що є розмаїтою і складною системою скотарського господарства, набагато важче, ніж освоїти нові терени землеробів. Тому небажано переселяти скотарів з обжитих віками теренів [6, с. III–IV]. Докладне пізнання традиційної культури дозволило йому відтворити повний спектр потреб і видатків степовика, до яких зарахував, окрім іншого, й можливість одружити дітей, приймати гостей за давнім звичаєм. Ці всі показники внесені у відповідні оцінні таблиці, з яких і визначалися необхідні обсяги господарства (кількість худоби, розміри пасовищ тощо).

Проте під час переселенської політики місцева влада здебільшого ігнорувала рекомендації Ф. Щербини щодо визначення місць для прибульців: відрізали угіддя будь-де, часто зі всіма водними ресурсами, що змушувало автохтонів шукати інших теренів для пасовищ і стоянок.

Ф. Щербина є автором окремого етнографічного нарису «Киргизская народность в местах крестьянских переселений» [7, с. 172–218]. У ньому він мотивував вивчення традиційних матеріальних і культурних надбань зарубіжних етноспільнот потребою глибшого розуміння історії і культури власного народу. Так, учений зацентрував на побутові, мовні подібності в українців і тюрків (низькі столики, назви пересувних жител – «кіш» та ін.). Появу збігів пояснював контактами між цими народами, що сягали часів вільного козацтва [7, с. 174].

Будучи прихильником еволюційної теорії розвитку суспільства, Ф. Щербина вважав кочівничу модель буття казахів «нижчою» порівняно з осілим землеробством. Водночас виступав за поступову й самостійну еволюцію соціальних систем, засуджував форсовані, насильницькі зміни.

У цій же статті автор започаткував дослідження традиційних форм суспільної організації кочівників. Їх він осмислював із позицій народницького світогляду та общинної теорії. Общиною у казахів уважав групи т.зв. «господарських аулів» із спільними пасовищами на тривалих зимових стоянках («кстау»). Його терміни «община-кстау», «господарський аул», «общинно-аульна група» введені в науковий апарат і вже понад 100 років застосовуються в наукових дискусіях.

Водночас український вчений стверджував, що первинною основою общини є рід. Цю потужну організаційну систему співжиття номадів заперечувала радянська наука й табувала її вивчення, щоб перешкодити утвердженню національного самоусвідомлення. І лише від 90-х рр. ХХ ст. казахстанські гуманітарії повернулися до зазначеної проблематики. До раціональних аналітичних думок Ф. Щербини з цієї царини належить, приміром, його теза про збереженість роду як головного регулятора всіх ланок суспільного розвитку ще на початку ХХ ст. [7, с. 180].

Отож, у результаті науково-організаційної та дослідницької праці Ф. Щербини на північних теренах сучасного Казахстану вагомо поповнено джерельну базу з етнології, історії, соціально-економічної статистики корінного народу, розроблено методичний інструментарій для збирацької роботи, укладено карти з географічною локалізацією родів, розпочато вивчення традиційного суспільного устрою казахів.

Література:

1. Щербина Ф. Затруднения встреченные при исследованиях. *Материалы по киргизскому землепользованию*. Т. 1: Акмолинская область. 1. Кокчетавский уезд. Воронеж, 1898. С. 1–13.

2. Щербина Ф. Программы для описания общих условий киргизского хозяйства. *Материалы по киргизскому землепользованию*. Т. 1: Акмолинская область. 1. Кокчетавский уезд. Воронеж, 1898. С. 13–24.

3. *Материалы по киргизскому землепользованию*. Т.1: Акмолинская область. 1. Кокчетавский уезд. Воронеж, 1898. 186 с.+83 с.+435 с.

4. Щербина Ф. Общий очерк Актюбинского уезда. *Материалы по киргизскому землепользованию*. Т. 7: Тургайская область. Актюбинский уезд. Воронеж, 1903. С. 1–45.

5. Щербина Ф. Объяснительная записка к данным о размере земельных норм и излишков земли по Актюбинскому уезду. *Материалы по киргизскому землепользованию*. Т. 7: Тургайская область. Актюбинский уезд. Воронеж, 1903. С. 1–57.

6. Щербина Ф. Введение. *Материалы по киргизскому землепользованию*. Т. 4: Семипалатинская область. Павлодарский уезд. 1903. С. I–VII.

7. Щербина Ф. Киргизская народность в местах крестьянских переселений. *На сибирские темы*. СПб., 1905. С. 172–218.

DOI <https://doi.org/10.36059/978-966-397-464-4-46>

Кулікова Г. А.

викладач кафедри філософії

Харківського національного університету Повітряних Сил

імені Івана Кожедуба

м. Харків, Україна

КРИМ: МІЖ ОКУПАЦІЄЮ ТА СВОБОДОЮ

Після збройного захоплення Російською Федерацією, Кримського півострову 20 лютого 2014 року, частково світова спільнота й українська влада не визнали злочинну анексію українських територій. З цього періоду фіксується масове порушення Росією в Криму норм міжнародного гуманітарного права та прав людини. Це визнано на рівні правових документів Генеральної Асамблеї ООН, органів Ради Європи, ОБСЄ та Європейського союзу. Але на сьогодні, протягом майже трьох років війни Російська Федерація перетворила Крим на потужну військову базу, з утриманням ядерних боєголовок, які становлять загрозу не лише для України, а для всієї Європи. Кремль активно інтегрує півострів у свою економіку, гібридизує етнічний склад населення Криму на тлі чисельних програм переселень російських громадян. Культивуючи, використання конспірологічних теорій, щодо існування змови Заходу проти Росії, створює стійку недовіру кримчан до проявів глобального світу. Історичне маніпулювання свідомістю населення Криму, зберігає відомі наслідки волевиявлення на референдумі представників «руського миру». Стикаючись урешті-решт, з колосальною російською машиною інформаційної зброї, примноженою сучасним втручанням українського військового потенціалу в цілях оборони, призводить з кожним днем до ускладнення роботи по деокупації та безпечної реінтеграції Криму. Оскільки зараз під час окупації Крим закритий для світу, як і світ для окупованого Криму, варто всебічне розуміння кола загроз. Постійний аналіз і

контроль якісної політичної експертизи й наукової аналітики, забезпечення цілого алгоритму дій української держави, щодо повернення кримського електорату.

Прикметно, що в умовах наукової нерозробленості кримської деокупації, заради підвищення ефективності реагування світової спільноти на тривалу окупацію, за ініціативою Президента Володимира Зеленського у 2021 році Україна заснувала Кримську платформу. Була презентована Державна Стратегія України з економічного відновлення Криму після деокупації зі 158 пунктів.

Окремий акцент був на розвиток корінних народів та їхньої підтримки. Повномасштабне вторгнення 2022 року, відсунуло розв'язання кримського питання, надаючи час для жорстокого досвіду та порозумінню глибини кримської стабільної нестабільності. Тривале замовчування радянською історіографією правди депортованого корінного населення півострову, привело до знищення суспільної кримської еліти. Але не існує в світі повного знищення корінного населення, завдяки ініціативі кримської інтелігенції та за підтримки української держави, зростає роль Кримської платформи, яка спрямована на підвищення ефективності міжнародного реагування, медійне інформування жертв окупаційного режиму. Інструмент деокупації, консультативно-координаційний центр постійно інформує про можливості мирної реінтеграції півострова, поширенням та розголосом про сучасну ситуацію в Криму. Стратегія деокупації та безпечної реінтеграції Криму, яку приймає Україна, містить ключові елементи, цілі, принципи та напрями політики. Вона включає систему перехідного правосуддя, відновлення стійкого миру та комплексні зусилля в міжнародній сфері щодо політики невизнання та деокупації Криму. Ця стратегія підтверджує, що Україна намагається здійснити деокупацію шляхом політико-дипломатичних зусиль, проте Російська Федерація продовжує вести жорстокі дії і не визнає ці зусилля.

Україна не виключає можливості використання військового шляху, але наголошує, що вибір такого сценарію диктує сучасна ситуація на фронті. Держава розуміє, що російська тактика ведення війни повсякчасно призводить до повного знищення та руйнування обжитої території, незважаючи на людей які там проживають. Кремль лякаючи ядерною зброєю, демонструє на весь світ, що без використання агресивних практик, повернення неможливе. Однак, завдяки стратегічним діям кримського народу, суспільству України за підтримки світової спільноти, час перемоги над російськими маніпуляціями поступово повинен наближатися. Реально оцінюючи відкрите протистояння на українських територіях Європейського Союзу, США з Росією, Крим має бути інтегрованим в європейську

культурну та історичну ойкумену, де його історія та культура будуть відновлені та визнані.

Завдяки цілеспрямованим зусиллям, Україна має надію у вирішальній стадії війни, повернути Крим до свого складу. Це є не лише правом, але й моральним обов'язком, який Україна виконує для збереження миру, стабільності та принципів, на яких ґрунтується міжнародне співтовариство.

DOI <https://doi.org/10.36059/978-966-397-464-4-47>

Однороженко О. А.

доктор історичних наук,

старший науковий співробітник

*Інституту української археографії та джерелознавства
імені М. С. Грушевського Національної академії наук України
м. Київ, Україна*

ГЕРАЛЬДИКА ЛИТОВСЬКИХ ТАТАР XVI СТ.

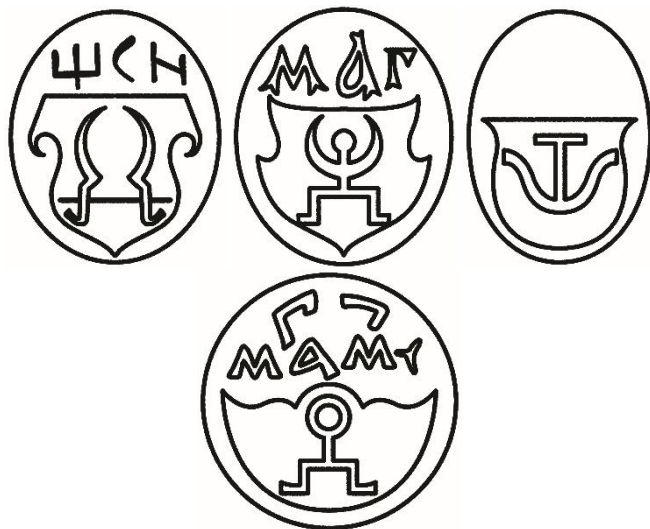
Господарські татари у Великому князівстві Литовському становили окрему етносоціальну групу, що походила від вихідців із Золотої Орди, які в силу різних обставин переходили на службу до великих князів (господарів). Розселення татар у Литовській землі тривало найбільш інтенсивно від зламу XIV–XV до початку XVI ст. [9, s. 19–31]. Виконання військової служби господарям забезпечувало литовським татарам привілейований статус, що був подібним до комплексу прав і вольностей литовсько-руської шляхти [7, s. 20–21].

Візуальним засобом презентації привілейованого статусу литовських татар було уживання ними гербів, як і рештою нобілітету Великого князівства Литовського. Їх гербова спадщина не раз привертала увагу дослідників, втім йшлося здебільшого про відтворення геральдичної інформації, як додаткової стосовно генеалогічних відомостей [5]. Крім того, часто за основу відтворення гербів литовських татар уживано свідчення пізніших гербівників XVIII ст. і дворянських справ XIX ст. [4].

Рання геральдика литовських татар, що складається впродовж XVI ст., має своїм головним джерелом сфрагістичні пам'ятки – печатки, якими представники татарського нобілітету засвідчували різноманітні документи. Перевага цього виду джерел над іншими

полягає в безпосередньому уживанні відповідних геральдичних зображень самими власниками, що унеможливило спотворення іконографії гербів, що часто характерне для пізніших джерел.

В основі геральдики литовських татар XVI ст. перебували тамгоподібні знаки, що постали вочевидь ще в часи проживання предків відповідних родин на теренах Улусу Джучі. Разом із тим, на відповідних сфрагісах господарських татар ці знаки здебільшого розміщено в щитах, що вказує на осмислення цих тамг вже як геральдичних знаків, під безсумнівним впливом місцевої литовсько-руської геральдичної традиції.

**Печатки Щасного Асановича, Магмета Банкевича,
Шахманцера Касимовича та Магмета Адразаковича 1540 р.**

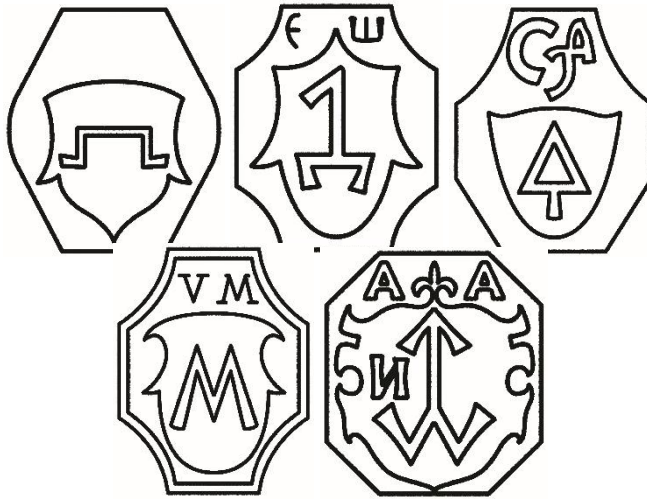
Тамгоподібні герби в щитах представлено, зокрема, на печатках Магамета Обдрізаковича, Оліхна Османовича та Ях'ї Тагиревича Тенешковичів 1523 р. [13, F 1-79], князів Щасного Асановича та Магмета Банкевича при документі від 25 липня 1540 р. [12, Perg. 1317], князя та маршалка Шахманцера Касимовича та господарського татарина Магмета Адразаковича від 4 жовтня 1540 р. [12, Perg. 1318], князя Ях'ї Давидовича 1547 р. [14, f. 1177, ар. 1, b. 2516, l. 10v; 8, p. 132, il. 250], маршалка Богдана Ісуповича та князя Усеїна Речиповича 1568 р. [14, f. 1178, ар. 1, b. 290, l. 11v], князів Алікеча Бегимовича

Улана 1572 р. [14, 1276, ар. 1, б. 606, л. 3v] та Войни Легушевича 1593 р. [14, 1177, ар. 1, б. 4591, л. 3].

**Печатки Ях'ї Давидовича 1547 р., Богдана Ісуповича
та Усеїна Речиповича 1568 р., Алікеча Бегимовича Улана 1572 р.
та Войни Легушевича 1593 р.**

Подібними є зображення також на печатках господарського татарина Яски Дунаевича 1580 р. [3, с. 36–37], князів Базара Тохтомишевича та Янші Байрамовича Сюньчековича 1581 р. [15, Rkps 526, Plik 3], Селіма Фурсовича 1591 р. [15, Rkps 525, Plik 1], Усеїна Мамлечевича та Айси Ахметовича Наври 1592 р. [15, Rkps 525, Plik 2].

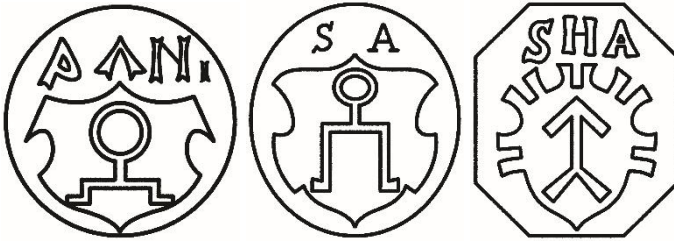
**Печатки Базара Тохтомишевича та Янші Байрамовича
Сюньчєковича 1581 р., Сєліма Фурсовича 1591 р.,
Усєйна Мамлєчєвича та Айсї Ахметовича Наври 1592 р.**

В окремих випадках щити позначено умовно, з відтворенням лише верхнього їх краю, що спостерігаємо на печатках князя Мустафи Ахметовича 1592 р. [15, Rkps 525, Plik 2] та Сари Богданівни Ханїлевни, дружини князя Войни Легушевича, від 1593 р. [14, f. 1177, ар. 1, б. 4591, л. 3]. Безпосередньо в полі печатки тамги відтворено на сфрагісах господарського татарина Яниша Тагирєвича 1527 р. [14, f. 1178, ар. 1, б. 290, л. 1], князя Аляя Минкєвича та Тєнєшки Олїхновича 1568 р. [14, f. 1178, ар. 1, б. 290, л. 11v].

Печатки Мустафи Ахметовича 1592 р., Сари Богданівни Ханілевни 1593 р. Печатки Яниша Тагиревича 1527 р., Аляя Минкевича та Тенешки Оліхновича 1568 р.

Наявні сфрагістичні джерела дозволяють стверджувати спадковий характер уживання гербів литовськими татарами. Так, на печатках князів Аляя Бахтияровича 1540 р. [14, Perg. 1318] та Селіма Бека Абрагимовича Бахтияровича 1591 р. [15, Rkps 525, Plik 1] зображено той самий знак у вигляді літери П з загнутими в бік кінцями під стовпом і колом. Дещо іншою є ситуація з родовим гербом князів Айсичів. Так, якщо на печатці троцького хоружого Хазбея Айсича 1591 р. зображено знак у вигляді роздвоєної здолу стріли вістрям вгору [15, Rkps 525, Plik 1]. То на сфрагісах Богдана та Абрагима Айсичів 1593 р. цей знак доповнено костурними закінченнями на нижніх відгалуженнях [14, f. 1177, ар. 1, б. 4591, л. 3].

Печатки Алея Бахтияровича 1540 р. та Селіма Бека Бахтияровича 1591 р., Хазбея Айсича 1591 р., Богдана та Абрагима Айсичів 1593 р.

Більш суттєвою є варіативність родового знаку у представників родини князів Кульзимановичів. Так, на печатці арабського писаря Іллі Кульзимановича 1563–1571 рр. зображено знак у вигляді стріли вістрям вгору над основою [11, ф. 44, оп. 1, спр. 1, арк. 880; 15, Rkps 526, Plik 113, st. 1]. В той час як на сфрагісі Мухая Кульзимановича 1572 р. знак має вигляд трикутника вершиною вгору над відгалуженням [16, f. 5, С-8, п. 637; 8, р. 132, іл. 250]. Подібна практика відмінювання фамільного герба в різних галузях одного роду була загалом характерною для родової геральдики руського та литовського нобілітету XIV–XVI ст. [1], що мало справити відповідний вплив і на геральдичні звичаї литовських татар.

Печатки Іллі Кульзимановича 1563 р. та Джаная Солтановича Азибековича 1572 р.

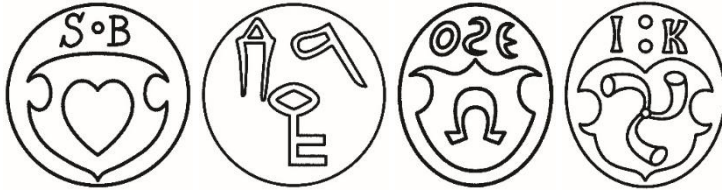
Прикметною є традиція уживання родового герба представниками ханської династії Джучидів. На печатках царевичів Ахмета Солтана Альбієвича 1526 р. [10, s. 20; 6, s. 133–134, 139] та Джаная Солтановича Азибековича 1572 р. [14, f. 1276, ар. 1, b. 606, l. 3v] відтворено той самий знак у вигляді трираменної літери Т з загнутими в бік кінцями, що його в той час і надалі уживали кримські Гіреї [2, с. 13].

В окремих випадках тамгоподібні зображення супроводжують в татарських гербах додаткові фігури, як це бачимо на печатці господарського татарина Юзефа Богушевича 1580 р., в полі якої викарбувано знак у вигляді трираменної літери Т під шестипроменевою зіркою та півмісяцем [15, Rkps 525, Plik 46]. Самі лише фігури двох півмісяців, покладених рогами один до одного, змальовано на сфрагісі господарського тлумача Соболя Базаровича 1571 р. [15, Rkps 525, Plik 18]. Герб із двома півмісяцями рогами в різні боки відтворено на печатках Оліхна Османовича 1564 р. [14, f. 1178, ар. 1, b. 290, l. 4] та князя та прудянського мули Ісмаїла Шеревича 1591 р. [15, Rkps 525, Plik 1].

**Печатки Юзефа Богушевича 1580 р., Соболя Базаровича 1571 р.,
Оліхна Османовича 1564 р. та Ісмаїла Шеревича 1591 р.**

Уживано в герботворенні литовських татар XVI ст. й інші нетамгоподібні сюжети. Приміром, на сфрагісі Шанки Богданівни, дружини князя Айси Ахметовича Наври, від 1592 р. викарбувано фігуру серця в ренесансному щиті [15, Rkps 525, Plik 2]. А на печатці князя Довлета Келди Алієвича 1591 р. – ключ вушком догори [15, Rkps 525, Plik 1]. Зображення підкови присутнє на сфрагісі троцького татарина Єсмана Тофьтича 1581 р. [15, Rkps 526, Plik 3]. А напнутого луку зі стрілою – на печатці мінської татарки Соні Озидинівни 1598 р. [14, f. 1177, ар. 1, b. 4591, l. 9v]. Поширені від XVII ст., практики використання литовськими татарами польських гербів, станом на XVI ст. трапляються лише в поодиноких випадках, як, приміром, у разі з печаткою князя та господарського тлумача Януша Калини 1581 р., який за герб уживав зображення трьох мисливських ріжків, покладених у зірку, тобто – польський герб Трубки [15, Rkps 526, Plik 3].

Печатки Довлета Келди Алієвича 1591 р., Шанки Богданівни 1592 р., Єсмана Тофьтича 1581 р. та Януша Калини 1581 р.

Загалом геральдичні пам'ятки литовських татар XVI ст. вказують на наявність розвиненої гербової культури, що склалася під виразним впливом герботворення литовсько-руського нобілітету. Основу татарських геральдичних сюжетів становили старожитні тамги, принесені татарами в Литовську землю з теренів Орди. Разом із тим, в цих гербах присутні й інші сюжети, а в окремих випадках і запозичені з литовсько-руської та польської геральдики фігури, що набувають особливого поширення в татарському середовищі вже в наступному XVII ст.

Література:

1. Алфьоров О., Однороженко О. Українські особові печатки XV–XVII ст. за матеріалами київських архівосховищ. Харків, 2008.
2. Ебубекіров С. Тарак-тамга – родовий знак кримських ханів. *Знак*. 2000. Ч. 22.
3. Шаланда А. Да питання класифікації клейнавых гербаў шляхты ВКЛ. *Герольд Litherland*. Год I. № 1 (1). 2001.
4. Dumin S. Herbarz rodzin tatarskich Wielkiego Ksiestwa Litewskiego. Gdansk, 1999.
5. Dziadulewicz S. Herbarz rodzin tatarskich w Polsce. Wilno, 1929.
6. Dziadulewicz S. Pierwiastek turański u szlachty ukraińskiej. *Miesięcznik Heraldyczny*. T. X. Warszawa, 1931.
7. Kryczyński S. Tatarzy litewscy. Próba monografii historyczno-etnograficznej. Warszawa, 1938.
8. Rimša E. Heraldika. Iš praeities į dabartį. Vilnius, 2004.
9. Sobczak J. Położenie prawne ludności tatarskiej w Wielkiem Księstwie Litewskim. Warszawa – Poznań, 1984.
10. Wittyg W. Nieznana szlachta polska i jej herby. Kraków, 1908.

Джерела ілюстративного матеріалу:

11. Центральний державний історичний архів України у місті Києві.
12. Biblioteka Książąt Czartoryskich w Krakowie.

13. Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių biblioteka.
14. Lietuvos valstybės istorijos archyvas.
15. Muzeum Narodowe w Krakowie.
16. Vilniaus universiteto biblioteka.

DOI <https://doi.org/10.36059/978-966-397-464-4-48>

Русначенко А. М.

*доктор історичних наук, доцент,
кафедра державно-правових і гуманітарних наук
Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського
м. Київ, Україна*

КОЛЕКТИВІЗАЦІЯ В ТУРКМЕНІСТАНІ

У цій розвідці пропоную розглянути підстави і наслідки советизацію краю в перші роки советської влади в Туркменії, зокрема, перетворення більшості місцевого населення на колгоспників в 1930-х роках і порівняти ці процеси почасти з українськими.

В колишніх середньоазійських республіках, які стали тепер незалежними державами, їхні колишні вчені (як і в Україні-менше) продовжували советські історичні наративи етнонаціонального минулого, застосовуючи їх і надалі в більшості випадків. Хто ж пробував наважитися на альтернативні дослідження були звинувачені в некритичному і неетичному копіюванні невідповідного зарубіжного імпорту [1]. Тому, як і в Україні перші дослідження советського минулого цих країв були зроблені істориками з-за меж Центральної Азії, чи місцевими істориками, але в закордонних публікаціях.

В даній розвідці розглянемо послідовний хід подій, який привів до колективізації в одній з нових советських республік – Туркменістані.

Туркменістан увійшов в склад Росії в другій половині XIX ст. через колоніальне завоювання російськими військами. Процес приєднання Туркменістану до Росії затягнувся на два десятиліття (1869-1885), якщо не рахувати мангішлакських туркмен, що ще раніше прийняли підданство Росії. І зроблено було це насильницьким шляхом: воєн, різанини населення з застосуванням військ [2]. Все корінне населення належало до окремих племен. Правові відносини в них регулювалися звичайним племінним правом – *адат*. Туркмени на початок створення ТССР складали 77% її населення. Інші – узбеки, росіяни, казахи. Міста

були населені в основному татарами, росіянами, узбеками, вірменами, й іранцями.

Туркмени боролись проти російського поневолення з початком революції в Російській імперії. В 1917 р. племена об'єдналися на чолі з харизматичним Мохаммед-Курбаном Джунаїд-ханом. Він був багатий землевласник і шариатським суддею. Останній похід проти Червоної Армії він здійснив у 1927 р. у віці 70 років. Про такий же похід повстанців отамана Заболотного проти советів відомо й в Україні на Поділлі в тому ж таки році. Адіб Халід тлумачить такого роду повстання в сусідньому Узбекистані як боротьбу проти влади міст на селом [3]. Але це все ж тільки частка правди.

Виникнення Туркменської радянської соціалістичної республіки віталось маленьким туркменським середнім класом, який пов'язував з цим свої кар'єрні й освітні можливості. Після певних дебатів в 1924 р. була визначена національна територія і столицею її стало місто Ашхабад. Причому критеріями приналежності до меж проживання туркменів ставала навіть генеалогічна приналежність, мовної і територіальної було замало [4]. З кінця 1920-х років власті стали поборювати трайбалізм, взявши за основу соціальну приналежність місцевого населення. Збільшення його освітнього рівня, зростання числа туркмен в компартії, привело до напруження їх з європейськими членами компартії які займали вищі пости в партії і керівництві країни. Але й росіяни були незадоволені некомпетентністю і нижчим рівнем освіти туркмен, яких просували на високі посади, феодалними звичаями в краї. Відчуття себе громадянами другого сорту серед туркмен сприяло їхній згуртованості в одну націю, вважає Ардвін Едгар [5].

Колективізація відбувалась в краї, в якому ще на 1924-1925 рр. велась боротьба за повсюдне встановлення советської влади, з залученням до цього процесу, звісно ж і місцевого населення. Спробуємо знайти спільні її риси з колективізацією в УСРР.

На початку 1920-х років були проведені певні іригаційні роботи і збільшились посіви бавовника.

Осіною 1925 р. була проведена земельно-водна реформа в двох основних округах республіки: Ашхабадському і Мервському. Тоді селяни отримали більше землі за рахунок ліквідації поміщицького господарства, урізки землі баїв, ліквідації землеволодіння ішанів і мулл. Було зроблено ще одне важливе рішення: права на воду російських переселенців які жили біля верхів'їв зрошувальних ариків мали стати такими ж як і в інших дехкан.

В Ташаузькому окрузі який советизувався пізніше, через опір советизації, бідніші дехкани були звільнені від податків до часу зміцнення їхніх господарств.

Тоді дехканам роздали землі родових вождів в цьому ж окрузі: Якші Гельди, Гулам-Алі, землі тих які пішли з керівником опору туркмен Дженуїд-ханом. Стали відкриватися школи, і дехкан стали залучати до місцевих органів влади.

Так само в Керкінському і Чарджуйському округах власті теж після закріплення советської влади приступили до іригаційних робіт. Там панувало і малоземелля і гостра нестача води з Аму-Дар'ї. Частина населення пішла в час боротьби за советську владу в Афганістан. Тож совети пообіцяли цим дехканам повернення їхньої землі і води, і навіть допомогу з зерном для посіву і т.п. Ці обіцянки були почуті тільки почасти, частина населення, яке відійшло таки повернулося в Туркменістан. Але це була менша частина, тих хто емігрував.

В Туркменістані був ліквідований суд шаріату. Боротьба з окремими загонами місцевого населення, які протидіяли советській владі – *басмачі* – їхня советська назва, тривала. По суті справи – це була громадянська війна в краї, як вказує письменник Аманмурад Бугаєв [6]. Вона продовжувалася тут до 1933 р. і по суті, її останній етап збігся з колективізацією.

Власті намагалися вирішити проблему розмежування пасовищ з казахами, між козаками-адаїцями і туркменами – йомудами. Велася боротьба проти кровною помсти сторін. Тоді ж намагалися владнати міжродові суперечки між туркменами-атабайцями і туркменами-джапарбайцями серед йомудів Красноводського повіту. Зміцнення советської влади дало можливість властям взятися за колективізацію дехкан Туркменії. Та ж влада, по суті, стала творити туркменську націю з різних, хоч і близьких племен.

Як виглядає, колективізація там відбувалася в строки визначені ВКП(б) для всього СРСР. Але й тут вона зустріла опір. Пізніше, в постанові ЦК КП(б) Туркменістану вказувалося, що тут 7 % баїв тримали в своїх руках 52, 5% курдючних овець. Але не всі вчені вважають тепер те суспільство класовим, швидше – клановим. На нижньому щаблі суспільної ієрархії там знаходилися представники переможених племен, національні меншини: курди, белуджі, перси. Більшовики ж застосовували класовий підхід до населення, а не клановий, тому намагалися подолати цей племінний поділ і створити клас бідних селян. Тоді голови сімейств стали розділяти свою власність між синами й іншими родичами, щоб уникнути розкуркулення.

В час колективізації не менше 350 тис. туркменів відійшли в Афганістан. Дехто направився в Іран [7]. Це були заможніші сім'ї в

яких відбирали землю і воду, як казали тоді, для передачі їх дехканам. Вони сподівалися повернутися на батьківщину, тому не поспішали з набуттям в Афганістані землі. Їхнє майно передавалося колгоспам. Стосовно тих, які прагнули покинути батьківщину з худобою, майном чи без, ЦК ВКП (б) 20 лютого 1930 р. приймає рішення аби уряди відповідних республік разом з органами ОГПУ запобігли, зупинили цей вихід. Зокрема, мали бути посилені кордони цих республік, слід було укладати в прикордонній полосі особливі договори на контрактацію навіть з куркулями (вислів документу – А.Р.). Вказувалося підібрати 100 відповідальних працівників в усьому регіоні з числа членів партії. Також пропонувалося набрати ще 100 чол. з вузів і советських центральних органів, головним чином з місцевих, які володіють мовами, для прикордонних районів [8].

Колективізація почалася в Туркменії в 1929 р. Як і в Україні, місцеве керівництво вирішило її прискорити. Перший секретар ЦК КП(б) Туркменістану Яков Попок в виступаючи у вересні 1931 р. з доповіддю сказав, що згори був даний план по розкуркуленню у 2000 чол., а ми його перевищили.

Зусилля з проведення класової боротьби серед кочовиків були найбільшими в 1930 і в наступному році, і проводилися в рамках боротьби з «куркулями» і виявленням «експлуататорів». Навесні 1931 р. це привело до масових повстань, особливо у віддалених районах краю, які населяли кочівники. Тоді туркмени стали палити і грабували колгоспи і виходити в Афганістан разом зі своїми стадами [9]. Незадоволення створенням колгоспів було масовим. В демонстраціях проти колгоспів приймали участь і жінки. В акції протесту проти колгоспів 4 березня 1930 р. в місцевості Бешір взяли участь 800 осіб і марш очолювали жінки. Вони вимагали розпуску колгоспів і вигнання європейців [10].

Тодішня статистика показувала такий хід колективізації по рокам: 1928 р. в свого роду колективних господарствах було 0,5% дехкан, в 1929 р. – 2,7%, в 1930 р. – 22,8% господарств дехкан, в 1931 р. – 53,1% господарств. Перелом настав в 1932 р., коли колективізованими стали 72,6% господарств [11].

В тодішніх умовах передовими називали колгоспи, де на господарство в 1932 р. було 249 кг хліба, а в 1933 р. вже 273,6 кг. Такий приклад наводився сучасниками по колгоспу «Комунар» Байрам-Алінського району [12]. Але в мене є сумніви стосовно цих цифр, як і треба враховувати, що сім'ї ті були досить чисельними.

Навіть подані офіційні дані показують, що колективізація привела до значного зменшення чисельності худоби в скотарстві. В 1924 р. до моменту розмежування, в ТССР було 1 701 тис. голів, в 1929 р. –

5 775 тис. голів худоби. А вже з 1931 р. в кочових районах відбувалося різке зменшення поголів'я худоби аж до 1933 р. включно. В 1931 р. число голів худоби зменшилося до 2181 тис тобто на половину, в 1932 р.– було вже 2081 тис., а на 1933 р.– залишилося тільки 1179 тис. Деякий ріст став помітний тільки в 1934 р. – 1364 голів [13]. Колективізація супроводжувалася тоді й насадженням бавовника як основної культури в сільському господарстві краю.

В Туркменістані так само як і в Україні коли творили колгоспи, відповідно, селяни стали вирізати худобу, переганяли її за кордон, засипали колодязі [14]. Як можна здогадатися, утримання вцілілої худоби в колгоспах було поганим. Це стосувалося, звичайно, пустельних і напівпустельних районів, які там переважали.

Тому ЦК КП (б) Туркменістану мусив звернутися до Постанови Раднаркому СРСР від 17 вересня яким визнавалося найвигіднішим способом колективізації «товариства зі спільним обробітком землі і косіння сіна». А місцеве керівництво творило таки артїлі-колгоспи, які не відповідали тим таки місцевим умовам. Особливо – в Керкинських районах, Атрек, Гасан-Кулі. ЦК КП(б)Т вказував на негайне перетворення артїлей на *тсози* (товариства спільного обробітку землі) передачі відповідної домашньої худоби дехканам.

Вину на ці дії місцеві партійці поклали на «правоопортуністичні елементи», які зрослися з баями і на «лівачькі перекручення», коли прагнули колективізувати 100% господарств. Тим самим поставити дехкан під повний свій контроль.

В 1934 року був певний підйом в тваринництві на 15% [15].

Супутніми заходами до колективізації в рамках советизацію краю була й емансипація жінок і реформування сімейних відносин, а також боротьба з «варварськими звичаями і пережитками», коренізація у вигляді залучення туркмен до органів влади і управління. Адже більшовики прагнули створити «соціалістичні нації». Звичайно, такі наміри Москви зустрічали опір місцевих властей. Такий собі Михайлов гостро вказав, що прийом тільки місцевих кадрів в советські органи влади не тільки сповільнить економіку, але й надасть національному питанню більше уваги ніж класовому [16].

Тоді туркменкам було дозволено розводитися з чоловіками за своїм бажанням. Але таке нововведення було стрінуте негативно, особливо бідними дехканами від яких до багатших пішла якась кількість жінок. Тому власті відмовилися від ініціативи жіноцтва, цю справу вже мав вирішувати суд. Советській владі не вдавалося перевиховати старше покоління жінок, але вони звернули увагу на молодь, яка отримуючи освіту, прагнула кар'єри, нового суспільного статусу. Це вдалося в Туреччині, але не вдалося в Середній Азії, бо там ці новації

сприймалися як нав'язані й чужі. Тож давніші звичаї: калим, *гудалик* (помовка дітей), *гяршилік* (обмін нареченими) та ін. збереглися в більшості сімей [17].

Не слід думати, що туркмени тільки пасивно сприймали творення нової культури яка надходила з Москви. Вони самі відігравали більшу роль в оформленні інституцій і визначення того, чим є їхня власна нація в 1920-30-ті роки минулого століття.

Але чи можна це вважати завершення советизації Туркменії і створення сучасної туркменської нації, як успіху більшовиків? Тоді там з 14 603 членів партії на початок 1932 р. 6152 особи походили з корінних народів республіки [18], тобто – менше половини і не вони були керівниками республіки. Десь подібна ситуація була з національним складом КП(б)У на той же час, хоч число українців на той час було дещо вишим [19]. Так само й тут з 1934 р. місцевий націоналізм, стали вважати не менш шкідливим ніж російський шовінізм.

Отже, колективізація туркмен була цілою системою заходів після нового завоювання краю советами, і досить вдалою спробою їхньої советизації, спробою перетворення їх на осіле населення яке мало затруднюватися у колгоспах-спершу, потім -в тзозах, позбуватися пережитків минулого і ставати вповні советським людьми.

Література:

1. Botakoz Kassymbekova. Understanding Stalinism in, from and of Central Asia: beyond failure, peripherality and otherness. Central Asian survey, 2016-Р. 3.

2. Аннaнепесов М. А. Присоединение Туркменистана к России: правда истории//Вопросы истории, 1989.-№11.-С.70-86.

3. Adeeb Khalid, Making Uzbekistan: Nation, Empire, and Revolution in the Early USSR.. Ithaca, NY: Cornell University Press, 2015. -414 pp

4. Adrienne Lynn Edgar. Tribal nation. The making of Soviet Turkmenistan/ (Princeton University Press, 2004)-Р.9.

5. Там само.-Р.85.

6. Радио Азатлык. 3 апреля.2019 г.

7. Там само.

8. Постановление Политбюро ЦК ВКП(б) «О коллективизации и борьбе с кулачеством в национальных экономически отсталых районах» //Трагедия советской деревни. Коллективизация и раскулачивание. Документы и материалы.-Том 2.– ноябрь 1929 – декабрь 1930 Москва: РОССПЭН, 2000.– С. 253-254.

9. Див. детальніше: Adrienne Lynn Edgar. Tribal nation. The making of Soviet Turkmenistan.-Chapter 7.

10. Там само.
11. Революционный Восток. 1934.-№ 4.
12. Сахат-Мурадов Х. 10 лет Туркменской советской социалистической республике//Революционный Восток. 1934.№-.6-С.149. Тоді замість округів вводилися вже райони.
13. Там само.
14. Там само.-С.151.
15. Там само.
16. Adrienne Lynn Edgar. Tribal nation. The making of Soviet Turkmenistan.-Р.88-89.
17. Там само. Див. детальніше: Chapter 7.
18. Сахат-Мурадов Х. 10 лет Туркменской советской социалистической республике.– С.157.
19. Русначенко Анатолій. Нариси новітньої історії України.-Київ, 2015.-Кн.2.-С.101.

DOI <https://doi.org/10.36059/978-966-397-464-4-49>

Сидоров Г. В.

аспірант кафедри історії України

Одеського національного університету імені І. І. Мечникова

м. Одеса, Україна

НОГАЙЦІ У СВДЧЕННЯХ ЄВРОПЕЙСЬКИХ МАНДРІВНИКІВ У СЕРЕДИНІ ХІХ СТ.

З просуванням кордонів Російської імперії глибше на південь, ногайці ставали не тільки менш корисною, але й мало контрольованою силою, до того ж не задоволеною поступовим захопленням земель російським дворянством, зменшенню площ для кочівлі і намагання влади седентаризувати їх, Катерина II після намагання силоміць прив'язати номадів до землі, у висновку вирішила використовувати в цьому питанні добровільний підхід, переконуючи справедливим до них ставленням на рівні з іншими підданими. Протягом 1790-1807 рр. ногайці поступово заселяли р. Молочну шляхом частково добровільної міграції, а частково примусового переселення. З 1801 до 1804 р. Російська влада намагалась втримати ногайців від еміграцій за кордон шляхом створення Ногайського козацького війська, але ця політика виявилась не вдалою, тому ногайців, що перебували на той момент в

Бесарабії перевели остаточно на р. Молочну. Ногайські пристави полковник Тревогін та граф де Мезон зайнялися остаточною запровадженням осілости та руйнації залишків традиційного ладу. У 1821 р. був виданий імператорський указ про створення міста Ногайська, а вже через пів року, після численних скарг самих ногаїв, а також інтриг чиновників, граф пішов у відставку. Сидентаризація ногайців відбувалась з перемінним успіхом. В часи покровительства де Мезон залучав ногайців до сільського господарства і садівництва, видавав премії, створив школу при своєму маєтку, а процес заснування міста супроводжувався з деякими привілеями, такими як звільнення від податків на 10 років і додавання до купецького і міщанського станів тих людей, які мають будинки у місті. Але через невдалий вибір місця для порту, ногайський пристав з утвердження генерал-губернатора М. С. Воронцова, заснував новий порт на косі Бердянський, що обумовило дуже повільний ріст Ногайську. Вже в 1825 р. в ньому проживало 298 жителів, більшість з яких були українці та росіяни. В 1832 р. було відмінено посаду ногайського приставу і ногайців зрівняли з російськими жителями імперії за методами управління.

Через скасування політики адміністративного стимулювання до заняття землеробством після відставки де Мезоном, та через природні катаклізми економічне становище ногайців погіршувалося. Не дивлячись на відносно спокійно пережиту Східну (Кримську) війну, ногайці у 1860 р. в повному складі виїхали до Османської імперії, що можна назвати провалом політики їхньої інтеграції в економічне та культурне середовище Російської імперії. [див. 1; 2]

Важливими джерелами для вивчення соціально-культурного становища даної групи ногайців у середині XIX ст. є відомості мандрівників. Через те що ногайці покинули ці терени у 1860 р., вони є чи не останніми хто описує соціальні, традиційні і релігійні практики народу.

Найбільшу кількість інформації нам дає французький інженер та етнограф Оммер де Гель, що перебував на території Новоросійського та Бесарабського генерал-губернаторства в к. 1830-х – на поч. 1840-х рр. Подорожуючи через степи Приазов'я до Криму він відвідує землі ногайців і дає доволі детальну характеристику поселення та народу.

За його даними між Азовським морем та р. Молочною проживає приблизно 52 000 ногайців у 76 селах. З адміністративних деталей зазначає, що де Мезона ногайці згадували з вдячністю, а після відставки графа вони знаходяться під контролем чиновників, хоча залишили судові повноваження кадії, та російські трибунали розглядають тільки ті кримінальні справи, котрі кадії не можуть

вирішити. Ногайці вільні від військової служби, проте платять грошовий податок в казну по 30 рублів з кожної сім'ї. [3; с. 271].

Працю де Мезон в плані розвитку ногайських поселень та вдосконаленню сільського господарства добровільно виконував меноніт Д. М. Корнієс, так що будинки потихеньку трансформуються в німецькі, а деяка кількість ногайців вже мають змогу експортувати свою продукцію.

Стосовно релігійного життя нам стає відомо, що ногайці продовжують строго сповідувати іслам. Всього в поселеннях існувало одинадцять мечетей і в кожному селі по декілька молитовних домів. Їх духовенство підпорядковується муфтію Криму та його представнику, який мешкає в аулі Еммаут. Воно складається з ефенді-мулл, мулл та кадіїв. Мулли беруть десятину з усього зерна та сорокову частину від худоби. Їхні обов'язки – закликати людей до молитви, молитися за хворих, писати талісмани, проводити жертвопринесення, весілля та похорон, а також виконувати всі обряди громадського поклоніння. Ефенді-мулли складають щодо шлюбу і розлучення, спільно з сільськими старійшинами, вирішують усі суперечки та відносини між чоловіком та дружиною, а також усі питання, що стосуються продажу дружин. Вони також разом з кадіями виконують обов'язки тлумачів закону та викладачів Корану. Обрізання, яке хлопчики проходять у віці десяти чи дванадцяти років, виконує баба (батько), чия посада спадкова [3; с. 271-272].

Повідомляє про нові правила паломництва у Мекку. Хоч воно було і не обов'язковим у ногайців, але його здійснювати стало ще проблематичніше через постанови російської влади, через які кожний повинен був відправитися із сумою не більшою за 1204 руб., його паспорт коштує майже 8 руб., а якщо він не повернеться, усе село, де він народився, повинно виплачувати його долю податку до проведення нового перепису населення.

Серед ногайців також розповсюдженні релігійні жертвоприношення за невиконані релігійні обов'язки в якості відкупу. Рамадан сповідують тільки дорослі від 40-50 рр., молоді ж не є побожними мусульманами та на них не діє заборона пити.

Оммейр також дає загальний опис народу, характерними ознаками якого є вірність, гордість собою і предками, сувора патріархальність і повага до священнослужителів та до старших, особливо це видно в їхній гостинності.

Також надається антропологічний портрет, опис традиційного одягу, раціон, розповсюдженні хвороби. Можна помітити, що разом з поступовим переходом до землеробства, збільшується частка зернової та рослинної їжі. Із закладів освіти в них були тільки маленькі школи

для вивчення Корану, татарської мови та письма. Також автор розповідає про будинки ногайців, котрі в основному збудовані з глини та соломи, але, під німецьким впливом потихеньку трансформуються.

Що стосується ногайського господарства, то більшість його продовжує складати скотарство, особливо коней. З часів зняття ногайців з контролю де Мезона, коли них вимагали засівати хоча б дві чверті землі на людину, що у висновку складало приблизно 40 тис. чвертей, цифра знизилась через рік у два рази і тенденція продовжувалась. Після важких зим 1836-1837 рр., за ініціативою Корнієса, вони знову почали займатись сільським господарством та навіть жінки стали приймати участь у польових роботах.

Більше уваги приділяється відносинам чоловіка та жінки. Ногайці, як правило, мають двох дружин, інколи – три. Жінка займається усіе домашньою роботою і придомовим господарством. Описана практика купівлі дружини, а також шлюбна обрядовість. Оммер підсумовує статус жінки так: «Загалом, жінки зазнають жорстокого рабства, але їхнє незнання кращого життя змушує їх легко переносити свої ланцюги, і вони не усвідомлюють того приниженого становища, в якому їх тримають їхні абсолютні господарі» [3; с. 273-275].

Підсумовуючи автор припускає, що за такого розвитку подій ногайці у майбутньому повинні повністю асимілюватись в російському середовищі, але стає зрозумілим, що він недооцінював силу традицій ногайських племен і вони до сих пір їх залишають вже у сучасній Туреччині.

Праця Оммера де Геля є детальною, бо автор прожив на землях Причорномор'я щонайменше 5 років. Але його опис ногайців скоріше є енциклопедичним в поєднанні з тим що він побачив по дорозі, а також почув від самого меноніта Корнієса. Також його праця піддавалася редакції і в ній є не мало документальних і статистичних свідчень. На мою думку його опис життя ногайців скоріше є переказом очевидців ніж власними спостереженнями, тому його слід відносити не тільки на середину, але як мінімум другої чверті чи першої половини XIX ст.

Крім Оммера де Геля є також свідчення двох мандрівників: Ч. Скотта та Х. Сеймура Вони обидва ведуть свою мандрівку через Приазовські степи до Перекопу прямо напередодні Східної (Кримської) війни.

Ч. Скотт, коротко дає опис історії, риси характеру та антропології, статусу чоловіка і жінки, господарства, зокрема підтверджує, що вони продовжують в основному займатися тваринництвом, але вже зазначається більша роль корів. [3, с. 193-195] Змін в будівництві в порівнянні зі свідченням Оммера не відбулася. Це підтверджує і єдине свідчення Х. Д. Сеймура щодо ногайців Приазов'я є те що ногайські

поселення в зрівнянні з руськими (українськими і російським) та німецькими виглядають найбіднішими і убогими [4. с. 23].

Якщо говорити про інших мандрівників, то у більшості маршрути не зачіпали Приазовські степи, а радше були через Керчь одразу до Кубані. Ногайцями вони називали всіх татар скотарів Криму, а так як подорож відбувалося з міста в місто, то і крім загальновідомих для всіх мандрівників першої пол. XIX ст. характеристик вони нічого додаткового не додають.

Як ми бачимо, праця Оммера де Геля в цілому дає доволі детальний опис практично усіх сфер ногайського життя першої половини XIX ст. Особливо важливими є опис релігійних та соціальних практик. Його твердження в цілому підтверджуються свідченнями мандрівників початку 1850-х рр.

Література:

1. ДАОО Ф.1; оп. 219, спр. 1, 190 а. 1814 р.
2. В. Грибовский Землеробство і седентаризація в кочівницькому соціумі: випадок причорноморських ногайців. Україна в Центрально-Східній Європі: Зб. наук. пр. К.: Інститут історії України НАН України, 2011. Вип. 11. С. 167-190.
3. Hommaire de Hell, Xavier. Travels in the Steppes of the Caspian Sea, the Crimea, the Caucasus, &c : With Additions from Various Sources / by Xavier Hommaire de Hell. – London: Chapman and Hall, 1847.VIII, 436 p.
4. Seymour, H. D. Russia on the Black Sea and Sea of Azof: Being a Narrative of Travels in the Crimea and Bordering Provinces; with Notices of the Naval, Military, and Commercial Resources of Those Countries / H. Danby Seymour. 3rd ed. London: J. Murraray, 1855. 361 p.
5. Scott C. S. The Baltic, the Black Sea, and the Crimea: Comprising Travels in Russia, a Voyage Down the Volga to Astrachan, and a Tour Through Crim Tartary. Richard Bentley, New Burlington Street, 1854–346 стор.

НАПРЯМ 6. КРАЇНИ ТА ЦИВІЛІЗАЦІЇ СХОДУ В СУЧАСНОМУ МЕДІАПРОСТОРИ

DOI <https://doi.org/10.36059/978-966-397-464-4-50>

Боднар Д. І.

аспірант

ДВНЗ «Прикарпатський національний університет

імені Василя Стефаника»

м. Івано-Франківськ, Україна;

викладач

Катарської музичної академії

м. Доха, Катар

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ СХІДНОГО ІМАГО У КОНТЕКСТІ МУЗИКОЗНАВСТВА

Правдивість трактування, відсутність помилкових суджень в його оцінці, або й відсутність самих оцінок – такі завдання постають перед кожним дослідником Імаго. Ключову роль у цьому процесі, за словами Д.-А. Пажо, відіграє *мовлення*, адже саме крізь призму мовлення з образ набуває реальних рис, стає «об'ємним посиланням на реальність, на яку вказує і яку означає» [4, 400]. У випадку музичного мистецтва таких *мовлень є два – музичне у самих творах і вербальне в їхніх музикознавчих осмисленнях.*

Конструювання східного Імаго є результатом установок у суспільстві та твориться у процесі мовлення – наукового чи різних видів художнього, у тому числі музичного, яке використовує систему знаків, архетипів і символів іншого географічного об'єкта, який характеризується певним усталеним іміджем та викликає усталені стереотипні уявлення про нього. Розуміючи сутність концепту «Інший», спробуємо з'ясувати, якими ж є учасники процесу «зустрічі культур» як *носії культурно-цивілізаційної ідентичності.* О. Шпенглер [10] наголошував на існуванні багатьох культур, котрі, розцвітаючи зі стихійною силою у своєму рідному ландшафті, наповнюють загальнолюдську картину світу власними ідеями і формами, почуттями і пристрастями, життям і смертю. Аналізуючи проблему Заходу і Сходу крізь призму наведеного питання, в інваріантах таких цивілізацій-культур вбачаємо досить яскраві специфічні риси, і не менш важливо

бачити у них характерні спільні ознаки. Специфіка таких інваріантів демонструється певними символами, як, наприклад, у концепції В. Джонса представлена опозицією «західного» як «розуму» та «раціональності» та «східного» як «уяви» та «іраціональності», що дає, у загальному, переваги окциденту у науковій сфері, орієнту – у художній [9].

Сучасний Захід, попри зовнішню відмінність від Сходу, все ж має з ним чимало спільностей, зумовлених, у першу чергу, впливом празахідної егейсько-середземноморської компоненти. Яскравим прикладом подібності культур окциденту та орієнту є аналогії в типологічній картині богів давньогрецької та ведичної міфологій – Зевса і Шиви, Венери і Дурги, Сатурна і Ману, Діоніса і Рами, Юпітера й Індри та ін. (В. Джонс [9]), і до цього переліку можемо додати паралелі між Орфеєм та Крішною, які грою на чарівних сопілках оживляли людей (Евридика) та увесь навколишній природний світ. Дослідники вбачають світоглядні аналогії і між індуїзмом і християнством, наприклад, у концепціях всесвітнього потопу в обох релігіях, Трійці Отця і Сина і Святого Духа має перегуки з Трімурті, а також між науковими школами Платона і В'яси та ін. [9; 6, с. 103], і ця інформація покликана активізувати процес зближення з «Іншим» як з «Чужим» та усвідомлення його сутності як «Свого».

Порівняння ментальності «аполонівської душі» та «прасимволу Дао» показує, що і в одній, і в іншій «поняття часу... має значення критерію Буття, воно є однією зі складових частин субстанціональної цілісності й одним із найважливіших параметрів Буття в просторі» [7, с. 7]. Подібні ідеї висловлювалися ще О. Шпенглером, котрий вважав, що сучасний, «фаустівської душі» європейець унаслідок яскраво вираженого в його ментальності відчуття історизму, уваги до часу як до цінності, використання якої дає прибутки, живе не сьогоднішнім моментом, а в минулому і майбутньому [10]. Характерне для рефлексивно-медитативного світогляду перебування «тут і зараз» має двоїсті витоки – і як привнесення з культури-цивілізації східного Іншого, орієнтованого на Дао, і як продовження давньогрецької античної традиції, котра, як відомо, мала тісні контакти зі Сходом та сама володіла в імперській складовій середземноморським компонентом.

Корпоративний аналіз співжиття культур Заходу і Сходу передбачає «три рівні комунікації, у контексті яких відбувається міжкультурний діалог... комунікація культур; комунікація способів музичного мислення; комунікація музичної мови» [1, с. 46]. До такого висновку, а також до розуміння світової музичної парадигми як сукупності «повторень паттерну у загальному західно-східному метатексті»

[1, с. 26] приходиться Ден Цзякунь, посилаючись на відомі розуміння У. Еко твору як «відкритого тексту» [3] і трактування Р. Бартом тексту як безкінечного простору, а не стійкого «знаку», – простору, в який заглиблено твір, котрий має чисельні «входи» і «виходи», не наданий до класифікації, стратифікації і структуризації, в якому функціонують у вільній «грі» різномірні культурні коди, коли сам твір є лише «ефектом тексту», видимим результатом текстової роботи [8]. Аналізуючи цей аспект проблеми, при дослідженні орієнтального Імаго враховуємо усі три рівні комунікації, що відображено у *трактуванні музичних творів як «відкритого тексту» та долучення до спільного світового «метатексту»*.

При тому, що головною ознакою мислення представників різних культур є логічність думки, виражена у категоріальному апараті спільноти, варто також враховувати домінування певних ментальних особливостей, які зумовлені чуттєвими для цієї спільноти факторами, подіями, переконаннями, цінностями та рисами національного характеру. Описані закони працюють і у сфері музичного мистецтва. Відомо, що різні культури і цивілізації мають своє, відмінне від інших, специфічне для них музичне мислення, яке відтворюється на різних рівнях – від фольклорного до професійного та масово-популярного, яке сформувало свій образний і музично-мовний тезаурус. Водночас, аналіз природи музичного мистецтва з точки зору психосоціології доводить існування так званого «емоційно-акустичного коду», притаманного різним живим істотам, тобто відповідності певних емоцій та їхнього інтонаційного відображення. У процесі виникнення нових якостей, які творяться на базі початкового коду, творяться різноманітні його варіанти, і «так утворюються часом діаметрально протилежні фенотипи культур, у кожному з яких формуються свої засади ладової емоційності» [2, с. 70–71]. Як приклади – інтонації плачу та заклику, виражені, відповідно, в низхідних секундових і висхідних квартових ходах та ін. У результаті, «виступаючи в ролі музично-виразових засобів, ці знаки утворюють певні модуси, які функціонують у суспільній свідомості, маючи визначеними своє образно-смісловне забарвлення та емоційний вплив. Найяскравіші та найживаніші з них набувають значення перцептивних констант» [2, с. 61]. Таким чином, «емоційно-акустичний» кодовий тезаурус є ознакою універсальності музичного мислення і, водночас, необхідною гарантією взаєморозуміння і взаємопроникнення різних національних культур.

У сучасному науковому дискурсі широко розвиненою є думка про те, що «етноси мають своє «обличчя», сформоване етногенезом, історією і культурою» [5, с. 105]. Безумовно, таке «обличчя» має і своє мистецьке вираження, тому для розуміння музики того чи іншого

народу важливо знати і враховувати характерні риси його ментальності. Це дозволить максимально адекватно осмислювати східне Імаго у контексті різних наук, у тому числі у музикознавстві.

Література:

1. Ден Цзякунь. Китайська оркестрова духова музика у контексті діалогу культур : дис. ... канд. мистецтвознав. : 17.00.03. Львів, 2019. 193 с.

2. Драганчук В. Музична психологія і терапія. Луцьк : Східноєвр. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2016. 230 с. URL : https://evnuir.vnu.edu.ua/bitstream/123456789/9393/1/Drahanchuk_Muzychna_psyholohiya_terapiya_Posibnyk.pdf (15.12.2024).

3. Еко У. Роль читача. Дослідження з семіотики текстів / Пер. М. Гірняк. Львів : Літопис, 2004. 384 с.

4. Пажо Д.-А. Від культурних кліше до імажинарного. *Літературна компаративістика. Вип. IV : Імагологічний аспект сучасної компаративістики: стратегії та парадигми*. Ч. II. Київ : ВД «Стилос», 2011. С. 396 – 430.

5. Поліщук І. Поняття «національна ментальність». *Вісник НЮУ імені Ярослава Мудрого. Серія : Філософія, філософія права, політологія, соціологія*. 2017. 2(33). С. 105–113.

6. Пупурс І. Схід у дзеркалі романтизму (імагологічна парадигма романтичного орієнталізму: на матеріалі західно– й східноєвропейських літератур кінця XVIII – XIX ст.) : монографія. Суми : Університетська книга, 2017. 407 с.

7. Чжу Чанлей. Конвергенція східної та західної художньої традиції в композиторській практиці : автореф. дис. ... канд. мистецтвознав. : 17.00.03. Київ, 2008. 20 с.

8. Barthes R. *L'aventure semiologique*. Paris : Seuil, 1985. 300 pp.

9. Jones W. *The works of Sir William Jones in six volumes* / ed. Anna Marie Jones. Vol. III. London: Printed for G. G. and J. Robinson etc., 1799. 846 p.

10. Spengler O. *The Decline of the West*, v. 1: Form and Actuality. 1918. P. 6–7. URL : <https://archive.org/details/declineofwest01spenuoft/page/n6>

Москаленко К. М.

*аспірант Навчально-наукового інституту філології
Київського національного університету імені Тараса Шевченка
м. Київ, Україна*

МЕДІАТИЗАЦІЯ ДИПЛОМАТИЧНОГО ПІДСТИЛЮ АРАБСЬКОЇ МОВИ

Що першим спадає на думку, коли йдеться про дипломатію? Підсвідомо ми уявляємо собі стіл перемовин, за яким сидять високі представники держав, що обговорюють нагальні питання геополітичного порядку денного, або ж розмови між членами міжнародних організацій, що за лаштунками чергового пленарного засідання обмінюються думками з нагальних питань. Та чим в принципі зумовлена потреба в організації таких заходів? Німецький соціолог Ніклас Луман, до прикладу, вважав, що «світове суспільство – це становлення внутрішнього світу спілкування» [2, с. 61]. З огляду на все більшу відкритість світу, найбільш очевидним виявом якої є тенденція до появи нових соціальних мереж та активнішого їх використання, можемо констатувати, що у контексті набуття дипломатією «відносно відкритого» (близького до публічного) характеру на перший план виходить не питання «чому?», а питання «наскільки?».

Організація Об'єднаних Націй, що з часів закінчення Другої світової війни уособлює відносну відкритість та заохочення до використання власного майданчика для вирішення міжнародних конфліктів будь-якого масштабу шляхом діалогу, стала одним з головних інструментів не стільки спілкування державних діячів одне з одним, скільки взаємодії спікерів із громадськістю [1, с. 18]. На певному етапі важливим стало не те, що декларується, а саме метод декларування та механізм впливу на аудиторію, що не є безпосереднім слухачем.

Згадану тенденцію можемо спостерігати у листі Постійного представництва Об'єднаних Арабських Еміратів у Відні на адресу їхніх колег із Судану, уривки з якого наводимо нижче:

*إن الإمارات العربية المتحدة ترفض رفضاً قاطعاً ادعاءات الممثل الدائم للسودان التي لا أساس،
[3] وتتعارض مع العلاقات الأخوية الطويلة الأمد بين بلدينا... لها من الصحة،*

Об'єднані Арабські Емірати рішуче відкидають безпідставні звинувачення, що були висунуті Постійним представником Судану та

суперечать братському характеру відносин, який тривалий час існує між нашими країнами...

وبالرغم من النداءات العديدة التي صدرت عن الجهات الإقليمية صاحبة المصلحة والمجتمع الدولي بأسره، استمرت أطراف النزاع في إطالة أمد الأعمال القتالية، الذي تسبب للشعب السوداني [3] معاناة ومشقة لا يمكن وصفها، ويهدد بزعة استقرار المنطقة بأكملها.

Не дивлячись на численні заклики з боку зацікавлених регіональних акторів та міжнародної громадськості у її повноті, сторони конфлікту продовжили збройне протистояння, що вже спричинило невимовні складнощі й страждання для народу Судану та загрожує підірвати засади стабільності у регіоні як такому.

Згаданий лист датовано 22 квітня 2024 року. Станом на кінець 2024 року бойові дії у Республіці Судан продовжуються. Наскрізно ідеєю звернення еміратської сторони до їхніх суданських колег є спростування звинувачень, адресованих Постійним представництвом Республіки Судан у Відні, щодо залученості Об'єднаних Арабських Еміратів до участі у конфлікті на боці однієї зі сторін.

З огляду на закритий формат переважної більшості засідань ООН, предметом обговорення на яких є, зокрема, письмові звернення представників держав одне до одного, логічним вбачається зосередження на лаконічному форматі розвінчування охарактеризованих еміратською стороною як «безпідставні» звинувачень. Натомість, підкреслені в уривку елементи свідчать про намір привернути не стільки увагу адресата, скільки увагу громадськості, адже якщо виходити з того, що дипломатична кореспонденція за умовчанням має бути секретною (незважаючи на можливість її подальшу публікацію у рамках функціонування таких організацій, як ООН), потреба у настільки очевидному підкресленні ролі громадськості у конфлікті не є нагальною.

Так, конструкція «الذي تسبب للشعب السوداني معاناة ومشقة لا يمكن وصفها» (досл. «що вже спричинило невимовні складнощі й страждання для народу Судану») спрямована не на безпосереднього адресата, а на народ країни, інтереси якої він представляє, та є додатковим елементом тиску на Постійне представництво Судану, зокрема, з огляду на вищезазначений факт можливого надання загального доступу до листа, який вдало інструменталізовано еміратською стороною.

В цілому, питання глобалізації дискурсу як такого потребує детального дослідження з огляду на різноманіття стилів та підстилів мови, ступінь розбудови яких різниться залежно від мовного регіону. Розуміння процесів, що диктують появу потреби у впливі на соціум тоді, коли така потреба не закладена до канви повідомлення, є основоположною навичкою дипломата ХХІ століття.

Література:

1. Backhaus N. The Globalisation Discourse. IP 6 Institutional Change and Livelihood Strategies. Department of Geography, University of Zurich. 2003. 37 p.
2. Luhmann N. The Self-Description of Society – Crisis Fashion and Sociological Theory. *International Journal of Comparative Sociology* № 25. London, 1984. P. 59-72.
3. رسالة مؤرخة 21 نيسان/أبريل 2024 موجهة إلى رئيس مجلس الأمن من الممثل الدائم للإمارات العربية المتحدة لدى الأمم المتحدة / URL: <https://digitallibrary.un.org/record/4045370?ln=ru&v=pdf> (дата звернення: 17.12.2024).

DOI <https://doi.org/10.36059/978-966-397-464-4-52>

Самойленко Н. С.

викладач кафедри східних мов

Харківського національного педагогічного університету

імені Г. С. Сковороди

м. Харків, Україна

ВІДОБРАЖЕННЯ КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ КИТАЮ В СУЧАСНИХ МЕДІА НА ПРИКЛАДІ РЕКЛАМИ

Дослідження відображення культурної спадщини Китаю в сучасних медіа, а саме на прикладі реклами, є актуальним на сьогоднішній день, оскільки реклама є одним із основних інструментів сучасного медіапростору, через який передаються культурні цінності, національна ідентичність і соціальні меседжі. Що стосується Китаю, багата і різноманітна культурна спадщина цієї країни має значний вплив на формування як внутрішнього, так і міжнародного іміджу.

У китайських рекламних кампаніях часто використовуються елементи традиційної культури, такі як китайська каліграфія, фарфор, елементи народного мистецтва, філософські концепції, а також символіка тварин (наприклад, дракон або тигр). Це дозволяє створювати рекламні меседжі, що асоціюються з історією і культурною спадщиною Китаю. Наприклад, у рекламах Coca-Cola 2022 [1] та 2023 [2] років напередодні святкування китайського традиційного Свята Весни (春节) або Нового року за східним календарем, були використані не тільки традиційні елементи цього свята, зокрема

традиційні червоні ліхтарі та парні написи (春联), якими китайці прикрашають оселі до цього свята, традиційні страви на столі, на кшталт пельменів (饺子) та рисового пирога (年糕), але й тварини-символи року за китайським календарем, у рекламі цих років це тигр та кролик відповідно.

Китайські бренди активно використовують свою багату культурну спадщину для адаптації традицій до сучасного життя. Наприклад, у рекламі часто поєднуються класичні елементи з високими технологіями, що відображає прагнення Китаю поєднувати традиційні цінності з інноваціями та прогресом. Так, наприклад у рекламі Aito (бренду електромобілів та гібридів Huawei) [3] ми можемо бачити яскраве поєднання сучасних технологій у поєднанні із традиціями Фестивалю Драконів (端午节). Так само і у рекламі своїх смартфонів [4] компанія Huawei вдало демонструє високі технології на фоні традицій святкування Свята Весни.

До того ж, сучасні китайські бренди, такі як Huawei, Xiaomi, Alibaba, також використовують традиційну китайську естетику для того, щоб позиціонувати свої продукти як символи високих технологій, що поєднують стародавні традиції з новітніми досягненнями науки і техніки. Це відображає синтез стародавньої культури та сучасного суспільства.

Реклама в Китаї часто використовує культурні символи, щоб підвищити престиж товарів. Наприклад, китайські чайні бренди можуть в рекламних кампаніях акцентувати увагу на традиціях чайної церемонії, що робить споживання чаю не просто побутовим процесом, а частиною культурної ідентичності. Наприклад, реклама популярного серед китайців холодного чаю (茶裏王) [5] одночасно демонструє глядачам сучасний напій та переносить їх на чайні плантації та повертає до традицій чайної церемонії.

Наприклад, рекламні кампанії косметичних брендів у Китаї можуть показувати жіночі образи, натхненні традиційним китайським живописом або використовувати мотиви, які пов'язані з традицією краси (наприклад, використання китайських трав у косметиці). Такі кампанії створюють імідж продукту, що поважає традиції, і водночас відповідає вимогам сучасного ринку. Так, на прикладі реклами гідрофільної олії для видалення макіяжу на основі чорного чаю, ми можемо побачити зображення чайних плантацій, які нагадують нам, що екстракт чаю, який міститься у косметичному засобі, видобутий із традиційної китайської рослини. [6]

Китайські державні медіа, а також комерційні компанії активно використовують рекламу для просування національної культури і

традицій на міжнародному рівні, створюючи позитивний імідж Китаю як держави, що не тільки бере участь у глобалізації, але й зберігає свою унікальну спадщину. Наприклад, під час великих міжнародних подій (Олімпійські ігри, міжнародні виставки) використовуються реклами, що демонструють культурне багатство країни. Так, у рекламний ролик [7] присвячений саме зимовим Олімпійським іграм 2022. У ньому продемонстровані такі елементи китайської культури як Пекінська опера, елементи китайських бойових мистецтв, змагання на човнах-драконах, чайна церемонія, традиційної архітектури – Великий китайський мур, Заборонене місто, Барабанна вежа, а також сучасної архітектури – Національний центр стрибків з трампліну, а також Національний ковзанярський стадіон.

Таким чином, ми можемо зробити висновок, що відображення культурної спадщини Китаю в рекламі є важливим аспектом формування національної ідентичності в умовах глобалізації. Водночас воно служить мостом між традиціями і сучасністю, дозволяючи китайським брендам зберігати свою унікальність та просуватися на міжнародному ринку, не втрачаючи зв'язку з історією і культурою.

Література:

1. Coca-Cola. (2022.01.12). 2022 可口可樂®. 有你就是好年. YouTube. URL: https://www.youtube.com/watch?v=_BgMki9ifU4
2. Coca-Cola. (2023.01.03). 2023 可口可樂®. 兔年團聚。年在一起. YouTube. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=x0lOoeCMxJ0>
3. 中国黑虎摄影. (2024.07.18). 没想到吧！科技结合传统文化. Bilibili. URL: <https://www.bilibili.com/video/BV1rx4y1t7FL>
4. 钜星国际. (2023.02.09). 华为HUAWEI新年宣传片. 微博. URL: <https://weibo.com/tv/show/1034:4867307357536379>
5. 茶裏王. (2022.05.05). 不妥協，成就每一口回甘. YouTube. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=HC7iMIXLvw>
6. Eann^{пр.}. (2023.05.14). OSITREE | 自然而美 黑茶卸妝油. 新片场. URL: https://www.xinpianchang.com/a12511008?searchKw=%E4%B8%AD%E5%9B%BD%E5%8C%96%E5%A6%86%E5%93%81%E5%B9%BF%E5%91%8A&from=search_post
7. 阿奶导演. (2022.01.29). 2022北京冬奥官方主题广告 Dir Cut. 新片场. URL: <https://www.xinpianchang.com/a11739894>

Ухтомський А. О.

кандидат богослов'я, доцент,

*доцент кафедри журналістики, видавничої справи, поліграфії
та редагування*

*ЗВО «Відкритий міжнародний університет розвитку людини
«Україна»*

м. Київ, Україна

ФЕЙКОВІ НОВИНИ ЯК НОВА ПАНДЕМІЯ. ПІВДЕННОКОРЕЙСЬКИЙ ДОСВІД ЗАХИСТУ

Явище фейкових новин з'явилося давно. Ще у 44 до Р. Х. римський правитель Октавіан Август намагався дискредитувати конкурента Марка Антонія, поширивши чорну пропаганду, вигравірувавши на монетах текст про те, що Антоній ігнорував традиційні римські цінності, був одержимий Клеопатрою, та завжди був п'яним... Сьогодні поширення фейків перетворилося на соціальну загрозу завдяки швидкому розвитку ЗМІ та електронних технологій.

Дослідники з Університету Південної Каліфорнії Ян Андерсон та Венді Вуд з'ясували, що поширенню фейкових новин сприяє внутрішня природа соціальних медіа, «яка заохочує користувачів формувати звички ділитися новинами, що залучає інших і привертає соціальне визнання» [1]. Велику роль у процесі поширення фейкових новин відіграють не лише люди, а й облікові записи ботів, які автоматично створюють і доставляють фейковий контент.

В Кореї існує дві найбільші платформи, Naver і Какао, що вживають заходів для запобігання фейковим новинам. Naver – це найбільша пошукова платформа в Південній Кореї, що працює з 1999 р. їй належить майже 80% пошукового ринку країни. Компанія Naver (<https://www.naver.com/>) створила та впровадила політику захисту молоді, щоб допомогти молоді вирости здоровими особистостями.

Компанія запобігає доступу молодих людей до шкідливої інформації через встановлення та застосування окремих пристроїв автентифікації, щоб запобігти доступу молоді до шкідливої для молоді інформації без будь-яких обмежень, і вживає превентивних заходів для запобігання впливу молоді до шкідливої інформації. Також проводяться тренінги для інформаційно-комунікаційних працівників щодо законів, пов'язаних із захистом молоді, і стандартів санкцій, як реагувати на виявлення шкідливої інформації та процедур

повідомлення про порушення. Naver залучає професійний персонал для надання консультацій і вирішення скарг, викликаних шкідливою інформацією для молоді, щоб запобігти поширенню шкоди.

Користувачі можуть вимагати консультації щодо збитків та розгляду скарг по телефону або електронною поштою.

В 2021 р. Naver скасовує «швидко зростаючі терміни пошуку». Було визнано, що побічні ефекти були більшими, ніж початкова мета надання інформації про різні інтереси користувачів. Було багато випадків зловживань, які суперечать початковій меті, наприклад, рекламні ключові слова піднімаються на вершину пошукових термінів у реальному часі або слова, пов'язані з конкретними політичними питаннями, концентруються в пошукових термінах. Naver пояснив, що вони продовжуватимуть досягати популярної мети пошукових термінів – повертати дані про пошукові слова, отримані від користувачів, як цінну інформацію, яку користувачі зможуть використовувати через «Лабораторію даних». З вересня 2022 року компанія покращила доступність сторінки збору інформації про виправлення та почала запобігати поширенню фейкових новин, вміст яких відрізняється від фактів, збираючи та надаючи виправлення, спростування та майбутні звіти.

Пошукового портал Какао (<https://www.kakaocorp.com/page/>), що також має декілька додатків також регулює дописи та видавців, чий вміст вважається неправдивим серед дописів, які видають себе за або викрадають назву медіа-компанії чи позицію медіа-компанії через свою власну операційну політику.

Крім того, незважаючи на те, що Какао не уточнював, що це фейкові новини, з липня 2014 р. портал повідомив, що фільтрує шкідливий контент, зокрема фейкові новини, за допомогою технології штучного інтелекту (ШІ)

У випадку КакаоTalk, яка є відкритою платформою, практично неможливо попередньо цензурувати фейкові новини або шахрайство з видаванням себе за іншу особу через можливість порушення конфіденційності. розглядається якомога швидше, і санкції накладаються відповідно до внутрішньої політики.

Ситуація в Кореї щодо поширення фейків дещо краща завдяки саморегулюванню основних порталів.

Приклад корейського інформаційного агентства Йонап (Yonhap News) зі збору персональної інформації згідно «Закону про сприяння використанню інформаційно-комунікаційних мереж і захисту інформації» (набув чинності 28 жовтня 2024 р.).

Компанія збирає особисту інформацію для реєстрації членства, консультації клієнтів, подання заявки на обслуговування тощо.

Загальний член має зареєструватися та використовувати такі служби: ідентифікатор, пароль, ім'я, псевдонім, стать, рік народження, електронна пошта, статус отримання електронної пошти, інформація про автентифікацію підписки. Також він має надсилати інформаційний бюлетень (необов'язково): електронну пошту, сфери інтересів.

Збір особистої інформацію відбувається через веб-сайт, у письмовій формі, факсом, телефоном, електронною поштою. Наступна інформація може автоматично генеруватися та збиратися під час використання веб-сайту ПК та мобільного веб-сайту/програми: записи про використання служби, такі як IP-адреса, файли cookie, дата й час відвідування, записи про використання служби та записи про неналежне використання, а також інформація про пристрій.

Таким чином інформаційне агентство забезпечило себе зворотнім зв'язком, примусовим та на добровільній основі задля ідентифікації споживачів й уникнення несправжніх споживачів. Що стосується пошукових порталів Naver та Kakao, вони мають систему відстежування й захисту від фейків, які працюють на законодавчій основі, задля уникнення дезінформації перш зі все із сусідньої Північної Кореї. Цю законодавчу та збройну ініціативну можна перейняти, зокрема у наш час російської агресії в Україні.

Література:

1. Anderson I. A., Wood W. Sharing of misinformation is habitual, not just lazy or biased // Proceedings of the National Academy of Sciences. 2023 Vol. 120 No. 4 URL: <https://www.pnas.org/doi/10.1073/pnas.2216614120> (дата звернення: 10. 12. 24).

DOI <https://doi.org/10.36059/978-966-397-464-4-54>

Шуляк Н. В.

незалежний дослідник

м. Київ, Україна

КИТАЙ У СУЧАСНОМУ МЕДІАПРОСТОРИ

У сучасному світі медіапростір виступає ключовим елементом глобальної інформаційної системи, що визначає суспільні настрої, політичні процеси та економічні тенденції. Китай, як одна з провідних держав світу, створив унікальну модель медіа, яка інтегрує жорсткий

державний контроль із передовими цифровими технологіями. Соціальні платформи, такі як WeChat (кит. 微信, піньїнь wēi xìn, дослівно укр. «Мікроповідомлення»), Weibo (кит. 微博, піньїнь wēi bó, палладій Вейбо, укр. «Мікроблог»), Xiaohongshu (кит. 小红书, піньїнь xiǎo hóng shū, укр. «Червона Книжка») та Douyin (кит. 抖音, піньїнь dǒu yīn, укр. Тік Ток), стали не лише засобами комунікації, а й потужними інструментами пропаганди, електронної комерції та культурної експансії.

Науковий інтерес до медіапростору Китаю зумовлений його специфікою: розвинутий локальний ринок функціонує в умовах обмеженого доступу до глобальних платформ (Google, Facebook, Twitter) завдяки системі «Великого китайського фаєрвола». Проблема полягає у визначенні впливу цих обмежень на формування суспільної думки, соціальних зв'язків та взаємодії держави з громадянами. Особливо важливим є аналіз того, як ці унікальні умови порівнюються з іншими глобальними медіамоделями.

Медіапростір Китаю є предметом численних досліджень. Наприклад, роботи Чена Ю. [1] розглядають вплив китайських платформ на глобальну економіку, а дослідження Лі М. [2] аналізують механізми державного контролю та його вплив на свободу слова. Го Ч., Чжан В. [3] детально дослідили інтеграцію державного нагляду у функціонування платформ WeChat та Weibo. Водночас питання про довгостроковий вплив соціальних мереж на суспільні процеси, культурну ідентичність та економічну адаптацію залишається недостатньо вивченим.

Китайський медійний простір вирізняється системою жорсткого регулювання, зокрема завдяки «Великому китайському фаєрволу». Заборона доступу до міжнародних платформ стимулювала розвиток локальних альтернатив, таких як Baidu, WeChat, Douyin тощо. За даними 2023 року, кількість користувачів WeChat перевищила 1,3 мільярда, що робить її однією з найпопулярніших платформ у світі. Економічна активність на платформі вражає: у 2022 році обсяг транзакцій через внутрішню платіжну систему WeChat Pay перевищив 15 трильйонів юанів (приблизно 2 трильйони доларів США).

WeChat, створений у 2011 році, інтегрує функції комунікацій, мобільних платежів і корпоративних інструментів. Користувачі платформи використовують її для спілкування, обміну контентом, покупок і навіть сплати податків. Державний контроль забезпечується через алгоритми, які видаляють заборонений контент.

Weibo (запущений у 2009 році) є аналогом Twitter і Facebook. Сервіс дозволяє користувачам обговорювати актуальні теми, формуючи

важливий інструмент аналізу соціальних настроїв. На платформі зареєстровано понад 580 мільйонів користувачів, із них 252 мільйони щомісяця активні.

Xiaohongshu, заснований у 2013 році, став провідною платформою електронної комерції. Щоденна активність сягає 200 мільйонів користувачів, що формує значний вплив на споживчу поведінку.

Douyin налічує понад 700 мільйонів користувачів у Китаї. Платформа активно використовується для поширення контенту та комерційних операцій. Згідно з дослідженнями, 68% користувачів віком до 35 років проводять на платформі понад дві години щодня.

Поєднання державного контролю та високого рівня діджиталізації створює унікальну модель медіапростору. Наприклад, Douyin інтегрує функції геотегів і комерційних послуг, що стимулює внутрішній туризм та локальний бізнес. Водночас практики цензури обмежують свободу слова та доступ до альтернативних джерел інформації.

Китайський медіапростір являє собою складну модель, яка поєднує інновації та контроль. Платформи WeChat, Weibo, Xiaohongshu і Douyin слугують інструментами не лише соціальної взаємодії та економічної активності, а й політичного моніторингу. Такий підхід сприяє розвитку національної ідентичності, але обмежує свободу вираження.

Література:

1. Чен Ю. Вплив китайських платформ на глобальну економіку. *Соціальні комунікації*. 2020. № 5. С. 34.
2. Лі М. Контроль контенту в китайських медіа: механізми і наслідки. *Інформаційне суспільство*. 2019. № 2. С. 15.
3. Го Ч., Чжан В. Соціальні мережі у Китаї: між урядом і громадянами. *Журнал соціальних досліджень*. 2021.

НАПРЯМ 7. СХІДНІ МОТИВИ В ЛІТЕРАТУРНОМУ ДИСКУРСІ

DOI <https://doi.org/10.36059/978-966-397-464-4-55>

Бегмат А. О.

аспірант

Національної академії Служби безпеки України

м. Київ, Україна

ТЕМА ЛЮБОВІ У ПОЕЗІЇ ЛІНИ КОСТЕНКО ТА ШУ ТІН

Вивчення ідіостилів видатних майстрів слова у компаративному вимірі – один із найбільш актуальних напрямків сучасного порівняльного літературознавства. Художній текст являє собою систему зображально-виражальних засобів, які ідентифікують уявлення автора про навколишній світ. У результаті особистого когнітивного досвіду у свідомості митця формуються концептуальні структури – фрагменти індивідуально-авторського знання про всесвіт, як і у текстовому просторі [2].

Одна з найвидатніших українських поеток – Ліна Костенко внесла значний вклад у розвиток концептосфери українського письменства. Любов / кохання у поезії Ліни Костенко є однією з ключових тем, що розкриває як особисті переживання, так і загальнолюдські істини. Її інтимні вірші насичені філософськими роздумами, емоційною глибиною та різноманіттям форм вираження. Поетеса торкається теми любові / кохання в її багатогранних проявах: любов до рідного краю, малої батьківщини та всієї України, духовне та моральне кохання, романтичне й трагічне, грішне й безнадійне почуття тощо.

Водночас видатна представниця китайських «туманних поетів» Шу Тін відома чуттєвістю, інтимністю та глибокими емоціями, особливо у контексті теми любові. Шу Тін притаманна вишукана та символічна мова, яка підкреслює красу любові через прості, але глибокі метафори. Вірші часто сповнені гармонійного ритму, що робить їх ліричними та близькими до читача.

Ліна Костенко зображує романтичне кохання як глибоке, проте нерідко болісне почуття, що здатне викликати і щастя, і страждання. Воно завжди справжнє та чесне, але водночас підлягає суворим випробуванням. У поезії Костенко часто можна побачити образ

кохання, що залишається нездійсненим або сповненим внутрішньої драми. Наприклад, у вірші «Недумано, негадано...» поетеса описує неочікуваний розвиток подій, коли кохання приходить раптово та приносить із собою складні емоції: *«Недумано, негадано / забігла в глухомань, / де сосни пахнуть ладаном / в кадильницях світань. / Де вечір пахне м'ятою, / аж холодно джмелю. / А я тебе, / а я тебе, / а я тебе / люблю!»* [1, 42].

Романтичне кохання у Костенко часто стає об'єктом рефлексії, де почуття змінюються, проходять через біль і сум, але завжди зберігають свою ширість і автентичність.

У поезії Шу Тін любов часто зображується як особистий, інтимний досвід, який глибоко впливає на внутрішній світ людини. Вона досліджує як радість, так і біль любові. До прикладу, у вірші «До дуба» (致橡树) любов символізується через образ дерева – міцного, стійкого, але незалежного, що уособлює взаємну підтримку і свободу у відносинах: *«...Ми розділяємо холод, вітер і удари грому; / Разом ідемо крізь імлу, туман і веселку, / Неначе вічність розділяєм, / У житті залежимо одне від одного, / Ось чим є велике кохання...»* [3].

У багатьох творах Шу Тін любов поєднується із захопленням природою. Природні образи, такі як дерева, квіти, море, символізують гармонію, чистоту почуттів і вічність. У вірші «Шуйсянь» (水仙), Шу Тін пов'язує красу природи з жіночим початком, ототожнює жінку зі стихією води, художні асоціації поетеси простягаються від крихітної сльози до світового океану: *«Народний дух висох, поливає себе сльозами, без сліз цей світ спорожніє, засохне, любов жінки покриває 4/5 поверхні земної кулі».* [3]

Трагічність у коханні є частою темою у творчості Ліни Костенко, особливо в контексті історичних обставин та життєвих драм. Одним із найбільш яскравих прикладів трагічного кохання є роман «Маруся Чурай», де любовна історія переплітається з національною боротьбою. Любов Марусі до Грицька стає причиною її страждань і врешті призводить до трагедії, яка одночасно є метафорою глибших життєвих істин про моральність, вірність і відповідальність. У цьому романі у віршах поетеса демонструє, як особисте кохання зливається з любов'ю до батьківщини, а індивідуальні переживання стають символами національної долі.

У свою чергу у поезії Шу Тін любов часто супроводжується відтінками меланхолії або ностальгії за минулим, що підсилює драматизм та емоційність, як-от у вірші «Піщаний берег Бейдахе», у котрому за допомогою різних метафор створюється образ зникаючого тепла та надії: *«Жевріючий недопалок / кидав два відблиски у твоїх очах. / Ти насмішливо затис його пальцями, / гасивши тремтливу*

іскру». Глибоке відчуття втрати та неможливості побачити далі підкреслюється фразою: «Що сталося з морем? / Подивися, нічого не видно, / ми вже на краю». ...» [3].

Любов до України, її історії, мови і народу – це ще один вимір, у якому Ліна Костенко виражає свої глибокі почуття. Любов до Вітчизни нерозривно пов'язана з темою національної гідності та незалежності. У віршах мисткині часто відчувається туга за втраченою гармонією, проте ця туга завжди сповнена гідності й готовності до боротьби.

Шу Тін також розглядає любов як метафору свободи – використовує тему любові, щоб дослідити свободу самовираження та емансипацію, особливо жінок. Вона порушує питання рівності у стосунках, що у її час було новаторським для китайської літератури.

Ліна Костенко розглядає кохання не лише як почуття між людьми, але й як вищу духовну силу. Вона вірить у те, що справжнє кохання здатне піднести людину до вищих моральних цінностей. У її поезії кохання стає джерелом внутрішньої сили, духовного оновлення та особистісного зростання.

У багатьох її віршах, таких як «Страшні слова, коли вони мовчать», слово і творчість також є формами кохання – до життя, до мистецтва, до істини. Ця любов є вічною та безсмертною, адже вона живе у слові і культурі.

Тема любові у поетичній творчості Ліни Костенко та Шу Тін є багатшаровою і філософськи насиченою, багато у чому мотиви української та китайської мисткинь перекликаються, з чого можна зробити висновок, що любов – це універсальна емоція, вираження якої притаманне контексту будь-якої культури. Українська поетеса зображує любов у її різних проявах – від романтичного захоплення до глибокої любові до України та духовної відданості ідеалам. Для Костенко кохання – це не просто почуття, а глибока моральна сила, що може пережити втрати і залишитися джерелом натхнення та життєвої мудрості. Так само, Шу Тін у своїй поезії охоплює романтичну, духовку, емоційну і навіть філософську складову, що робить її вірші надзвичайно актуальними та цінними для дослідження в контексті сучасної поезії.

Література:

1. Костенко Л. Триста поезій / Ліна Костенко. Київ: А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА, 2023. 415 с.
2. Філософський енциклопедичний словник Київ: Абрис, 2002.
3. 舒婷诗选 URL: <http://www.shigeku.org/xlib/xd/sgdq/shuting.htm>

Гоголіна Ю. О.

*старший викладач кафедри порівняльної філології східних
та англomовних країн*

*Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара
м. Дніпро, Україна*

ДОСЛІДЖЕННЯ ФЕНОМЕНУ «КОМІЧНОГО» В КИТАЙСЬКІЙ ЛІТЕРАТУРИ: ІСТОРИЧНИЙ ТА ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ

Феномен «комічного» в китайській літературі має глибокі історичні корені та багатовимірну структуру. Одним із перших, хто звернувся до цієї категорії, був видатний китайський історик і письменник Сима Цянь. У своєму монументальному творі «Історичні записки» («Ши цзі»), 104–90 рр. до н.е.) він присвятив розділ «Комічні життєписи» («滑稽列傳») аналізу комічних елементів. Згідно з його дослідженнями, комічне тісно пов'язане з позитивними емоціями та проявляється у химерних рухах, незвичних словах чи зовнішніх рисах особистостей [1].

Сима Цянь ілюструє свої тези прикладами нестандартної зовнішності (наприклад, надто високий або низький зріст) чи манери висловлюватися, що вирізняли окремих історичних осіб. Деякі сучасні дослідники вважають цей розділ не лише історично достовірним, але й цілеспрямовано створеним для розважання читачів, підкреслюючи його можливу художню автономність як комічного твору.

Подальший розвиток категорії «комічного» знайшов своє відображення у трактаті «Різьблений дракон літературної думки» (501–502 рр. н.е.), де цей феномен описується як явище, що відхиляється від норми й містить прихований гумористичний зміст [3, с.47–48]. Ці характеристики сприяли формуванню окремих комічних жанрів у період «Воюючих царств», коли виникли гумористичні вірші, оповідання, комедії, а також такі жанри, як шочан і піншу. Однак найперші згадки комічних елементів у китайській літературі датуються ще періодом створення «Книги пісень» («Шицзін», XI–VI ст. до н.е.) [4, с. 19].

Особливості категоризації «комічного» у китайській літературі

Категорія «комічного» в китайській літературі відзначається складною структурою, що проявляється у багатстві термінів і класифікацій. Зокрема, поняття «сатира» (讽刺, 冷嘲热讽), «іронія» (反讽, 反语, 冷嘲) та «сарказм» (挖苦, 辛辣) мають відмінності, однак найчастіше об'єднуються під узагальненим терміном 讽刺 (фенцзі). Це свідчить про тенденцію до інтеграції різних форм комічного у межах

спільного дискурсу. Показово, що термін 讽刺 з'явився значно раніше, ніж 幽默 (гумор), який закріпився в китайській мові лише у XX столітті після виходу праці Лін Юйтана «Теорія гумору» [5].

Термін 讽刺 вперше зустрічається у «Різьбленому драконі літературної думки», де він визначається як мистецтво викриття недоліків через осміяння, що супроводжується використанням таких художніх засобів, як гіпербола, метафора та літота. Водночас, поняття 幽默, яке початково означало «тихий» або «безмовний», лише згодом стало позначати гумор як форму комічного.

Класифікація гумору у китайській традиції

На відміну від європейської традиції, китайський підхід до гумору передбачає розподіл на декілька рівнів. Китайський дослідник Сюе Баоцунь запропонував класифікацію, що включає три основні типи гумору:

– М'який гумор: викликає легкі позитивні емоції, часто представлений у формі ієрогліфічних загадок, парних написів (дуйлянь) чи гумористичних віршів.

– Середній гумор: має сатиричну спрямованість із прихованим змістом, характерним для жанрів, як-от сяншен чи класична комедія.

– Жорсткий гумор: вирізняється прямолінійністю й різкістю, часто містить викривальні фрази, що викликають у читача сильні емоції [6, с. 34].

Окрім цього, китайська теорія гумору включає специфічні види, такі як чорний гумор і плаский гумор. У контексті східного метафоричного мислення ці категорії асоціюються з різними смаковими якостями:

1. Іронія – кисла;
2. Сатира – гостра;
3. Сарказм – пекучий, гіркий;
4. Гумор – солодкий;
5. Чорний гумор – солоний;
6. Плаский гумор – прісний [7, с. 28].

Унікальні риси китайської традиції аналізу «комічного»

1. Особлива класифікація: у китайській літературі іронія, сарказм і сатира часто розглядаються як єдиний феномен (讽刺), що свідчить про відмінності від європейської традиції.

2. Пріоритетність сатиричного аспекту: тривала історія категорії 讽刺 підкреслює орієнтованість китайського гумору на викриття людських і суспільних недоліків.

3. Розподіл за рівнями: виділення м'якого, середнього, жорсткого, чорного та плаского гумору демонструє багатогранність китайської традиції та врахування емоційної інтенсивності кожного виду.

Таким чином, феномен «комічного» у китайській літературі є невід’ємною частиною культурно-історичного спадку Китаю, відображаючи унікальність його естетичних і суспільних цінностей.

Література:

1. 司马迁. 史记. URL: http://www.vostlit.info/Texts/Dokumenty/China/I/Syma_Tsjan/Tom_IX/frametext126.htm.
2. 陈桐生. 史记·滑稽列传. 社科版, 1997.
3. 刘勰. 文心雕龙. 上海, 上海古籍出版社. 1900. URL: <https://ctext.org/wenxin-diaolong/zhs>.
4. 王泱, 汪景寿, 藤田香. 中国相声史. 北京, 北京燕山出版社, 1995.
5. 林语堂. 中国人. 浙江: 浙江人民出版社, 1980.
6. 薛宝琨. 中国的相声. 北京, 人民出版社, 1985.
7. 苏雪林. 幽默大师论幽默. 北京, 国际航空报出版社, 2009.

DOI <https://doi.org/10.36059/978-966-397-464-4-57>

Дудар Я. О.

*асистентка кафедри порівняльної філології східних
та англомовних країн*

*Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара
м. Дніпро, Україна*

ПРОБЛЕМА ПЕРІОДИЗАЦІЇ ТВОРЧОСТІ КЕНДЗАБУРО ОЕ

Життя і творчий шлях Кендзабуро Ое охоплює цілих три історичних епохи Японії, що були насичені найбільшими викликами минулого і початку цього століття. Твори письменника представляють унікальний синтез японської літературної традиції та західної літературної думки.

Проблема періодизації творчості письменника дотепер спеціально не розглядалась в чисельних дослідженнях, присвячених творчості Ое. Такі відомі літературознавці як, як М. Одзакі, Кудо, Шібата С., Окута Т., Ето Дз., Каратані К., Акіра А., М. Вілсон, С. Нап’ер, Я. Клермонт, Ф. Джеймсон, С. Снайдер, Ф. Габріель, Р. Тачібана, концентруються у своїх роботах на окремих творах, або на дослідженні окремого проблемо-тематичного дискурсу романів Ое.

Питання періодизації творчості Ое і її комплексного вивчення є ключем до дослідження концепції «пізнього стилю» в літературі.

Нагадаємо, що більш ніж десятиліття Едвард В. Саїд працював над своєю роботою [3], але вона освітлює лише культурологічні та історико-соціальні аспекти, не занурюючись і літературний процес чи окреслюючи всю творчість одного, чи іншого письменника. Глибока обізнаність Ое з теорією та історією літератури, а також його власна теоретична робота є унікальною можливістю для дослідження.

Запропонована періодизація базується не тільки на хронологічному підході, але й відображає складні жанрові, композиційні та поетико-стилістичні зміни та їх еволюцію. Виділяємо наступні етапи творчості Кендзабуро Ое:

1) Ранній етап (1958-1964 pp.): «Здобич» (飼育, 1958), «Рви бруньки, Стріляй в дітей» (芽むしり仔撃ち, 1958), «Наш час» (われらの時代, 1959), «Обережна хода ночі» (夜よゆるやかに歩め, 1959), «Безчестя молодості» (青年の汚名, 1960), «Запізніла молодість» (遅れてきた青年, 1962), «Плач» (叫び声, 1963), «Пригоди повсякденного життя» (日常生活の冒険, 1964), «Власний досвід» (個人的な体験, 1964). Важливо зазначити що основні поетико-семантичні прийоми були покладені саме у творах цього періоду, і багато з них зазнали модифікації через літературні прийоми Ое – «переписуванню» та «переробленню» [8, с. 44]. На наступних етапах ми побачимо, як з'являються «допрацьовані» герої та «покращені» історії. Багатоплановість цих творів поклала початок не тільки особливій космологічності художнього простору письменника, в якій розгорнувся міфологізований ландшафт рідного острова Шікоку, але й відома ієрархія образів – дуалістичних пар, які еволюціонують з кожним новим твором і стають складним художнім інструментом.

2) Етап зрілості або «вдосконалення» (1967-1995 pp.): «Футбол у першій рік епохи Манен» (万延元年のフットボール, 1967), «Вода досягла моєї душі» (洪水はわが魂に及び, 1973), «Меморандум пінчранера» (ピンチランナー調書, 1976), «Ігри сучасників» (同時代ゲーム, 1979), «М/Т і розповідь про диво лісу» (M/Tと森のフシギの物語, 1986), «Листи до ностальгічних років» (懐かしい年への手紙, 1987), «Армія Квілпа» (キルプの軍団, 1988), «Родичі життя» (人生の親戚, 1989), «Вежа зцілення» (治療塔, 1990), «Вежа зцілення і планета» (治療塔惑星, 1991). Роман «Футбол у першій рік епохи Манен» (1967) знаменує зміни в багатьох вимірах творчості Ое: стилістичному, жанровому і поетичному. Це період епохи образу Гі – він приймає багато різних образів, змінюється та «переписується» протягом років. Цей образ є частиною мікрокосму творів Ое, міфологізований божевільний (провидець), що є і представником народу, і сам Ое, що

часто протиставляє себе людям з великих міст, хаосу, насильству та апелює до гуманізму.

Відомий японський літературний критик та філософ, Каратані Кодзін (柄谷 行人, 1941-), у 2004 опублікував свою роботу під назвою «Історія і повторення» (歴史と反復, History and Repetition), де розглядає феномен використання повторення як художнього засобу у таких письменників як Кендзабуро Ое, Місіма Юкіо, Накагамі Кендзі, та Муракамі Харукі. Зокрема Каратані визначає алегорію як поетичний інструмент повторення в романах Ое: по-перше, щодо підходу до імен героїв (Патрон, Поводир) [2, с. 88] або колективних понять «студентка». Цей прийом дозволяє побудувати єдиний голос для певної групи людей і апелювати до великих мас. Досвід війни, страждань, насильства чи великих столітніх випробувань має бути колективним і зрозумілим.

3) Етап «останнього роману» (1993-1999 рр.): «Палаюче зелене дерево» (燃えあがる緑の木, 1993-1995), «Кульбіт» (宙返り, 1999 р.). Цей етап представлений двома романами: «Палаюче зелене дерево» (1993-1995) та «Кульбіт» (1999), котрі були створені для ілюстрації власної теоретичної концепції Ое під назвою 「最後の小説」 «Останній роман» (1988). Зазначимо, що Ое отримав Нобелівську премію саме після публікації першого тому «Дерева» у 1994 році, що стало переломним моментом в його творчості. Міжнародне визнання стало для письменника випробуванням, і, можливо, однією із причин, чому попередньо саме «Дерево» було названо «останньою роботою». Слова «*Більше не буде інших романів*» (もう小説の創作は行わない) [5, с. 56] були категоричними, і мали підтримати ідею концепції «останнього роману», але вже за чотири роки вийшов у світ наступний роман.

4) Пізній стиль (2000-2013 рр.): «Підміна» (取り替え子 (チェンジリング), 2000), «Усміхнене обличчя дитини» (憂い顔の童子, 2002), «Прощай, моя книго!» (さようなら、私の本よ!, 2005), «Прекрасна Анабель Лі» (美しいアナベル・レイ, 2007), «Утоплення» (水死, 2009), «В пізньому стилі» (晩年様式集 (イン・レイト・スタイル), 2013). У своїй роботі Саїд особливо наголошував, що «пізність» це особливий творчий період: результат мистецької еволюції, експерименту та власної експресії автора. Як і його героїв, трагічні події у власному житті, смерть близького друга Ітамі Дзюдзо (伊丹十三, 1933-1997) та Едварда В. Саїда, дали необхідний поштовх новому і завершальному етапу творчості видатного письменника.

Високий рівень спорідненості між концепціями «останнього роману» та «пізнього стилю» неможливо заперечити, і, фактично, останні романи Ое є результатом сублимації його теоретичної думки щодо цих двох концепцій. У монографії він зазначив, що この部作を書き終えたことで、私がサイドのいう「後期の仕事」、レイト・ワ

一クのなかにしっかり入っている、と実感したことは確かです。// *Закінчивши написання цих робіт [трилогії Дивна Пара], я був вже впевнений в тому, що відчув що дійсно працював над «пізньою роботою», як Саїд її називав [4, с. 462]. Слова Ое дуже важливе ще й тому, що Саїд і Адорно зазначали, що пізній стиль є в першу чергу є свідомим вибором [1], а тому додатково свідчить на користь нашої гіпотези.*

Романи «В пізньому стилі» та «Утоплення» мають надзвичайно багато семантико-поетичних рис, тому їх можна згрупувати у другу фазу пізнього стилю Ое. В той час трилогія «Дивна Пара» та «Анабель» є транзитивними текстами до пізньості або першу її фазу, що демонструють цілий ряд поетичних і наративних змін, замикають еволюційне коло художньої методології письменника, і одночасно стають площиною нових відкриттів.

Останній роман «В пізньому стилі» (2013) можна вважати вершиною розкриття концепції пізнього стилю у творчості Ое. Мета автора – продовжити роботу Саїда після його смерті, і присвятити концепції пізнього стилю ту увагу, котрої вона насправді заслуговує: *きみの仕事はもっと早くやり終えてもらいたい、おれの本の終章はきみの晩年の仕事を主題としたものにするつもりだ。// Хочу, щоб ти скоріше закінчив свою роботу, і в прикінцевій частині своєї книги темою аналізу повинна стати твоя пізня робота [6, с. 69].* Хоч Ое і не згадується у фінальній версії видання монографії Саїда «On Late Style» (2006), але з листування [7] можна зрозуміти, що Саїд хотів, але вже не встигав додати Ое і його «пізній стиль» у свою концепцію – через цілих сім років вийшов роман «В пізньому стилі», який міг стати найактуальнішою частиною концепції.

Література:

1. Adorno T., Leppert R. *Essays on Music*. Berkeley and Los Angeles: University of California Press. 2002. 752 p.
2. Karatani K. *History and Repetition*. Columbia University Press. 2011. 272 p.
3. Said E. *On Late Style: Music and Literature Against the Grain* / edited by M. Wood. London: Bloomsbury Publishing Plc. 2006. 208 p.
4. 大江健三郎『作家自身を語る』(新潮社、2007年)、422頁。
5. 大江健三郎『最後の小説』(講談社、1994年)、449頁。
6. 大江健三郎『晩年様式集』(講談社、2013年)、434頁。
7. 大江健三郎『暴力に逆らって書く: 大江健三郎復讐書簡』(朝日新聞出版、2006年)、385頁。
8. 工藤庸子『大江健三郎と「晩年の仕事」』(講談社、2022年)、482頁。

Івашина Т. М.

кандидат філологічних наук,

*доцент кафедри слов'янської і романо-германської філології
Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського
м. Київ, Україна*

КОНЦЕПТ КРИМ В УКРАЇНСЬКОМУ ПІСЕННОМУ ДИСКУРСІ ЧАСІВ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ

Крим як геопросторова й історико-політична реалія присутній в культурній свідомості українців ще з часів Раннього Середньовіччя. Він згадується у «Повісті минулих літ», «Слові про Ігорів похід».

Починаючи з появи у 1794 році «Енеїди» І. Котляревського, тема Криму у різних своїх варіаціях актуалізується в українській класичній і модерній літературі XIX і початку XX ст. (Тарас Шевченко, М. Старицький, М. Кропивницький, І. Карпенко-Карий, І. Нечуй-Левицький, Панас Мирний, Я. Щоголів, М. Коцюбинський та ін.), радянської доби (П. Тичина, М. Зеров, М. Рильський, В. Сосюра, З. Тулуб, Ю. Яновський, П. Загребельний, О. Гончар), пострадянської і постмодерної доби (Оксана Забужко, Сергій Жадан та ін.). Український літературний дискурс Криму істотно збагачується тими митцями, життєтворчість яких була у той чи інший спосіб пов'язана з Кримським півостровом – від С. Руданського і Лесі Українки до кримських письменників і поетів найновішої доби.

У XX ст. виникнення і невпинне вдосконалення технологій звукозапису уможливило формування пісенного (початково і переважно російськомовного) дискурсу Криму («В парке Чаир...», «Я еду к морю» та ін.), хоча *власне український* Кримський пісенний дискурс виформовується лише з початком повномасштабного російського вторгнення в Україну.

Апріорі причини цього мають передусім екстралінгвістичний характер: рашистська навала у лютому 2022-го року загострила відчуття втрати Криму як особистої травми (*за скоєне біль не минув* [6] та ін.), а успішний наступ ЗСУ на півдні і звільнення Херсону восени цього ж року вселили надію на швидке повернення півострова в Україну (*Ми скоро поїдем в Херсон, а потім за ним.//Мам, я тобі обіцяю – це буде наш Крим!* [3]; *Зайдемо в Крим, візьмем своє, і наші нас ждуть!* [4] тощо).

Водночас формування українського пісенного дискурсу (далі – УПД) Криму саме як *україномовного* слід розглядати як один з найяскравіших проявів резистансу української нації, її духовного й культурного спротиву агресору.

Пісенний дискурс Криму періоду російсько-української війни мислиться нами як сукупність «тематично співвіднесених» пісенних текстів українських та україномовних авторів / виконавців, узятих в контексті конкретної геополітичної ситуації (а саме – окупації росією українського півострова) та їх інтерпретації.

Особливості осмислення теми анексії Криму в текстах УПД вказаного періоду, що визначаються сигніфікаторами *ВТРАТИТИ* та *ПОВЕРНУТИ*, *БІЛЬ*, *СПОГАД* і надають цьому дискурсивному утворенню *ностальгічного* характеру, контрастують з паралельно-контроверсивним російським пісенним дискурсом Криму, що ґрунтується на елементах ідеологічно заангажованого російського Кримського міфу («Крым наш», «крымская весна», «родная гавань»).

Формування УПД Криму відбувається навколо концепту КРИМ – просторової реалії і художнього образу, який має «вихід» у геополітичну, історичну, ціннісну площину, що лежать поза межами пісенних текстів як вербальної складової пісенного дискурсу. Водночас дане концептуальне утворення слід розглядати як структуротворчий компонент українського кримського пісенно-поетичного *міфу*, який перебуває ще лише на стадії формування (на противагу вже оформленому російському), і українського Кримського пісенного *тексту*, який лише очікує на свою актуалізацію.

З точки зору ієрархії концептів концепт КРИМ – так, як він репрезентується в УПД, – входить до складу концептуального утворення більш високого ступеня узагальнення – мегаконцепту УКРАЇНА: *Україна – це Крим, Сімферополь – це вдома!* [5]. Така підпорядкованість пояснюється не лише об'єктивним станом речей, але й ціннісними пріоритетами творців УПД Криму.

Об'єктивація концепту Крим як мисленневого відображення фрагменту реального світу відбувається в УПД за допомогою вербальних засобів, які можна згрупувати у декілька основних фреймів:

ОЙКОНІМНИЙ, який виформовують назви кримських міст і містечок: *Мій друже Залужний і прапорщик Йока, // Ми ще підіймемо в Джанкої вина!* [2]; *А пам'ятаєш в Криму Масандра // Полями виноградними розлилось вино // А Єваторія Гурзуф і Ялта // А які спогади і шкода що то було давно* [4] та ін.;

ЛАНДШАФТНО-ПРИРОДНИЧИЙ, який об'єднує лексичні одиниці, що називають ландшафтні / ландшафтно-туристичні (гора *АЙ-ПЕТРІ*, *ПОЛЯНА КАЗОК*) та природно-кліматичні реалії Криму (головні

сигніфікатори *СОНЦЕ, МОРЕ, ПЛЯЖ, ПІСОК*; назви панівних вітрів; назви дерев та плодів – *МАГНОЛІЇ, ПЕРСИКИ, ЯБЛУКА*; назви типових представників фауни півострова – *ЧАЙКИ, РИБА* та ін.), на кшталт: *цей вітер віє з України, // (Він) винесе чужинців з цього краю, // Винесе, як із Ай Петрі вітер "бора"* [1];

ПЕРСОНАЛІЗОВАНИЙ, куди входять антропоніми на позначення представників українського і кримсько-татарського народу, правозахисників і активістів, життя і діяльність яких пов'язана з Кримом і які чинили громадянський опір російській окупації півострова – *ЕМІР УСЕЙН КУКУ, ЛАРИСА КИТАЙСЬКА* та ін.;

КУЛЬТУРНО-ПОБУТОВИЙ, домінуючим в якому є сигніфікатор *ВИНО*.

Таким чином, художній концепт *КРИМ*, що реконструюється на основі текстів УПД періоду російсько-української війни, на ментальному рівні відображає культурну специфіку сприйняття ситуації анексії Криму українською спільнотою і об'єктивується у пісенних текстах через широку палітру вербалізаторів/сигніфікаторів, які структуруються у низку фреймів.

Література:

1. Крихітка. Ялта. URL: <https://genius.com/Krykhitka-yalta-lyrics>
2. Луговий Л. Мій друже Залужний. URL: <https://www.pisni.org.ua/songs/4475032.html>
3. BARABANDA. Лист до мами. URL: <https://www.pisni.org.ua/songs/6460075.html>
4. BURLA. Крим. URL: <https://www.pisni.org.ua/songs/6483151.html>
5. Lely45. Потяг на Сімферополь. URL: <https://www.azlyrics.com/lyrics/lely45/1451529.html>
6. SPIV BRATIV. Повітряна тривога в Криму. URL: <https://www.pisni.org.ua/songs/3456121.html>

Калініченко А. С.

*здобувач вищої освіти другого (магістерського) рівня освіти
кафедри слов'янської та романо-германської філології*

*Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського
Науковий керівник: **Шарагіна О. В.***

кандидат філологічних наук,

*директор Навчально-наукового інституту філології та журналістики,
старший викладач кафедри слов'янської*

та романо-германської філології

*Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського
м. Київ, Україна*

МОВНА ДИСКРИМІНАЦІЯ КРИМСЬКИХ ТАТАР В РОМАНІ «ЗА ПЕРЕКОПОМ Є ЗЕМЛЯ» АНАСТАСІЇ ЛЕВКОВОЇ

Роман «За перекопом є земля» Анастасії Левкової є знаковим твором сучасної української літератури, що розкриває складні реалії життя кримськотатарського народу.

Фокусом нашого дослідження є проблема мовної дискримінації. У творі мова постає не просто засобом комунікації, а потужним інструментом культурного спротиву та самозбереження.

Мета доповіді – проаналізувати особливості висвітлення мовного утиску як інструменту культурного придушення і механізму асиміляції та розкрити стратегії опору мовної дискримінації і збереження національної самобутності кримськотатарського народу в романі «За перекопом є земля» Анастасії Левкової.

Крізь діалоги персонажів та їхні внутрішні монологи розкривається болісний процес мовної асиміляції, примусового уподібнення та витіснення рідної мови й нав'язування чужої, що становить лінгвістичну загрозу в контексті національної самобутності кримських татар. Кожне слово, кожна мовна конструкція стає для героїв твору своєрідним акустичним простором спротиву, потужним символом збереження національної гідності та культурного самовизначення.

«У ті кілька разів коли Аліє приходила до нас додому й чекала мене на порозі, не заходячи у глиб хати, ми завжди, не змовляючись, говорили з нею російською, перекидаючись короткими фразами, на які була тоді спроможна Аліє, і мені кров застигла в жилах, коли я уявляла, що зараз моя подружка може сказати бодай слово своєю мовою. Здавалося, це стало б катастрофою» [2, с. 16]. Автогероїня

відчуває внутрішній конфлікт: з одного боку, вона хоче спілкуватися з подругою рідною мовою, з іншого – боїться соціальної ізоляції та нерозуміння. Це свідчить про те, що штучне витіснення рідної мови призводить не лише до втрати культурної ідентичності, але й викликає почуття незахищеності та відчуження.

«Трапилось те, що мама застала мене за колективним слуханням кримськотатарського фольклору. Після цього мої візити до Меметових припинились на дев'ять років» [2, с. 16]. Діти стають жертвами мовного придушення, відчуючи глибокий внутрішній дискомфорт. Примусова мовна ізоляція проявляється в комунікативних процесах, де російська мова стає єдиною можливим інструментом спілкування, а кримськотатарська – забороненою, небезпечною та такою, що може спричинити соціальну катастрофу.

«– Ельзаро, – зітхає Інна Іванівна, – якщо мова не розвивається, то це не тому, що всі навколо розмовляють якоюсь іншою. А тому, що в основі мови немає схильності до розвитку. Якщо мова повноцінна у своїй основі, вона може функціонувати за будь-яких умов. Ти чула про такий район у Нью-Йорку як Брайтон-Біч? Тож уяви собі: Америка, англійська мова – і окремий район, де майже всі розмовляють російською, де є російськомовні радіостанції, телестудії, редакції газет. Значить, можна організувати? Але це ще не все. Рідна мова для людини – це та, якою вона думає, тому говорити про кримськотатарську як про рідну ти не маєш ніяких передумов» [2, с. 54]. Героїня Інна Іванівна використовує приклад російськомовного району Брайтон-Біч у Нью-Йорку як контраргумент проти пасивності у збереженні рідної мови. Однак це виглядає доволі спрощеним на тлі реальної історичної ситуації кримських татар. Насправді, контекст мовного придушення цього народу був набагато драматичнішим, адже після депортації 1944 року вони втратили майже все: землю, культурні інституції, освітні можливості. На момент, про який йдеться у творі, в Криму налічувалося лише 15 кримськотатарських шкіл – мізерна кількість для народу, який зазнав системних репресій. Російська ж мова не просто домінувала – вона була інструментом примусової асиміляції. Це була не природна конкуренція мов, а цілеспрямована політика витіснення кримськотатарської мови з усіх сфер життя. Порівняння з Брайтон-Біч є досить поверховим, адже російськомовна громада там формувалася в умовах свободи та добровільної еміграції, а не примусового переселення та культурного знищення.

«– Російською, – казала тьотя Айше, розкачуючи тісто. – Я б хотіла – кримськотатарською, але не виходить, все одно в російську ніби зісковзуєш...» [2, с. 58]. Образ тьоті Айше, яка розкачує тісто і

мимоволі висловлюється російською мовою, символізує повсякденну мовну реальність кримських татар після повернення з депортації. Цей фрагмент ілюструє механізми мовної асиміляції, які виходять далеко за межі простого вибору мови спілкування. Метафора «зісковзування» в російську мову демонструє складний психологічний стан, коли мова припиняє бути усвідомленим вибором і стає «найменшим опором». «У так званій Республіці Крим три „офіційні” мови, що й в АР Крим: російська, українська та кримськотатарська. Тобто у школах та інших „державних установах” послуги мають надавати будь-якою з цих мов. На практиці ж ситуація критична. Кримським татарам забороняють говорити рідною мовою у судах та писати листи у в'язницях. А у школах відсутні підручники та бракує викладачів. Вивчати українську та кримськотатарську пропонують після уроків як факультатив. Окупаційна влада робить усе, щоб придушити бажання пізнавати ці мови та культури» [1]. Це призводить до національної травми: діти народжуються в російськомовному середовищі, втрачаючи культурний код та мовну ідентичність.

У романі «За перекопом є земля» Анастасія Левкова майстерно використовує різноманітні літературні прийоми для передачі складних емоцій та внутрішніх переживань героїв. Символіка, метафори, внутрішні монологи слугують для створення полісемантичного тексту, який експлікує життєві реалії депортованого народу. Мовна дискримінація (українська, кримськотатарська) та мовна узурпація (російська) символізує складний процес формування національної ідентичності як головної героїні та всього кримськотатарського народу в трагічних реаліях сьогодення.

Література:

1. Левкова А. За перекопом є земля. Київ: Видавництво «Крок», 2023. 392 с.
2. Дискримінація: мовна ситуація в Криму після 7 років окупації. Громадський простір. 2021. URL: <https://www.prostir.ua/?news=dyskryminatsiya-movna-sytuatsiya-v-krymu-pislya-7-rokiv-okupatsiji> (Дата звернення: 10.12.2024)

Луцюк М. В.

*кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри східної культури і літератури
Київського столичного університету імені Бориса Грінченка
м. Київ, Україна*

ГЕНДЕРНИЙ ВИМІР ЖАНРУ ДАНЬМЕЙ У СУЧАСНІЙ КИТАЙСЬКІЙ ЛІТЕРАТУРІ

Мережева література Китаю – явище безпрецедентне у сучасному світовому медійному просторі [1]. Серед численних веб-романів значне місце належить романтичному фентезі, у тому числі в жанрі даньмей (耽美, «замилування красою»), який маніфестує романтичні стосунки між чоловічими персонажами і відзначається високою мірою естетизації цих стосунків. Авторами і цільовою аудиторією такої літературної продукції виступають переважно гетеросексуальні жінки, феномен, що є наразі предметом багатьох досліджень [2, 3, 4, 5], які констатують помітну кризу маскулітності, певну маргіналізацію чоловічого персонажу, який дедалі менше нагадує класичну міфологему чоловічого начала. Постіндустріальне суспільство пропонує плюральність гендерної ідентичності, все більше уникаючи бінарного мислення. Таке подолання гендерних стереотипів характерне як для елітарної, так і для масової культури, до якої належить даньмей.

Жанр даньмей виник у китайському літературному обширі порівняно недавно – з 90-х р. 20 ст. під впливом японського феномену Boys' Love (BL) – започаткованого у 70-ті рр., як і в цілому японської культури ACG (Animation, Comics, Games), яка сформувалась в середовищі жінок-художниць як спротив проти домінування чоловіків в індустрії манги, і демонструє альтернативні моделі гендерної ідентичності китайського соціуму. З тих часів культура даньмей стала глобальним феноменом з мільйонами фанатів [6]. Думка про те, що даньмей є цілковитим аналогом японського яой (やおい) або ж аніме з гомоеротичним змістом, навряд чи є коректною, оскільки наявні суттєві відмінності: у даньмей-романах немає чіткого розмежування гендерних ролей, кожен герой, у більшості випадків, тією чи іншою мірою є носієм як фемінних, так і маскулітних рольових рис, любовна лінія не є сюжетотвірною, відсутні стереотипні формули жіночого роману, як і заміна жіночих ролей чоловічими («жіноче питання» практично взагалі відсутнє, превалюють загальнолюдські проблеми).

Взаємостосунки чоловіків, як правило, пов'язані з певною героїзацією їхніх дій: подолання перешкод, боротьба з недругами реального чи потойбічного світу, шлях самотнього воїна чи досягнення містичних практик тощо. Також даньмей не є аналогом західного жанру слеш (slash), збазованого переважно на фанфіках, який акцентується на історії взаємин чоловічих персонажів [7].

З огляду на політичну ситуацію в Китаї, будь-яке зображення гомосексуальності є табуованим, і цифрові технології надають змогу забезпечити авторську анонімність і швидкість поширення квір-контенту. В умовах цензурованості з боку політичного режиму, авторки випрацьовують адаптаційні стратегії (зображальні, мовні) побудови сюжету, створюють певні правила гри фендому даньмей. Персонажі живуть і діють у фентезійному світі, паралельній реальності, яка співвідноситься з життєвими реаліями на рівні символів [8].

Жанр даньмей можна розглядати з літературознавчої точки зору, як такий, що має певні мовностильові доміанти, так і з культурологічної, як відбиття певної гендерної естетики відносно традиційної статевої ролі унормованості китайського соціуму. Гендер стає естетичним виміром, коли він сприймається як текст, що транслює певні філософські чи психологічні аспекти. Врешті, гармонійність тексту завжди залежить від того, наскільки послідовно і естетично цілісно в ньому збережена та чи інша стильова єдність. Художній бік даньмей-романів відповідає усім вимогам маскульту: важливим є сюжет, а не мовностильові експерименти, мова текстів досить проста, перевага надається розмовній лексиці. В тексті присутні архаїзми як алозії з класичними китайськими романами, оскільки чимало даньмей-сюжетів розгортаються у фентезійному позаісторичному світі, подібному до давнього (середньовічного) Китаю. У кращих зразках жанру важливу роль відіграє психологізм, оскільки мова йде про стосунки, часто досить складні, а то й трагічні, сповнені страждань і перешкод на шляху до щастя. Важливим є минуле героїв (часто травматичне), у якому заховані мотиви їхнього життєвого вибору.

Фентезійний сюжет даньмей-роману органічно поєднує в собі елементи традиційних жанрів китайської літератури, таких як уся (武俠), сянься (仙俠), історичного роману, детективу, фантастики, трилеру, які часто подаються у формі захопливої і втаємниченої історії. Уся традиційно змальовує відважних і шляхетних героїв (君子, цзюньци згідно з Конфуцієм), які майстерно володіють бойовими мистецтвами, даоськими практиками і є захисниками справедливості, сянься значною мірою базується на уся і є його магичною версією, сягає китайської міфології і фольклору.

У більшості випадків обидва герої представлені як фемінізовані, вродливі і витончені, але водночас вольові. Мужність і жіночність як психологічні прояви природи в таких текстах не є антиподами, скоріше мова йде про гендерну амбівалентність, уявну сексуальну ідентичність героїв, головне – динаміка сюжету, а не концентрація на інтимних стосунках героїв чи розлогі позасюжетні описи. Чуттєвий бік стосунків героїв транслюється не прямо, а розвивається поступово, ховаючись у численних деталях. Такі стосунки кваліфікують як броманс (bromance) – платонічний прояв міцної чоловічої дружби [9], ідеалізовані людські стосунки взагалі, що скоріше нагадує ситуацію міфу, чи, принаймні, героїчного епосу на кшталт месопотамського «Епосу про Гільгамеша» чи давньогрецької оповіді про Ахілла і Патрокла, акцент робиться на спорідненості душ.

Найбільш відомими серед поціновувачів жанру є письменники Priest, Жоубао Бучі Жоу, Хуай Шан, однак беззаперечним лідером популярності є Мосян Тунсю, веб-романи якої «Система «врятуй-себе-сам» для головного лиходія» (2014), «Магістр диявольського культу» (2015), «Благословення небожителів» (2017), перекладені багатьма мовами і суттєво сприяли глобалізації китайської поп-культури. В її творах епічні сюжети розгортаються у фентезійних світах, герої – втілення ідей даосизму і буддизму, які прагнуть самовдосконалення, а то й безсмертя. Письменниця не розмежовує персонажів на добрих і злих, вони проявляють себе як в позитивному, так і негативному плані, демонструючи складність людської природи. Вбачається, що авторка дотримується традиційної гендерної ідеології, імітує чоловічу літературну традицію [8], екстраполюючи її на відносини героїв.

За мотивами даньмей-романів створюються дорами, маньхуа (комікси), дунхуа (аніме), відеоігри. Китайська цензура посилює наступ на контент, відеопродукти знімаються з виробництва, багато стрімінгових платформ взагалі видалили даньмей-романи. І хоча прямо гомоеротичний дискурс у цих продуктах відсутній, вони значною мірою дееротизовані, все ж квір-підтекст легко декодується фендомом через сюжетні подробиці про спільне життя героїв. І хоча наразі немає офіційної заборони на подібні тексти, критика романів державними ЗМІ все ж значно знизила рівень відвертості у змалюванні стосунків персонажів. Культура даньмей, на думку фанатської спільноти, опинилась перед загрозою знівелювання, почала втрачати свою сутність, надаючи все менше можливостей для читачок відійти від реальності з її традиційним інститутом шлюбу, домашнім насильством тощо.

Дослідники відмічають зв'язок між даньмей і поширенням ідей фемінізму в Китаї [4]. Розвиток сучасних технологій і віджилі канони патріархального суспільства, що опираються на конфуціанську модель

підлеглисті жінки чоловікові, неминуче змусили молоду жіночу аудиторію шукати психологічного прихистку. Даньмей став художнім дискурсом, здатним деконструювати застарілі гендерні моделі гетеросексистського суспільства, маніфестуючи те, що гендер не є чимось визначальним, і що в одній людині можуть органічно співіснувати як жіночність, так і мужність, не будучи бінарною опозицією. Завдяки даньмей-романам китайські жінки стали виразніше усвідомлювати гендерну нерівність, отримали можливість прожити компенсаторну модель відносин, насичених пригодами, без гендерних обмежень і соціальних табу. Традиційна китайська модель жінки – покірنا, мініатюрна, з блідою шкірою і дитячими рисами – все більше втрачає свою значимість, натомість набирають сили тенденції щодо жінок різноманітних, незалежно від віку, кольору шкіри чи сімейного стану – сильних, впевнених, які будують власне життя і кар'єру. В патріархальному суспільстві, де соціальне положення жінки значно нижче, ніж у чоловіка, жінка, перевтілюючись у чоловічий образ, умовно підвищує свій статус, ламає стереотипи сприйняття жіночності як слабкості.

Оскільки гендерні складові головних персонажів не є в текстах самоціллю, то це дає можливість сприймати романну дійсність як ідеалізовану, герої мають тонку емоційну організацію, демонструють естетику, позбавлену відвертого мачизму, що вже став стереотипом для зображення «справжніх чоловіків», приваблюють читачок (та й читачів) з різними життєвими поглядами, гендерними чи сексуальними вподобаннями, зачаровують шляхетними вчинками, позбавленими пафосу, складною філософією, вишуканими манерами тощо. Як вважають, популярність жанру даньмей серед жіночої аудиторії пов'язана не стільки зацікавленістю чоловічою гомосексуальністю, скільки є проєкцією ідеалізованих уявлень про рівноправні гендерні стосунки взагалі, що втілюють рівнопартнерську модель відносин, якої вони позбавлені в житті. Герої даньмей радше презентують модель унісексу, сприймаються як андрогінні персонажі без певної фіксації статевих ролей [10]. Романтичні стосунки між шляхетними героями є предметом жіночих фантазувань, ідеалом закоханої пари із чарівної казки, які вивищують над дійсністю, де жінки часто не мають реальної свободи, презентують, як правило, модель не стільки феміністичну і гомоеротичну, скільки все ж таки узвичаєну. В цьому сенсі даньмей швидше сприяє зміцненню традиційних гендерних ролей, аніж заперечує їх, є своєрідним втіленням мрії про ідилію людських стосунків.

Лірэратыпа:

1. Hockx, M. *Internet Literature in China*. New York: Columbia University Press. 2015. 251 p.
2. Chang, J., & Tian, H. Girl power in boy love: Yaoi, online female counterculture, and digital feminism in China. *Feminist Media Studies*. 2021. 21 (4). P. 604–620.
3. Wang, A. Censorship and Circumvention in China: How Danmei Writers «Drive a Car» on Jinjiang. *International Journal of Media Culture and Literature*. 6(2). P. 137–168.
4. Wang, A. Feminisation in Chinese Danmei Literature. *Journal Communication Spectrum: Capturing New Perspectives in Communication*. 2021. 11(2). P. 127–141.
5. Chen, Xin. Boys' Love (Danmei) fiction on the Chinese internet: Wasabi Kun, the BL forum Young Nobleman Changpei, and the development of an online literary phenomenon. University of British Columbia, 2017.
6. Ling Yang, Yanrui Xu Chinese Danmei Fandom and Cultural Globalization from Below. *Boys' Love, Cosplay, and Androgynous Idols*. 2017. P. 3–19.
7. Kustritz, A. Slashing the Romance Narrative. *The Journal of American Culture*. 2003. 26 (3). P. 371–384.
8. Wang, A. Nonnormative masculinity in danmei literature: «Maiden seme» and sajjiao. *Moment Journal*. 2021. Vol. 8 (1). P. 106–123.
9. Hu T., Wang C. Y. Who is the counterpublic? Bromance-as-masquerade in Chinese online drama – S. C. I. Mystery. *Television & New Media*. 2021. Vol. 22 (6). P. 671–686
10. Tian X. Homosexualizing «boys' love» in China. *Theory and Modern Chinese Literature*. 2020. Vol. 17 (1). P. 104–126.

Рибалкін С. В.

*кандидат філологічних наук,
доцент кафедри східної і слов'янської філології
Київського національного лінгвістичного університету
м. Київ, Україна*

ОСОБЛИВОСТІ ФОКАЛІЗАЦІЇ У РОМАНІ «СВЯТИНЯ» К. САБЕРА

Роман «Святиня» єгипетського письменника Карама Сабера (нар. 1967) є важливим літературним твором, що відображає трансформацію сучасного арабського суспільства через призму індивідуального та колективного досвіду. Дослідження особливостей фокалізації в романі дозволяє глибше зрозуміти наративні стратегії автора та їх роль у розкритті основних тем твору. Мета дослідження – проаналізувати специфіку фокалізації в романі «Святиня» та її роль у створенні багаторівневої наративної структури твору.

Роман «Святиня» характеризується складною системою фокалізації, що реалізується через кілька основних рівнів:

Колективна фокалізація – проявляється через використання множинного наратора «ми», особливо помітного в першому розділі роману. Цей прийом створює ефект колективної пам'яті та спільного досвіду жителів містечка: «Ми не знали, що у той день диявол не зміг довести до ладу свій замисел» [1, с. 22] або «Ми були переконані, що сині джини, яких вигнано з Раю після того, як було втрачено надію їх виправити, володіли деякою магічною силою» [1, с. 12]. Така форма оповіді дозволяє передати спільний досвід громади та її колективне сприйняття подій.

Індивідуальна фокалізація реалізується через окремих персонажів, чії життєписи формують сюжетні лінії роману. Особливо виразно це простежується в історіях ключових персонажів, наприклад через спостереження Міни: «Міна зауважив, що Абу Раваш, коли говорить, то його уста виригають брудних мух» [1, с. 24] та світосприйняття його сестри Джамалят: «Турботлива, бідолашна Джамалят жаліла цього дядечка і навіть якось дозволила йому до нас завітати» [1, с. 11]. У пильній та чуйній натурі За'абулі: «За'абуля першим зміг розгледіти гнилий норів Абу Раваша» [1, с. 11]. Змінна фокалізація проявляється у динамічних переходах між різними часовими площинами та точками зору. Наприклад – від дитячих спогадів: «З десяток дітей бавився біля

водяного колеса млину і зрошувального каналу дядька Гунайма» [1, с. 10] – до дорослого осмислення: «Так невинні дні наївності з кожним зловісним випадком усе віддалялися, а ми й гадки не мали, що найбільше лихо до нас прийде разом із людьми» [1, с. 16].

Містична фокалізація створює додатковий вимір реальності через описи надприродних явищ та істот: Образ «нашої страхітливої матінки»: «Уммуна ль-Гуля жила серед світу іфритів і джинів, але з'являлася до людей і іноді викрадала найвродливіших із дівчат селища» [1, с. 9]. Суголосним до загадкової істоти виступає зловісний Птах смерті: «Селищем переповідають історії про птаха смерті, який спустився з небес і викрав Са'адію бінт Хасанейн» [1, с. 7]. Потоїбчність втілена і в образах інших істот, як-от синіх джинів та чорних іфритів: «Джини та злі духи наповнили околиці, і нам доводилося ховатися по святих місцях» [1, с. 16].

Просторова фокалізація концентрується навколо центрального символу – Святині, яка стає точкою перетину різних наративних ліній. Вона водночас виступає символом духовності: «Наші зібрання навколо Святині давали містечку потрібну любов і турботу» [1, с. 23], і центром справедливого народного опору: «Оточивши Святиню і взявши під захист її дерева своїми тілами, люди згадували вертихвістку Аміну» [1, с. 44]. Фігурує Святиня в однойменному романі і як символ відродження: «Джамалят, яка вже майже одужала, привела робітників, аби ті прибрали купи сміття навколо Святині та дерев» [1, с. 79].

Часова фокалізація в романі має нелінійну структуру, що дозволяє вільно переміщуватися між часовими пластами. Оповідач згадує минуле золотої доби: «Колись добрі ангели змогли повністю перемогти синіх джинів, іфритів і «нашу страхітливу матінку»» [1, с. 10]. Згодом наратор фокусується на зображенні теперішнього занепаду: «Містечко потонуло у бруді, немов забуло ті славетні дні доброї минувшини» [1, с. 15] – аби, зрештою, зобразити майбутнє надії: «Ми повернемо пастора Фасза, Ібрагіма Балілю та Абу Айшу, аби вони знову втішали нас і звеселяли серця своїм добром» [1, с. 47].

Використання різних типів фокалізації у романі «Святиня» є ключовим елементом наративної стратегії Карама Сабера. Так автор створює багатопланову структуру оповіді, яка відображає амбівалентність та суперечливість процесів модернізації в арабському суспільстві. Складна фокалізація є характерною рисою сучасного арабського роману, що прагне відобразити множинність голосів та перспектив у постколоніальному контексті. Тож фокалізація у «Святині» служить не лише технічним засобом побудови наративу, а виступає важливим інструментом дослідження соціальних, політичних

та екзистенційних питань, що породжують нагальні виклики для суспільств арабських країн ХХІ ст.

Література:

1. Сабер К. Святиня. Роман / Карам Сабер; пер. з араб. Сергія Рибалкіна. Ніка-Центр, 2024.

DOI <https://doi.org/10.36059/978-966-397-464-4-62>

Русакова К. О.

*аспірантка кафедри порівняльної філології східних
та англомовних країн*

*Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара
м. Дніпро, Україна*

Ліпіна В. І.

доктор філологічних наук, професор,

*завідувач кафедри порівняльної філології східних та англомовних країн
Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара
м. Дніпро, Україна*

КИТАЙСЬКЕ ТА ЄВРОПЕЙСЬКЕ КОРИННЯ ОБРАЗУ ПОПЕЛЮШКИ

Китайські дослідники вважають, що прототипом європейської Попелюшки є образ дівчинки на ім'я Є Сянь (叶限). Відомо, що вперше історію про Є Сянь записав Дуань Ченши (段成式), поет та чиновник, який жив протягом династії Тан (唐, 618 – 907). Його збірка історій, легенд, медичних та інших відомостей «Різні нотатки з гори Юянь» датована 853 роком та складається з 30 глав. У 21-ій главі автор переказує історію, нібито почуту від свого слуги, про талановиту та добру дівчинку Є Сянь. Розповідь починається словами «Люди з півдня розповідають...» (南人相传). Дослідник та ілюстратор одної з сучасних версій казки про Є Сянь на ім'я Ян Чжичен зауважує, що за часів династії Тан, словом «південь» (南) скоріше позначали сучасну південно-західну частину країни [2]. Також у першоджерелі зазначається, що батьком дівчинки був ватажок Дун на прізвище У

(洞主吳氏). Ян Чжичен вважає, що власна назва Дун (洞) вказує на приналежність родини до національної меншості мао (苗族) [2].

Згідно з історією, батьки головної героїні померли, а мачуха зі зведеною сестрою змушували Є Сянь багато працювати. Єдиною втіхою для дівчинки була риба «з червоними плавцями та золотими очима» (赭鳍金目). Однак мачуха помітила, як падчерка годувала рибу, хитрістю виманила її зі ставка і вбила. Дівчинка перепоховала кістки, які виявилися чарівними і могли дати їй все, що вона бажала. Під час міського свята Є Сянь попросила у кісток вбрання та взуття для того, щоб піти на святкування. Дівчинка отримала «плетений верхній одяг смарагдового кольору» (翠纺上衣) та «золоте взуття» (金履). Щодо особливостей взуття літературознавці висловлюють різні думки, оскільки ієрогліфи є полісемантичними одиницями, тож визначити що саме «закодував» автор першоджерела, доволі важко. У поясненнях дослідників до танського тексту можна зустріти тлумачення «черевички, сплетені із золотого шовку» (金丝编织的鞋子). Ян Чжичен, який перед створенням ілюстрацій до сучасної інтерпретації Є Сянь досліджував особливості культури народу мао, зауважує, що у час написання оригіналу казки представники цієї національної меншості не мали взуття для повсякденного використання, а вдягали його лише на свята [2]. Деякі літературознавці вважають ключовою подальшу характеристику черевичок, а саме «легкі, як хутро, ступають по камінню нечутно» (其轻如毛, 履石无声), і роблять висновок, що ймовірно взуття було зроблене з хутра золотистого кольору.

Протягом свята зведена сестра побачила Є Сянь та вигукнула припущення, що дівчина схожа на її сестру. Є Сянь злякалася і втекла, загубивши по дорозі один з черевичків, який потім потрапив до правителя сусідньої країни на ім'я То Хань (陀汗王), з яким дівчина і одружилась.

На відміну від китайських дослідників, які вбачають походження образу Попелюшки у середньовічній Є Сянь, європейські літературознавці припускають, що її праобраз знаходиться в античній літературі. Відомо, що римський мандрівник, історик та географ грецького походження Страбон (64/63 до. н.е. – 23/24 н.е.) у 17-томному трактаті «Географія» навів історію про повію на ім'я Родопіс [1]. Під час купання орел забрав одну з сандалій дівчини, відніс до міста Мемфіс, столиці Стародавнього Єгипту, та кинув на коліна фараона. Той був здивований виглядом на розмір черевичків та звелів розшукати власницю. Дівчину знайшли у давньогрецькому поселенні Навкратіс на території Єгипту. Врешті решт, фараон

одружився на ній. Схожу історію розповідає давньоримський письменник і філософ Клавдій Еліан (бл. 170 – після 222) у збірці біографічних нарисів, місцевих звичаїв і природних чудес «Строкати історії» [1]. Серед елементів, які споріднюють Родопіс із Є Сянь – наявність істоти-помічника, втрачене взуття та розшук за ним, одруження з чоловіком найвищої ланки суспільства.

Серед науковців існує думка, до Родопіс у згадках Страбона та Еліана все ж не найдавніша, а витoki образу необхідно шукати у 9-томній «Історії» давньогрецького історика Геродота (між 490 і 480 до н.е. – бл. 425 до н.е.). Геродот зазначав, що Родопіс мала фракійське походження і була рабинею Іадмона, який також був господарем байкаря Езопа. Пізніше дівчину продали до Єгипту, де вона стала повією. Харакс, відомий як брат давньогрецької поетеси Сапфо, викупив Родопіс з рабства та надав їй свободу. Дівчина залишилась жити у Єгипті, не змінивши своєї діяльності [1]. Історія Геродота має зв'язок з переказами Страбона та Еліана через однакове ім'я головної героїні, її рід діяльності. Хоча версія Геродота не містить щасливого одруження, але у ній присутня зміна соціального становища від рабині до вільної жінки, так само як і в згаданих вище античних та китайській історіях.

Отже, з огляду на полемічність походження образу Попелюшки можна зробити висновок, що ця проблема потребує детального вивчення. Образ нездоволеної дівчинки, яка важко працювала і була нагороджена щасливим одруженням, наявний як в китайській, так і в західноєвропейських літературах, а саме, німецькій, французькій. Цілковим можливим є і те, що цей образ виник окремо в кожній з національних літератур і є втіленням певною мірою «загально-людського» сприйняття дійсності.

Література:

1. Birrel, Anne. *Chinese Mythology: An Introduction*. Baltimore, Johns Hopkins University Press. 1993.
2. Moiola, Mila. *Ye Xian and her sisters: the role of a tang story in the Cinderella cycle*. Universitat Autònoma de Barcelona. 2018.

Хоміцька О. Г.

*асистент кафедри мов і літератур Близького та Середнього Сходу,
директор Єгипетського центру арабської мови та культури
Київського національного університету імені Тараса Шевченка
м. Київ, Україна*

КУВЕЙТСЬКИЙ ФОЛЬКЛОР ТА ІДЕНТИЧНІСТЬ В ОПОВІДАННЯХ КАСІМА ХУДЕЙРА КАСІМА

Невіддільною частиною культурної спадщини Кувейту є багатий фольклор, що тісно переплітається з природним середовищем країни – морем і пустелею. Ці елементи формують основу національної ідентичності, яка знаходить своє відображення у літературній творчості кувейтських письменників. Особливо яскраво це простежується у доробку Касіма Худейра Касіма, який майстерно поєднує традиційні фольклорні елементи з сучасною літературною оповіддю, створюючи унікальний простір для дослідження кувейтської ідентичності через призму народних вірувань та взаємодії людини з навколишнім середовищем.

Касім Худейр Касім (нар. 1941) стояв у витоків арабської літератури жахів: свою кар'єру письменник розпочав із публікації збірки оповідань «Місто вітрів та історії про привидів» у 1978 р. Попри успіх і зацікавленість читачів, молодий автор залишив письменницьку діяльність на три десятки років, працюючи вчителем хімії у кувейтських школах. Лише у 2012 р. К. Х. Касім опублікував нову збірку малої прози під назвою «Ніч на цвинтарі ас-Салям та інші історії про привидів», а згодом, у 2013 р. – роман «Очі на продаж – трагедія юнака».

Джерелом натхнення для письменника, за його зізнаннями, є кувейтський фольклор, який К. Х. Касім всотав ще з років далекого дитинства [1, с. 13-14]. У його творах фольклорні елементи тісно переплітаються з реальністю, вибудовуючи художній простір, де природні явища набувають містичного, надприродного характеру. Море і пустеля постають не лише як тло подій, а як повноправні дійові особи, що впливають на долі персонажів.

Оповідання «Картина бажань» та «Місто вітрів» демонструють, як традиційні елементи кувейтського фольклору трансформуються у сучасній літературі. У цих творах простежується дуалістичність природи: з одного боку, вона збагачує та дарує людині життя,

підносить свої дари; з другого – може бути жорстокою і руйнівною. Якщо перше – щедрість природи – викликає в людини почуття любові, то зворотна сторона – мінливість, лють, руйнівна сила стихії, яка може забрати життя близьких у морі чи в пустелі, – викликає почуття страху.

Особливу увагу автор приділяє взаємозв'язку між людиною та морем. В оповіданні «Картина бажань» цей зв'язок символічно втілюється через образ рибалки Хаджі-Якуба, котрий знаходить магічну картину [2]. Море постає амбівалентною силою, що може і винагороджувати, і карати. Порушення негласної угоди між людиною та стихією призводить до трагічних наслідків.

Письменник змальовує трансформацію традиційного кувейтського суспільства, що почалася у 1950-х роках і була спричинена відкриттям нафтових родовищ. Це віддаляло життя кувейтців від матері-природи, від пустелі й моря, і почуття втрати простежується на сторінках літературних творів. Як у минулому кувейтці боялися природи – моря та пустелі – і водночас любили її, так само урбанізовані кувейтці 1970-х рр. – коли і побачила світ перша збірка Касіма Худейра Касіма – прагнули змін і, з іншого боку, були налякані цими невідворотними змінами у суспільстві та їхніми наслідками.

К. Х. Касім зміг відчутти й проникливо передати цей тип страху засобами літератури – в образах привидів та незвіданих морських і пустельних просторів. У його творах постійно переплітаються два часові виміри – минуле й сьогодні, із супутніми моментів побоюваннями. Страх донафтової епохи перед морем та пустелею, з якими кувейтці кожен день мали справу, трансформується у сучасні жахи, що є породженням природи суспільної.

Творчість Касіма Худейра Касіма – унікальне явище у сучасній кувейтській літературі. Через призму фольклору та взаємодії людини з природним середовищем у доробку письменника розкривається складний процес трансформації національної ідентичності. Твори кувейтського майстра слугують містком між традиційною культурою та буремною сучасністю, відображаючи глибинні страхи і сподівання суспільства в період стрімких соціальних змін.

Література:

1. [Qasim 2012] قاسم خضير قاسم. ليلة في مقبرة السلام وقصص أخرى عن الأشباح، الطبعة الأولى. نوناً بلس للنشر والتوزيع. الكويت، 2012.
2. [Qasim 2015] قاسم خضير قاسم حسين، مدينة الرياح وقصص عن الأشباح، ط3، الكويت، 2015.

Чистяк Д. О.

*доктор філологічних наук, професор,
професор кафедри романської філології
Київського національного університету імені Тараса Шевченка
м. Київ, Україна*

**ПЕРЕКЛАДНІ ВИДАННЯ ТВОРІВ С. І. НАСІМІ
УКРАЇНСЬКОЮ ТА ФРАНЦУЗЬКОЮ МОВАМИ:
ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ**

«На лику в тебе зйдуть Божі імена...» – промовляє до нас крізь століття шістсот'ядесять'ятилітній поет і мислитель Сеїд Імадедін Насімі, визначна постать східної літературної традиції, яка належить світовому культурному надбанню. Укладаючи у 2020 р. українське видання вибраного його поетичної спадщини, упорядникам ішлося передусім про пошанування незабутнього українського перекладача-тюрколога Миколи Мірошніченка, укладача подвижницької «Антології азербайджанської поезії» у двох томах [6], тонкого знавця східних і слов'янських культур Станіслава Тельнюка, а також живого класика, Шевченківського лауреата Павла Мовчана, у вибраних перекладах якого з «Відлуння» [1], а також із «Я є вмістилищем світів...» [2] є плеяда дивовижних «Газелей», а також – талановитої дослідниці творчої спадщини хуруфітів Пюсти Ахундової, з якою мав честь брати участь у перекладі творів Насімі українською і я [4; 5; 7; 8].

Тоді завдяки плідній, потужній, присутній допомозі Державного центру перекладу Республіки Азербайджан і особисто пані Афаг Масуд на відзначення 650-ліття Року Насімі з ініціативи Президента Республіки Азербайджан пана Ільхама Алієва, у тісній співдружності народилося видання Насімі «І шляхом істини постав я сам...» [4], де у ґрунтовній передмові П. Ахундова подала уводина у ту складну добу, коли випало жити і творити поетові, окреслила соціокультурний контекст і запросила нас за лаштунки тих процесів, які скристалізували основні ідеї, мотиви, образну парадигму та соціальний вишкіл суфійського вірування, яке наснажувало митця. Слід відзначити, що плідна співпраця з Державним центром перекладу Азербайджану забезпечила змогу підготувати належний науково-критичний апарат, тож завдяки численним коментарям до приміток багатшарова символіка хуруфітського вчення в поетичній спадщині митця стала

приступнішою українським читачам, чого могло бракувати в попередніх публікаціях.

Беззаперечний успіх українського видання, що презентувалося у Національній спілці письменників України, в наукових, освітніх і мистецьких колах різних міст нашої держави, а згодом стало провідним у межах III Міжнародного фестивалю письменників-перекладачів імені Григорія Кочура у 2021 році, перед драматичними подіями наступних років – наснажили Державний центр перекладу Республіки Азербайджан і особисто пані Афаг Масуд на підготовку нового знакового проєкту – три роки знадобилося для друку французького видання С. І. Насімі «На лику в тебе зйдуть божі імена...» (Париж: Емісфер, 2023) [9] у нашому спільному перекладі з П. Ахундовою. Слід відзначити, що франкомовне видання творчої спадщини поета вирізняється ще докладнішим науковим апаратом і розширеною передмовою П. Ахундової, а також містить більшу кількість поетичних творів митця з урахуванням особливостей складної версифікаційної системи середньовічної поезики крізь призму авторського ідіостилу.

З огляду на зазначене вище, доречно підсумувати, що поширення знакового явища для середньовічної культури країн Сходу (і етапного для формування азербайджанського письменства), творчості С. І. Насімі вимагає ґрунтовної підготовки подальших літературних проєктів із популяризації його перспективної творчості, як в українськомовному, так і у франкомовному культурних ареалах.

Література:

1. Мовчан П. Відлуння: поезія у перекладах Павла Мовчана. Київ: Ярославів Вал, 2019. 554 с.
2. Мовчан П. «Я є вмістилищем світів...»: поезія у перекладах Павла Мовчана. Київ: Ярославів Вал, 2024. 544 с.
3. Мосенкіс Ю. 650-літній співець Божих Імен Сеїд Імадеддін Насімі – українською. *Всесвіт*. 2020. № 1–2. С. 199–201.
4. Насімі С. І. «І шляхом Істини постав я сам...»: поезії / упоряд., передм., прим. Д. Чистяка і П. Ахундової, пер. з азерб. П. Ахундової, М. Мірошниченка, П. Мовчана, С. Тельнюка, Д. Чистяка. К.: Саміт-Книга, 2019. 208 с.
5. Насімі С. І. «Мінливий – світ, його всім серцем не люби...»; «Любов'ю явлена одвік твоя краса в душі моїй...»; «Всевічну рясноту перлин твій мудрий океан трима...»; «Пізнай ти райський напій, бог прихильний нині всім дарам...»: пер. з азерб. П. Ахундової та Д. Чистяка. *Всесвіт*. 2020. № 1–2. С. 15–18.
6. Насімі І. Газелі, рубаї. / Упор. М. Мірошниченка, укр. пер. П. Мовчана, С. Тельнюка, М. Мірошниченка. *Антологія*

азербайджанської поезії: у 2 т. / упоряд., вступ. ст. М. Мірошніченка. Київ: Етнос, 2006. Т. 1. С. 213–232.

7. Чистяк Д. Край неогортанний: вибрані переклади зарубіжної поезії та прози; навчальна хрестоматія; передм. Ю.Л. Мосенкіса. Київ: ФОП Халіков, 2024. 368 с.

8. Чистяк Д. Скляна зоря: вибрані поезії, проза, переклади, статті та інтерв'ю; передм. Ю.Л. Мосенкіса. Київ: Саміт-Книга, 2022. 408 с.

9. Nassimi, Seyid Imadeddin. Les noms divins s'ouvrent sur ton visage... Traduction française par Dmytro Tchystiak et Pusta Akhundova. Paris: Hémisphères éditions, 2023. 102 p.

НАПРЯМ 8. ПІДТРИМКА НАЦІОНАЛЬНОЇ СТРАТЕГІЇ РОЗВИТКУ КРИМСЬКОТАТАРСЬКОЇ МОВИ

DOI <https://doi.org/10.36059/978-966-397-464-4-65>

Василик Т. І.

*кандидатка історичних наук,
провідна журналістка Центру комунікацій,
асистентка кафедри друкованих медіа та історії журналістики
Київського національного університету імені Тараса Шевченка
м. Київ, Україна*

СПЕЦІАЛЬНІСТЬ «КРИМСЬКОТАТАРСЬКА МОВА ТА ЛІТЕРАТУРА» В КНУ ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА: 10 РОКІВ ПОСТУПУ (ЗА МАТЕРІАЛАМИ ОФІЦІЙНОГО САЙТУ УНІВЕРСИТЕТУ)

Тема збереження, вивчення та популяризації кримськотатарської мови є вкрай актуальною. Відповідно до постанови Кабінету Міністрів України від 07.06.2024 №670 «Про затвердження переліку мов національних меншин (спільнот) та корінних народів України, яким загрожує зникнення» кримськотатарська мова є мовою корінних народів України, якій загрожує зникнення [8]. Київський національний університет імені Тараса Шевченка десять років поспіль спрямовує зусилля на підтримку та вивчення кримськотатарської мови як однієї з важливих складових нашого багатокультурного суспільства. Мета дослідження полягає у введенні до наукового обігу матеріалів сайту КНУ імені Тараса Шевченка, які розкривають історію відкриття у 2014 році на базі Навчально-наукового інституту філології спеціальності «Кримськотатарська мова та література» й непростий шлях її становлення. Публікації мають інформативний потенціал та історичну цінність і можуть бути використані в різних наукових розвідках у сфері подальшого вивчення окупації й анексії Криму, інтеграції кримських татар в українське суспільство, збереженні культурної спадщини кримських татар, дослідженні комплексу заходів, спрямованих на виконання «Стратегії розвитку кримськотатарської мови на 2022 – 20232 роки» [10].

Питання корінного народу Криму перебуває у фокусі уваги КНУ імені Тараса Шевченка, про що свідчить аналіз стрічки новин університетського сайту. За нашими підрахунками за період з 2014 по 2024 рік 48 публікацій висвітлюють питання кримськотатарського народу. Огляд матеріалів сайту дає підстави стверджувати, що через трагічні події березня-квітня 2014 року, а саме окупацію й анексію Криму РФ, студенти кримських закладів вищої освіти масово шукали освітнього прихистку в університетах, розташованих в інших регіонах України. У матеріалі сайту «Кримська хвиля» подано статистику таких звернень до КНУ імені Тараса Шевченка: «За період з 25 березня по 1 квітня 2014 року до Київського національного університету імені Тараса Шевченка звернулося близько 100 студентів із заявами й клопотаннями про переведення. Всього до Університету станом на 1 квітня 2014 року переведено 71 особу з наступних кримських навчальних закладів: Таврійського національного університету ім. В. І. Вернадського – 44; Кримського гуманітарного університету – 15; Чорноморської філії Московського державного університету – 4; Севастопольського Інституту банківської справи – 2; Севастопольського національного технічного університету – 2; Кримського інженерно педагогічного університету – 2; Філії КНЕУ імені Вадима Гетьмана – 1; РВНЗ Феодосійський політехнічний технікум – 1» [6].

Адміністрації КНУ імені Тараса Шевченка вдалося оперативно вибудувати механізми переведення, урегулювати питання оплати навчання за контрактом, організувати поселення та побут переведених студентів. Водночас громадська організація «Земляцтво кримських татар у місті Києві» звернулася з листом, у якому висловила ідею щодо започаткування підготовки фахівців за спеціальністю «Кримськотатарська мова і література». Цей задум адміністрації Університету вдалося втілити в життя разом з ННІ філології. Двадцять першого травня 2014 на сайті Університету опубліковано матеріал про Форум до 70-ї річниці депортації кримськотатарського народу й анонсовано: «Цього року в Інституті філології на кафедрі тюркології відкривається новий напрям підготовки бакалаврів – кримськотатарська мова та література. Абітурієнти можуть вступати на нього під час цьогорічної вступної кампанії» [13].

Про вивчення кримськотатарської мови в ННІ філології КНУ імені Тараса Шевченка йдеться у восьми публікаціях офіційного сайту Університету: «Нотатки КНУЕХРО: Кримський вектор КНУ» [7]; «Прямуючи до 10-річчя: кримськотатарська мова у Шевченковому університеті» [11]; «Університетські вчені долучаються до збереження та розвитку кримськотатарської мови» [12]; «В КНУ вшанували

національний прапор кримських татар» [2]; «До Дня боротьби за права кримськотатарського народу» [3]; «КНУ заперечує припинення вивчення кримськотатарської мови» [5]; «КНУ випустив перший набір на спеціальність «Кримськотатарська мова та література» [4]; «В Інституті філології КНУ відкрито Центр кримськотатарської мови і літератури» [1]; «Форум до 70-ї річниці депортації кримськотатарського народу» [13].

Підсумовуючи, слід зазначити, що публікації офіційного сайту КНУ імені Тараса Шевченка, дають можливість простежити непростий шлях, який пройшла спеціальність «Кримськотатарська мова та література» від відкриття до сьогоднішнього дня та констатувати: випускники спеціальності працюють у дипломатичних установах, стають викладачами кафедри й продовжують передавати набуті знання, ініціюють різноманітні заходи з популяризації кримськотатарської мови та культури. Філологи-кримознавці КНУ імені Тараса Шевченка беруть участь у дослідженнях правопису, розробці підручників, ведуть комунікацію з Меджлісом кримськотатарського народу, базами практик: АТР – першим кримськотатарським телеканалом, Кримським Домом, громадськими організаціями тощо.

Отже, починаючи з 2014 року, Київський національний університет імені Тараса Шевченка стоїть на захист кримськотатарського народу та визначив одним із пріоритетних завдань збереження, вивчення й популяризацію кримськотатарської мови, що уможливило якісне виконання державних розпоряджень, зокрема Розпорядження Кабінету Міністрів України Про схвалення Концепції розвитку кримськотатарської мови [9], на основі якої було затверджено «Стратегію розвитку кримськотатарської мови на 2022 – 2032 роки» [10].

Література:

1. В Інституті філології КНУ відкрито Центр кримськотатарської мови і літератури. *Київський Національний університет імені Тараса Шевченка*. URL: <https://knu.ua/news/8099> (дата звернення: 16.12.2024).
2. В КНУ вшанували національний прапор кримських татар. *Київський Національний університет імені Тараса Шевченка*. URL: <https://knu.ua/news/12795> (дата звернення: 16.12.2024).
3. До Дня боротьби за права кримськотатарського народу. *Київський Національний університет імені Тараса Шевченка*. URL: <https://knu.ua/news/11573> (дата звернення: 17.12.2024).
4. КНУ випустив перший набір на спеціальність «Кримськотатарська мова та література». *Київський Національний університет імені Тараса Шевченка*. URL: <https://knu.ua/news/9757> (дата звернення: 16.12.2024).

5. КНУ заперечує припинення вивчення кримськотатарської мови. *Київський Національний університет імені Тараса Шевченка*. URL: <https://knu.ua/news/10719> (дата звернення: 15.12.2024).

6. Кримська хвиля. *Київський Національний університет імені Тараса Шевченка*. URL: <https://knu.ua/news/5538> (дата звернення: 15.12.2024).

7. Нотатки КНУЕХРО: Кримський вектор КНУ. *Київський Національний університет імені Тараса Шевченка*. URL: <https://knu.ua/news/13207> (дата звернення: 17.12.2024).

8. Про затвердження переліку мов національних меншин (спільнот) та корінних народів України, яким загрожує зникнення від 07.06.2024 № 670 : Постанова Каб. Міністрів України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/670-2024-%D0%BF/ed20240607#Text> (дата звернення: 16.12.2024).

9. Про схвалення Концепції розвитку кримськотатарської мови : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 7.04.2021 р. № 296-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/296-2021-%D1%80#Text> (дата звернення: 16.12.2024).

10. Про схвалення Стратегія розвитку кримськотатарської мови на 2022 – 2032 роки : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 23 .02. 2022 р. № 224-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/224-2022-%D1%80#Text> (дата звернення: 16.12.2024).

11. Прямуючи до 10-річчя: кримськотатарська мова у Шевченковому університеті. *Київський Національний університет імені Тараса Шевченка*. URL: <https://knu.ua/news/13091> (дата звернення: 17.12.2024).

12. Університетські вчені долучаються до збереження та розвитку кримськотатарської мови. *Київський Національний університет імені Тараса Шевченка*. URL: <https://knu.ua/news/12816> (дата звернення: 17.12.2024).

13. Форум до 70-ї річниці депортації кримськотатарського народу. *Київський Національний університет імені Тараса Шевченка*. URL: <https://knu.ua/news/5673> (дата звернення: 16.12.2024).

ЗБІРНИК МАТЕРІАЛІВ

VIII КОНГРЕС СХОДОЗНАВЦІВ

(м. Київ, 20 грудня 2024 року)

Підписано до друку 23.12.2024. Формат 60×84/16.
Папір офсетний. Гарнітура Times New Roman. Цифровий друк.
Умовно-друк. арк. 14,18. Тираж 100. Замовлення № 0225-014.
Ціна договірна. Віддруковано з готового оригінал-макета.

Українсько-польське наукове видавництво «Liha-Pres»
79000, м. Львів, вул. Технічна, 1
87-100, м. Торунь, вул. Лубіцка, 44
Телефон: +38 (050) 658 08 23
E-mail: editor@liha-pres.eu
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 6423 від 04.10.2018 р.